

Savremene urbane i ruralne transformacije i upr...

By: Biljana Mickovic

As of: Sep 23, 2020 9:35:06 PM
51,340 words - 284 matches - 127 sources

Similarity Index

15%

Mode: Similarity Report ▼

paper text:

UVOD Predmet, ciljevi i zadaci rada Doktorska disertacija pod nazivom „Savremene urbane i ruralne transformacije i upravljanje prostorom opštine Nikšić od sredine XX do kraja prve decenije XXI vijeka“ bavi se analizom urbanih i ruralnih transformacija i upravljanjem

prostorom opštine Nikšić od sredine XX do kraja prve decenije XXI vijeka nastalih dejstvom
prirodnih i

44

antropogenih faktora. Transformacije prostora, prirodne ili antropogene, bile su prisutne i u velikim gradovima svijeta, ali ipak, najveće promjene u njima su se desile zahvaljujući snažnom razvoju industrije, tercijalizacije i urbanizacije. U evropskim, azijskim i američkim gradovima taj proces je počeo mnogo ranije, neposredno nakon industrijske revolucije. U drugoj polovini XIX i u XX vijeku, evropski gradovi su gravitaciono privlačili sve životne potencijale geografske sredine, stanovništva, kapital, inicijative, ali i prehrambene izvore. Veći gradovi Evrope su „iscrpili“ migracijama manja naselja, čije je stanovništvo „prerano“ ostarilo. I na početku XXI vijeka, dinamizam gradova u Evropi je utoliko veći ukoliko je on naseljeniji.¹ Decentralizacija i relokacija industrije i organizovanje službi koje urbanizuju naselja mogu smanjiti razlike između sela i grada, predodređenog da bude napušteno, i grada u kome se mogu naći najprivlačniji izvori prihoda.² U Kini, je u drugoj polovini XX vijeka veća pažnja poklanjana urbanim sistemima i urbanom razvoju, kako bi se smanjila razlika između gradova i sela. Preveliki porast stanovništva u gradovima rješavao se politikom povratka na selo poznatom pod nazivom „hsian fang“, koja se sprovodila tako, da je određeni broj mladog stanovništva bio poslat u seoske komune i radne zadruge, da tamo „uče“. ³ U zemljama Jugoistočne Evrope i bivše Jugoslavije, bila je slična situacija. Cjelokupni

prostor Hrvatske u postsocijalističkom i tranzicijskom razdoblju, doživio je brojne i značajne promjene, i u smislu fizičkih transformacija, ali ponajviše onih socijalnih.

65

4 1 D.Šabić, M.Pavlović, Globalni i regionalni razvoj Evropske Unije, Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, 2008. str.146. 2 Isto, str.147. 3

R. Bakić, M.Doderović, D. Vujačić, Naselja u prostoru, Geografski institut Filozofskog fakulteta, Nikšić, 2009.

19

str. 184. 4 A.Svirčić Gotovac, J.Zlatar, Urbani procesi u Zgrebu.Stambena i poslovna gradnja, Hrvatski geografski glasnik, Vol.77 No.1.2015. str.29.

Ljubljana i njena urbana regija, imali su vrlo dinamičan demografski razvoj u razdoblju nakon 1945. 28
godine. **Sve do kraja sedamdesetih godina, brz porast stanovništva bio je posljedica snažnog useljavanja iz ruralnih dijelova Slovenije i ostatka Jugoslavije.**

5 U Mostaru su glavni pokretači ovakvih promjena bili industrijalizacija i urbanizacija.

Industrijska postrojenja, rudnici, te fabrike **za preradu sirovina, u Mostaru i Širokom Brijegu,** 41
privukli su veliki **dio stanovništva,** naročito, **mladih i radno sposobnih**

ljudi. Broj stanovnika u Mostaru je povećan, sa 18 000 u 1941. godini, na 126 067 stanovnika u 1991. godini.

Promjene koje je donijela industrijalizacija i s njom povezana urbanizacija odrazile su se kroz 41
deagrarizaciju i deruralizaciju.

6 To je dovelo do smanjenja udjela poljoprivrede, sa oko 60% sedamdesetih godina XX vijeka, na svega 15% početkom XXI vijeka. Prostor Nikšića, zahvaljujući povoljnom geografskom položaju i prirodnim uslovima, bio je naseljen još u praistorijsko doba, i kasnije kroz sve istorijske periode. Od tog vremena do danas, na ovom prostoru su se smenjivale razne civilizacije i svaka je ostavila svoje tragove, većinom materijalne. Ipak, najveće promjene ovaj prostor je doživio u drugoj polovini XX vijeka, zahvaljujući snažnom razvoju industrije i društvenih djelatnosti. Nikšić je demografsko populaciono uvećan za 299,3%, pa je njegov topografski areal sada dosegao 10 km sa 10 km.⁷ Broj stanovnika u Nikšiću je porastao sa 6 013. 1948. godine, na 56 970 stanovnika 2011. godine. U isto vrijeme, ruralni prostor Nikšića doživio je masovno napuštanje stanovništva i deagrarizaciju, jer je proces migracija stanovnika, iz sela u grad, obuhvatao najvitalniji dio radno sposobnog stanovništva. Pošto su na ruralnom prostoru mahom ostali stari ljudi, poljoprivreda je gotovo, potpuno zamrla. Sredinom 90 – tih godina XX vijeka, dolazi do političke, društvene i socijalne krize, izazvane prestankom rada velikih industrijskih preduzeća. Posljednjih petnaestak godina, zbog kolapsa moćne industrije Nikšić nije više imigraciono atraktivan, pa je prisutno i opadanje broja stanovnika. 5

D.Rebernik, Demografske promjene i urbanizacijski procesi u Ljubljanskoj urbanoj regiji nakon 28
2002. g., **Acta Geographica Croatica, Vol.39.** No **.1.** 2014.g. **str.45.**

6 M.Miličević, Socioekonomska

**preobrazba Mostarskog blata, Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti,
Sveučilište u Mostaru,**

100

2008.g. str.57. 7

**R.Bakić, M.Doderović, D.Mijanović, Naselja u prostoru, Geografski institut Filozofskog fakulteta,
Nikšić, str.473. U**

19

zemljama Jugoistočne Evrope, poslije krize devedesetih godina, nastupila je kriza u većini urbanih centara, što je uticalo na pojavu da pojedini ruralni prostori postaju interesantni za razvoj seoskog turizma. Do tada, ruralni prostori bili su neatraktivni, jer se u njih nedovoljno investiralo za razliku od ruralnih prostora Zapadne Evrope (Alpi, skijaški centri Italije, Francuske, Njemačke). U zemljama Jugoistočne Evrope, glavni uzrok migracija selo – grad je ekonomski prosperitet i urbani uslovi života.⁸ U Prostorno - urbanističkom planu Nikšića, sa periodom važenja do 2025. godine, navodi se da su prioritetne grane razvoja Nikšića poljoprivreda i turizam. Nikšić je bio jak industrijski centar, ali je sada situacija izmijenjena, pa su planeri imali u vidu nezaposlenost, teško stanje u privredi i niske investicije, što su pokazali rezultati sprovedene ankete. I pored svih teškoća, Nikšić koji je ovim planom prepoznat kao regionalni centar u Crnoj Gori, raspolaže prirodnim potencijalom, poljoprivrednim površinama koje treba valorizovati na pravi način uz jasno naglašen akcenat na zaštiti životne sredine.⁹ Uz to treba naglasiti da je Nikšić i gravitacioni centar teritorija opština Plužine, Šavnik i Žabljak. U radu će se analizirati i to, u kojoj su mjeri na transformaciju prostora uticali prirodni faktori, a koliko društveno-ekonomska i istorijska previranja. Predmet analize prirodnih faktora prevashodno će se odnositi na uticaje endogenih (epirogeni pokreti, zemljotresi, vulkanizam) i egzogenih sila (kraška erozija, glacijacija, rječna erozija, denudacija), kao i ekstremnih klimatskih vrijednosti (temperature, padavine, vjetrovi). Društveno-ekonomska previranja analiziraće se preko djelovanja ekonomskog razvoja (opštih kretanja, razvoja industrije i rudarstva, turizma i ostale privrede), demografsko populacionih kretanja, uticaja društvenih djelatnosti, tehničkih infrastrukturnih sistema, zatim uticaja civilizacijskih tokova i načina kako se upravljalo prostorom, posebno preko prostornog i urbanističkog planiranja i strategijama upravljanja površinama (namjenom površina, prirodnim resursima, kulturnim nasljeđem i životnom sredinom). Posebna pažnja biće posvećena burnim transformacijama na urbanom i ruralnom prostoru opštine Nikšić u periodu druge polovine XX pa sve do kraja prve decenije XXI ⁸ P. Jordan,

**Development of rural space in post – communistsoutheast europe after 1989: a comparative
analysis, Journal for Geography, 4-1,**

78

2009.g. str.91. ⁹Prostorno –

urbanistički plan opštine Nikšić, Republički zavod za urbanizam i projektovanje, Open plan

113

consulting, Abita, Confservizi Cispel.Toskana, Silvia Viviani – architetto, Regional Environmental Center, Podgorica, 2015.g. vijeka, u kome je Nikšić izrastao u veliki industrijski i univerzitetski centar, raskrnicu važnih saobraćajnica, i poslije Podgorice, postao najveći grad Crne Gore. Predmet analize biće pitanja: Zbog čega su se javljali određeni stihijni procesi na urbanom prostoru? Kako je i zašto došlo do velikog zahvatanja obradivih površina, demografsko-populacione eksplozije grada sa učešćem 21.3% u 1948. na 78.64% u 2011. godini? Zašto su se desile ogromne migracije sa ruralnog na urbani prostor? Zašto je došlo do demografsko-populacione erozije na ruralnom prostoru (sa 78. 7% u 1948. na 21. 34% u 2011. godini)? Zašto su ti procesi posljednje dvije decenije posmatranog perioda gotovo stagnirali? Zašto je na ruralnom prostoru došlo do demografskog starenja, kao i zašto je na urbanom prostoru došlo do pojave devastacije, degradacije i entropije prostora i ugrožavanja životne sredine? Aktualnost i značaj teme Tema „Savremene urbane i ruralne transformacije i upravljanje prostorom opštine Nikšić od sredine XX do kraja prve decenije XXI vijeka“ je veoma značajna za obradu. U okruženju i šire, demografska pustoš sela je opšti trend, a urbanizacija eksplozivan trend. U studiji Razvoj urbanih sistema u svijetu navodi se da je u Africi porast gradskog stanovništva vrlo visok. Uslovljen je migracijama radne snage iz sela u gradove. Pretjerana i ekonomski i socijalno neopravdana migracija stanovništva u gradove ima neželjene posljedice, izaziva nezaposlenost i nekontrolisanu stambenu gradnju. 10

Proces urbanizacije u Aziji ima slična obilježja kao u Africi i Latinskoj Americi. Broj stanovnika, 90

pogotovo velikih gradova, povećavao se brzo, zbog preseljavanja iz sela i visokog prirodnog priraštaja. U Kini je grad hiljadama godina bio zatvoren gradskim zidom. Sada se odnos grada prema okolini mijenja u skladu sa željom da se smanje razlike između sela i grada, pri čemu se često ističe princip urbanizacije sela, a ruralizacije grada. U Latinskoj Americi, zbog ogromnog priliva stanovništva iz ruralnih sredina, nastupili su problemi u porastu stanovništva gradova, nekontrolisanoj izgradnji i u promjenama u prostornoj strukturi grada. U uređenju gradova, glavni cilj je rasterećenje velikih 10

M. Vresk, Razvoj urbanih sistema u svijetu, Školska knjiga, Zagreb, 1984.

111

g. str.156. gradova planskim razvojem gradova srednje veličine, koji bi preuzeli dio stanovništva velikih gradova. Industrijska urbanizacija u Angloamerici se najviše odrazila na urbani razvoj. Do četrdesetih godina XX vijeka, izgrađen je veliki broj gradova koji su bili radnička naselja nastajala razvojem industrije. Od 1950. godine, počinje nova faza u razvijanju gradova. To je faza planskog usmjeravanja i obnove gradova.¹¹ Danas se u Angloamerici, posebna pažnja posvećuje ograničavanju širenja gradova, i ruralnom razvoju na principima održivog razvoja. U skladu sa tim SAD-e sprovode sveobuhvatne planove i vizije održivog razvoja. Značaj se stavlja na rastući nivo saradnje među ruralnim zajednicama. U studiji Naselja u prostoru, navodi se da su se u Australiji gradovi počeli nastajati krajem XVIII vijeka i ona su ishodišta kasnijeg razvoja ruralnih naselja.¹² Većinom su planski građeni. Kod njih problem predstavlja koncentracija stanovništva u pet velikih gradova. Da bi se to spriječilo, sprovode se mjere bržeg razvoja manje prosperitetnih gradova radi ravnoteže u razvoju, sprečavanja fizičkog rasta velikih gradova, zadržavanje sadašnje ruralne naseljenosti. Evropska Unija (EU) je 1999. godine, usvojila Evropsku Perspektivu Održivog Razvoja (ESDP), sa ciljem da se doprinese

uravnoteženom i održivom razvoju teritorije EU. Glavne Smjernice prostornog razvoja EU su: uravnoteženi i policentrični urbani razvoj i novi odnos urbana – ruralna sredina, održivi razvoj i racionalno upravljanje prirodnim resursima kao i zaštita prirodnog i kulturnog nasljeđa. Kada su u pitanju urbani centri, smjernice su: kontrola fizičkog širenja gradova, racionalno i ekonomično upravljanje urbanim ekosistemima i očuvanje prirodnog i kuturnog nasljeđa .13

Zajedničke osobine ruralnih oblasti u EU su niska stopa naseljenosti i visok stepen korišćenja poljoprivrednog zemljišta.

17

Budućnost mnogih ruralnih oblasti sve više je vezana za razvoj urbanih naselja u ruralnim područjima. Mali i veliki gradovi u ruralnim regijama predstavljaju osnovnu komponentu ruralnog razvoja. Neophodno je osigurati da gradovi

17

11 R.Bakić, M.Doderović, D.Mijanović, Naselja u prostoru, Geografski institut Filozofskog fakulteta, Nikšić,

19

str.148. 12

R.Bakić, M.Doderović, D.Mijanović, Naselja u prostoru, Geografski institut Filozofskog fakulteta, Nikšić,

19

str.167. 13

Evropska perspektiva održivog razvoja- ka uravnoteženom i održivom razvoju teritorije Evropske Unije, Fond za

17

Evropske integracije, Centar za održivi prostorni razvoj, Kotor, Crna Gora, 1999. str.15. i

ruralne oblasti formulišu i uspješno sprovode koncepte regionalnog razvoja u partnerskoj saradnji.

17

14 Stoga je, u strategijama ruralnog razvoja, potrebno posvetiti posebnu pažnju gradovima koji su u blizini ruralnih oblasti jer mora postojati partnerstvo među njima. U tim oblastima, jedino gradovi mogu biti pokretač regionalnog i

ekonomskog razvoja. U Velikoj Britaniji na prelasku iz XX u XXI vijek, politika prema ruralnom prostoru doživjela je najveće promjene u svojoj istoriji. Na najvišim nivoima se, koordinirano, izučava ruralni prostor i determinišu nove osobine i smjernice, kako bi on bio konkurentan urbanom prostoru. Glavna preokupacija je podizanje kapaciteta za ruralni razvoj. U Hrvatskoj Strategiji Prostornog Razvoja (SPRRH, Nacrt, 2015) nude se novi pristupi afirmaciji identitetskih vrijednosti hrvatskog prostora.

Kao najveći izazov u budućem planiranju Hrvatske nameću se: negativna demografska kretanja i neuravnotežen razvoj urbanih i ruralnih sredina. 47

Strategija naglašava potrebu racionalnog korišćenja prostora. U urbanim sredinama gdje su napušteni industrijski kompleksi potrebna je urbana sanacija kojom će se na tim mjestima pokrenuti neka nova privredna aktivnost: turistička infrastruktura, stanovanje, zelene površine. Posebna pažnja je posvećena

pitanjima ublažavanja negativnih demografskih procesa u ruralnom prostoru. Ističe se važnost unapređenja urbanih i ruralnih 47

veza u saobraćajnom, privrednom, kulturnom i svakom drugom smislu. Podstiču se veći gradovi na bolju interakciju i otvaranje prema okolnom ruralnom prostoru.¹⁵ U Strategiji Prostornog Razvoja Republike Srbije (2009) navodi se da su osnovni problemi prostornog razvoja Srbije su: nepovoljni demografski trendovi, neuravnotežen regionalni razvoj, nekontrolisana urbanizacija i gašenje sela kao posljedica pritiska na prostor gradova, nizak nivo komunalne opremljenosti sela, neplanska i bespravna gradnja, problemi vezani za životnu sredinu (visok udio „prljavih tehnologija“, neadekvatno upravljanje otpadom). Tendencije prostornog razvoja usmjerene su na rješavanje ovih problema. 16 14

Evropska perspektiva održivog razvoja- ka uravnoteženom i održivom razvoju teritorije Evropske Unije, Fond za 17

Evropske integracije, Centar za održivi prostorni razvoj, Kotor, Crna Gora, 1999. str.77. 15 Strategija prostornog razvoja Hrvatske, Hrvatski zavod za prostorni razvoj, 2015, str.5. 16

Strategija prostornog razvoja Republike Srbije 2009-2013-2020, ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja, Republička agencija za prostorno planiranje, 2009, str.11. 64

U Crnoj Gori, ova tematika nije bila predmet kompleksnih istraživanja. Od druge polovine XX vijeka, objavljeno je više naučnih radova u raznim časopisima i zbornicima radova (Selo u Crnoj Gori, CANU, 2009), monografijama (Radojičić B., Opština Nikšić, 2010), kao i u prostornim i urbanističkim planovima koje su radile specijalizovane stručne institucije

(Prostorni plan Crne Gore do 2020. godine, Prostorno – urbanistički **plan** Nikšića **do**
2025. **godine), a**

103

u završnoj je fazi Prostorni plan posebne namjene – Obalno područje (Nacrt, 2015). U Crnoj Gori je shvaćen značaj upravljanja prostorom, a po preporukama eksperata EU donešene su: Nacionalna strategija održivog razvoja i Nacionalna strategija upravljanja prirodnim resursima, što čini osmišljene i kreativne napore, da se transformacije odvijaju u skladu sa prepoznatljivostima pojedinih prostora. Upravljanje prostorom i izgradnja objekata se vrši organizovano i preko odgovarajućih institucija i organa, a objekti se grade na osnovu donijetih prostornih planova. Glavni cilj ovog istraživanja su

urbane i ruralne transformacije, kao **i upravljanje prostorom** u opštini **Nikšić od sredine XX**
do kraja prve decenije XXI vijeka.

44

Posebni ciljevi odnose se na: 1. Sagledavanje uticaja položaja ovog prostora na te procese u širem regionu; 2. Kako su prirodne sile uticale na postanak i oblikovanje ovog prostora, na naseljavanje i ukupne demografsko- populacione procese; 3. Koji su odlučujući faktori intenzivirali transformacije ovog prostora; 4. Zašto je demografski i ekonomski osiromašio ruralni prostor; 5. Zašto su „potrošene“ obradive površine; 6. Koji su odlučujući činioci izazvali destruktiju i entropiju prostora; 7. Kako se upravljalo ovim prostorom; Specifični ciljevi istraživanja i analize mogli bi se odnositi na, seizmičnost ovog prostora i posljedice djelovanja, prvenstveno, kraške erozije. Iz postavljenih ciljeva proizilaze zadaci: a) u kojoj su mjeri na transformaciju prostora uticala društveno istorijska previranja. Koji su slojevi materijalne kulture ostali iza tih gibanja, kakvih su karakteristika i koji je stepen njihove očuvanosti i potreba njihove revitalizacije i valorizacije? b) u kojoj mjeri su urbane i ruralne transformacije bile posljedica djelovanja društveno ekonomskih zakonitosti, a koliko djelovanja prirodnih sila? c) kakav je bio uticaj industrijalizacije na intezitet transformacija? d) koji su se demografski tokovi i procesi odvijali? e) kako su se odrazili urbani procesi na transformaciju prostora? f) kakav je doprinos planerskih institucija, njihovih kadrova, donešenih planskih dokumenata i zakonskih propisa? g) da se ukaže na prostore u kojima su se razvili procesi devastacije, degradacije i entropije. Hipoteze istraživanja Prema utvrđenom cilju, postavljena je glavna hipoteza našeg istraživanja koja glasi: - pretpostavlja se: da su se najveće transformacije prostora opštine Nikšić dogodile u drugoj polovini XX vijeka, zbog uticaja industrijalizacije, tercijalizacije, urbanizacije i migracija selo – grad, a kao posebne hipoteze, da su na transformaciju prostora opštine Nikšić i njegove gravitacione zone, uticaj imale društveno istorijska previranja, ekonomska kretanja, razvojna opredjeljenja u raznim istorijskim epohama, planerske institucije kao i donesena planska dokumenata. Metodologija Metode koje se koriste u radu su prilagođene predmetu, zadatku i cilju istraživanja. To su: Statistički podaci koji se koriste za dva uporedna perioda: od 1953 – 1981. i od 1981 – 2011. godine i obuhvatiće grupe pokazatelja, kao što su: demografsko - populacioni, ekonomski, društveni, infrastrukturni, urbani i prostorno planski, sa posebnim naglaskom na intezitet transformacija, uređenje i upravljanje prostorom. U cilju sagledavanja promjene broja stanovnika u Opštini (gradu) Nikšić, u periodu od 1948. do 2011. godine, koristi se matematičko – statistička metoda tzv. Metod Najmanjih kvadrata (Least Square Method). MNK vrši matematičku interpolaciju stvarnih (datih, poznatih) podataka uz minimizaciju srednje kvadratne greške odstupanja tih

(stvarnih i interpoliranih) vrijednosti. Pošto se radi o analizi kretanja broja stanovnika u Opštini i gradu Nikšiću, izvršiće se linearna interpolacija stvarnih podataka. MNK se lako primijenjuje u programskom paketu Matlab. Prostor Nikšića je analiziran u komparaciji sa globalnim kretanjem u Evropskoj Uniji, regionu, posebno sa Mostarom, (slična udaljenost od mora, položaj u odnosu na glavni grad Sarajevo, transformacije izazvane razvojem industrije u periodu poslije II svjetskog rata), zatim, Podgoricom i Barom u Crnoj Gori kako bi se dobila realnija slika o zakonitostima djelovanja najvažnijih procesa i ispoljenih trendova. Na bazi kretanja tih procesa i tendencija obrazložena je problematika upravljanja prostorom Nikšića u periodu od 1953 – 1981. godine, a i kako se ono odvijalo u drugom periodu od 1981 – 2011. godine. Za ovu analizu biće korišćena, naročito, statistička i komparativna metoda. Pri analizi uticaja ekstremnih seizmičkih, morfoloških, geoloških, klimatoloških, hidroloških i fitogeografskih prirodnih faktora, na promjene u prostoru opštine Nikšić, koristi se metoda korelacije, gdje se vidi koliko je međusobna povezanost ovih faktora uticala na transformaciju prostora opštine Nikšić kao i njegovo oblikovanje u sadašnjim odlikama. Kod uticaja antropogenih faktora koristi se komparativna metoda. Između ostalog, kod uticaja privrede na transformaciju prostora, odnosno, grana privrede: industrije, rudarstva, energetike, poljoprivrede i turizma, demografsko populacionih faktora (broj stanovnika, razmještaj u prostoru, migracije), zatim, uticaja tehničkih infrastrukturnih sistema: saobraćajnog, elektroenergetskog, vodovodnog i kanizacionog i odlaganje čvrstog otpada, kao i uticaja društvenih djelatnosti zdravstva, školstva, kulture i sporta tokom druge polovine XX i prve decenije XXI vijeka, kao i promjena u životnoj sredini. Da bi se što adekvatnije izvršila analiza problematike transformacija prostora opštine Nikšić, kao jedna od metoda koristiti se i anketa građana, opštine Nikšić, o uređenju prostora. Anketa je sprovedena u pisanoj, (štampanoj formi) u direktnom kontaktu sa građanima, na uzorku od 700 ljudi, različitih nivoa školske spreme, od osnovne do visoke, koji žive i u urbanoj i ruralnoj zoni opštine Nikšić, na uzrastu od 18 – 30 godina, 31 – 50 godina i preko 50 godina (u prilogu). Koristiće će se podaci javnih institucija koji su dostupni. Maksimalno će se primjenjivati metodološka praksa Evropske unije i drugih članica međunarodne zajednice, što će nam omogućiti da prilikom istraživanja i analiza dođemo do pionirskih rezultata u oblasti kojom se bavi ova disertacija. Analiza obuhvata tri prostorna nivoa: 1. Urbana zona opštine Nikšić; 2. Ruralna zona opštine Nikšić; 3. Gravitaciona zona Nikšića; U tu svrhu koriste se zvanični statistički podaci Monstata, podaci iz planskih dokumenata, objavljenih studija, radova i raznih programa koji su služili kao osnova za uređenje i upravljanje prostorom opštine Nikšić. I DIO 1. OBUHVAT, POLOŽAJ I UTICAJ PRIRODNIH I ANTROPOGENIH FAKTORA 1.1. Obuhvat, granice i veličina Opština Nikšić nalazi se u središnjem dijelu Crne Gore. Granica opštine je prirodno dobro istaknuta.

Graniči se sa šest crnogorskih opština: Kotor, Cetinje, Danilovgrad, Kolašin, Šavnik i Plužine, a na zapadu je državna granica sa Bosnom i Hercegovinom.

13

Granica na zapadu ide planinom Orjen, Velika i Mala Jastrebrica, Gumbor, Ržišta, Begova Korita, Oštrikovac, Velik kom, zavala Nudo, Zagrljaj, Račevina, izvor Močila, Mirotinske grede, Dolovi, Kamenica, Kaporov gradac, dolina rijeke Trebišnjice, Bilečko jezero, Markov kamen, Deleuša i Velike grede, uzvišenje Kapor, Kovčeg, Veliki Vardar, uzvišenje Radoševina, Debele grede, Ružarivca, Obijest, Troglav, Lunjeva poljica, Meteriz, Orlina, Kosovi vrh. Granica prema opštini Plužine: Manita gora, Dobreljica, iznad Latičnog, Ružarica, Crnovrh, Lovna dola, najviši vrh Golije,

Čardak, Pivska čuka, Tomin brijeg, Javorak. Granica prema opštini Šavnik kreće se **vrhovima** 13
Vojnika,

Golim brdom, Jablan brdom, Komandirovim brdom i Gradačkom poljanom, Krnovskim poljem i nastavlja prema istoku užišenjima:

Kekića ploče, Mliječna brda, Gackove grede, Čop i **vrh iznad Cerova ždrijela. Prema opštini** 13
Kolašin,

Nikšić se graniči djelovimka Štita, pored Kapetanova jezera, vrhovima Stubice, Tićjaka, Rogođeda, Žute grede i djelovima Maganika. Granica prema opštini Danilovgrad ide vrhovima

Maganika: Suvi vrh, Orman, Božur, Carapulja, Miljevac, katun **Turije, Glavice, Borova brda,** 13
nastavlja **preko Prekornice,**

Ostroških greda, izvorišta Donje Zete, rijeka Zeta, Srednja gora, Đinova glavica,

Lipove strane i Lupoglav. Granica prema opštini Cetinje je: **Brezovi do, Stolački vrh,** 13

Tisov kom, Jelova vlaka, Dautova glavica, Kom, Rujeva glavica, Pandurica, Ligunar, Pusti lisac, 13

V. Nenad, Lisja ploča, Duboki do, Vjetrošići. Granica prema opštini Kotor: Vardar, Daljevac, Lisac, Nakovanj, Bjelanova ravan i Vučji zub. 17 Opština Nikšić, sa površinom od 2065 km², najveća je crnogorska opština, a čini 14. 5 % teritorije naše zemlje. Opština ima 110. naselja, 104. katastarske parcele i 32. mjesne zajednice. Po popisu iz 2011. godine opština ima 72 443 stanovnika. Po popisu iz 2003. 17 B. Radojičić, Opština Nikšić - priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću, Opština Nikšić, 2010.g. str. 11. godine imala je 75 282 stanovnika, a po popisu iz 1991. godine 74 706 stanovnika. Iz ovog se vidi da je broj stanovnika u opštini poslije devedesetih godina stagnirao, a zadnjih osam godina je prisutno i opadanje broja stanovnika. U periodu od 2003 – 2011. godine broj stanovnika je opao za 2 839 stanovnika. Grad Nikšić je geografsko središte ovog prostora. Nastao je i razvijao se u središnjem dijelu Nikšićkog polja. Nikšić, od svog nastanka do danas, ima više imena: Anderba, Anagastum, Onogošt i Nikšić. Na ovom prostoru je ilirsko pleme Dokleati imalo svoje naselje koje se zvalo Anderba i nalazilo se na rijeci Moštanici. Kada su Rimljani pokorili Ilire, podigli su duž granice naselja utvrđenje, koje je dolaskom Istočnih Gota zaposjednuto. Iz tog vremena potiče naziv Anagastum koji je gotskog porijekla. Potom su ovaj prostor naselila slovenska plemena u VI i VII vijeku a iz tog vremena je naziv

Onogošt, koji je izveden iz gotskog imena Anagast. Ime Onogošt, kojim se vjekovima zvao grad i njegova okolina, zamijenjen je današnjim imenom Nikšić, koji je postao od plemena Nikšići, koje je u XIV vijeku naseljavalo najveći dio Nikšićkog kraja. 1.2. Geografski položaj Geografski položaj je osnova razvoja svakog grada. On određuje koliko će se stanovništva, privrednih snaga, društvenih službi koncentrisati na nekom mjestu. Opšte je pravilo da su prostori sa najmanjim nadmorskim visinama razvojno najpovoljniji, na njima su ostvarene najveće koncentracije privrednih aktivnosti, oni su sa najvećim gustinama naseljenosti i u njima su se razvile najveće gradske konurbacije, aglomeracije i topografski i populaciono najveći gradovi. 18 Geografske koordinate Nikšića su 42°46'29 sgš i 18°57'28 igd. Nalazi se u umjerenom pojasu gdje se nalaze i ekonomski najrazvijenije zemlje i najveći gradovi. Povoljni prirodni uslovi, istakli su prednost geografskog položaja ovog prostora u odnosu na širu okolinu. Ovaj prostor, a posebno Nikšićko polje, je još od davnina bio pogodan za formiranje naselja pa je ovdje naselje postojalo i u praistorijsko vrijeme. Povoljnost geografskog položaja ogleđa se kroz otvorenost dolinom Zete, kroz Podgoričko-skadarsku kotlinu i dolinu Bojane prema Mediteranu, preko Grahova prema Boki, preko doline Trebišnjice i Golije prema Hercegovini, a preko prevoja Javorak dolinom Pive i Drine prema Bosni i Srbiji. 18 R. Bakić, Položaj u prostoru kao faktor razvoja, Geografski institut Filozofskog fakulteta, Nikšić, 2013. str.12. Karta 1. Položaj Opštine Nikšić u Crnoj Gori 19 19 Izvor: Vikipedija Značaj geografskog položaja je i u prirodno predisponiranim uslovima za razvoj saobraćaja. Saobraćajni položaj oduvijek je upoređivan sa krvotokom u ljudskom organizmu, kucavicom života, regija i država. 20 Može se reći da je ovaj kraj raskrsnica važnih

puteva između juga i sjevera Crne Gore, između Crne Gore i Bosne, Hrvatske i Srbije.

83

Međunarodni put E-762, Solun - Tirana - Podgorica - Nikšić - Srbinje (Foča) - Sarajevo, predstavlja najvažniju saobraćajnu arteriju nikšićkog kraja. Ovaj pravac ima i međunarodni značaj, jer povezuje Nikšić sa Sarajevom i dalje kao dio sistema međunarodne mreže E puteva, srednjom i zapadnom Evropom. Završetkom radova na modernizaciji i izgradnji novih dionica puta Risan - Nikšić - Žabljak - Prijepolje, ovaj putni pravac će predstavljati najznačajniju međunarodnu i najkraću vezu Crnogorskog primorja i

12

Srbije.

Magistralni put Nikšić - Trebinje - Dubrovnik je veoma važan pravac, kojim se grad uključuje u međunarodni saobraćajni sistem, a koji će regulisanjem formalnih pitanja povratiti turistički i privredni značaj i omogućiti vezu sa Hercegovinom, dubrovačkim krajem i Dalmacijom. Značajni pravci su i Nikšić - Čevo - Cetinje, Nikšić - Vilusi - Bileća, Nikšić - Krstac - Gacko, na čijoj se modernizaciji radi. Dobroj saobraćajnoj povezanosti Nikšića doprinosi i pruga Nikšić - Podgorica, priključak željezničke pruge Beograd - Bar.

12

Prostornim planom Crne Gore do 2020. godine predviđena je dopuna postojećeg modela, preko izgradnje novih željezničkih pruga, između ostalih i Nikšić - Sarajevo i Nikšić - Mostar.

Povoljna udaljenost i dobra komunikacija je ostvarena i sa aerodromima Podgorica, Tivat i Ćilipi, kao i sa lukom Bar i turističkom lukom Kotor.

12

Za opštinu Nikšić, u ovom smislu, je vrlo važna i modernizacija aerodroma na Kapinom polju, koja je u toku. Do sada je imao značaj samo za odvijanje helikopterskog saobraćaja i saobraćaja za manje avione kao za za razgledanje prirodnih ljepota našeg kraja. Opštinu karakteriše velika visinska razlika. Najniži su djelovi Pješivaca koji imaju nadmorsku visinu oko 40 m, a granične planine na sjeveroistoku opštine su visine iznad 2000 m. 20 R. Bakić, Položaj u prostoru kao faktor razvoja, Geografski institut Filozofskog fakulteta, Nikšić, 2013. str.20. Karta 2. Fizičko - geografska karta opštine Nikšić (B. Mićković, 2016) Prostor Nikšića je analiziran u komparaciji sa Mostarom u BiH, Podgoricom i Barom u Crnoj Gori, kako bi se dobila realnija slika o zakonitostima djelovanja najvažnijih procesa i ispoljenih trendova u regionu i našoj zemlji. Slijedi kratak prikaz tih naselja. Mostar je smješten u Mostarskoj kotlini u dolini rijeke Neretve. Okružen je planinama Velež, Prenj, Hum i Čabulj. Od mora je udaljen 60 km. Mostarska opština je najveća u Hercegovini, a danas je centar Hercegovačko – neretvanskog kantona.

Zahvaljujući geografskom položaju i blagoj klimi prostor je naseljen od

121

najranijeg vremena – kameno doba. I na ovom prostoru smjenjivali su se Iliri, Grci, Rimljani, Vizantija, Sloveni, Turci i svi su ostavili određene tragove. U Studiji turističkih potencijala Mostara, navodi se da je Mostar prošao razvojni put od vojnog grada kakvog ga je razvijala otomanska Turska, preko industrijskog grada socijalističke Jugoslavije, do danas, trgovačko – uslužnog grada. 21 Prije 1992. godine Mostar je bio matica razvoja gotovo svih subjekata u Hercegovini. Velikih preduzeća otvorena poslije II svjetskog rata su: Vazduhoplovna i

metaloprerađivačka industrija „SOKO“, Aluminijski **kombinat, Pamučna industrija** „Đuro Salaj“, **Poljoprivredni kombinat** „Hepok“, **Industrija namještaja**, Hidrocentrale **na Neretvi**, Fabrika duvana **Mostar**,

98

Rudnik mrkog uglja. Preko velikih preduzeća koordinirao se razvoj svih preduzeća u regiji a i vrlo šire. Devedesetih godina XX vijeka Mostar je bio zahvaćen ratom. Uticaj tranzicije i uništavanje privredne strukture u toku rata dovelo do promjena i u samoj strukturi privrede. Raste udio trgovine, ugostiteljstva i drugih uslužnih djelatnosti.²² Podgorica se nalazi u Podgoričko – skadarskoj kotlini na sjevernom dijelu Zete, na ušću rijeke Ribnice u Moraču. Od mora je udaljena oko 50 km. Podgorica je raskrsnica važnih puteva koji idu dolinom Morače, Cijevne, Ribnice i Sitnice, Skadarskog jezera do Jadranskog mora. Mala udaljenost od mora i Skadarskog jezera, povećava značaj njegovog geografskog položaja.²³ Zbog dobrog položaja, plodne nizije u kojoj je smještena i povoljne klime, naseljena je od praistorijskog doba. Na prostoru Podgorice su živjeli Iliri, Rimljani, Sloveni i svi su oni uticali na transformaciju njenog prostora. U vrijeme Turaka je jako utvrđenje. Planski se razvija od 1879. godine. U toku drugog 21 Studija turističkih potencijala Mostara, Ekonomski institut Sarajevo, 2010, str.96. ²² Isto, str. 98. ²³ M. Šturanović, Gravitacioni centri Crne Gore i njihovi

geografski problemi, Javno preduzeće Centar za informativnu djelatnost, Izdavačka kuća „Nikšićke novine“- Nikšić, Nikšić, 2000.godine, str.230. svjetskog rata njen razvoj je potpuno zaustavljen. Nakon rata počinje obnova i izgradnja. Podgorica postaje glavni grad Republike Crne Gore. Centralizacija Podgorice (tadašnjeg Titograda) uticala je i na njen industrijski razvoj, intezivnu gradnju i veliki priliv stanovništva u drugoj polovini XX vijeka ali je nastavljeno i u prvoj deceniji XXI vijeka. Bar se nalazi između Primorja i Skadarskog jezera. Okružen je planinama Rumija, Sutorman i Lisinja. O tome, kako je Bar dobio ime, ima više pretpostavki, ali je najvjerovatnija ona koja tvrdi, da je naselje dobilo ime po barovitom zemljištu koje se nalazilo oko njega.²⁴ Povoljan položaj na obali mora i ugodna mediteranska klima, uticala je na to da i ovdje naselje postoji još i u praistorijsko doba. Potom se i ovdje smjenjuju Iliri, Rimljani, Vizantijci, Sloveni, Mlečani, Turci. Bar je turistički i privredni centar Crne Gore. U toku 1906. godine počela je sa radom luka Bar, jedan od naznačajnijih privrednih subjekata u zemlji. U toku 1976. godine izgrađena je pruga Bar – Beograd i time je saobraćajna funkcija Bara dobila na značaju Zahvaljujući tome a i turizmu, Bar se intezivno razvija u toku druge polovine XX vijeka, što se nastavlja i u prvoj deceniji XXI vijeka. Razvoju Bara je doprinijela i izgradnja tunela Sozina, koji je otvoren 2005. godine. Pomenuti gradovi su upoređivani sa Nikšićem zbog slične udaljenosti od mora, položaja u odnosu na glavni grad Sarajevo i Podgoricu kao glavne gradove, istorijski razvoj, kao i zbog transformacije izazvane razvojem industrije u periodu poslije II svjetskog rata.

1.3. Zoniranje prostora

Na osnovu prirodnih i funkcionalnih karakteristika prostor opštine Nikšić se može podijeliti na zone: jezgro grada, prostor između spoljašnjih granica urbanog jezgra i granica Generalne urbanističke razrade (GUR-e), zonu ostalih urbanih područja, zonu ruralnog prostora i gravitacionu zonu. Zona jezgro grada zahvata površinu od 740 ha i zahvata prostor između rijeka Zete, Bistrice, starom prugom, do Studenačkih glavica, obuhvatajući Mušovinu, prostor do magistralnog puta Nikšić – Podgorica, pruge Nikšić – Podgorica i željezničkog kolosjeka prema Željezari. Obuhvata: Centar grada, Grudsku Mahalu, Školski centar, 24M. Šturanović, Gravitacioni centri Crne Gore i njihovi geografski problemi, Javno preduzeće Centar za informativnu djelatnost, Izdavačka kuća „Nikšićke novine“- Nikšić, Nikšić, 2000.godine, str.230. Bisticu, Rudo Polje, Rastoke, Staru Varoš, Mrkošnicu, Novo groblje i Trebjesu. Predstavlja najrazvijeniji dio opštine u kome je smješten opštinski centar. Tu je proces najintezivnije izgradnje kroz koji prolaze najvažnije saobraćajnice. Posjeduje ambijentalnu vrijednost istorijskog jezgra. Prostor između spoljašnje granice urbanog jezgra i Generalne urbanističke razrade (GUR-e) Ovoj zoni pripadaju naselja izvan granice rijekama Zetom, Bisticom, starom prugom do Studenačkih glavica, magistralnim putem Nikšić – Podgorica, prugom Nikšić – Podgorica i željezničkim kolosjekom prema Željezari. Obuhvata naselja Dragova Luka, Ćemenca, Mokra Njiva, Oštrovac, Glibavac, Brezovik, Miločani, Rastovac, Vidrovan – Gornje Polje, Željezaru, Straševinu, Kličevo, Gračanicu, Ozriniće, Rubeža, Grebice, Kočane, Kapino Polje – dio do kasarne Vojske Crne Gore, i prostor Studenačkih glavica, Uzdomira i Krupačkog jezera. Starim Generalnim urbanističkim planom (GUP- om) bila su obuhvaćena samo naselja Brezovik i Mokra Njiva. U ovoj zoni urbane karakteristike najviše ima naselje Ozrinići. Za prostor između spoljašnje granice urbanog jezgra i GUR- e karakteristična je neplanska gradnja, saobraćajni i infrastrukturni problemi, a u južnom dijelu plavljenje terena. Zona ostalih urbanih područja Ovdje pripadaju lokalni centri: Miolje polje, Bogetići, Velimlje, Vilusi, Petrovići, Grahovo i Krstac. Svojim izgledom, na urbano područje, najviše podsjećaju Velimlje i Vilusi. Svi lokalni centri imaju određene urbane sadržaje, ali su ipak, vrlo daleko, od uređenih urbanih naselja. Problem ovih centara je što su slabo funkcionalno povezani i van glavnih razvojnih pravaca. Zona ruralnog prostora Ova zona obuhvata Nikšićku župu, Bogetiće, zonu Rudine – Banjani, zonu Grahovski kraj i zonu sjevernog područja sa centrom Krstac. Zona Nikšićke župe obuhvata sela: Oblatno, Zagrad, Kuta, Bjeloševina, Morakovo, Dučice, Staro Selo, Jugovići, Carine, Bastaji, Liverovići i Vasiljevići. Po popisu iz 2011. godine Nikšićka župa je imala 3 700 stanovnika. Bogetići obuhvataju lokalni centar Bogetiće i sela: Cerovo, Povija, Drenoštica, Milojevići i dio Stubice. Po

popisu iz 2011. godine Bogetići su imali 407 stanovnika. Zona Rudine – Banjani obuhvata: Velimlje, Vračenoviće, Petroviće, Viluse, Trubjelu, Crkvice i Crni Kuk. Velimlju pripadaju lokalni centar Velimlje sa selima: Macavare, Miljanići, Prigradina i Tupan. Po popisu iz 2011. godine Velimlje je imalo 109 stanovnika. Vračenovićima pripadaju lokalni centar Vračenovići i sela: Vučji Do, Pilatovci, Mokri Do, Koravlica, Podvrš, Vidne, Miruše i Počekovići. Po popisu iz 2011. godine Vračenovići su imali 391 stanovnika. Petrovićima pripadaju lokalni centar Petrovići i selo Klenak. Po popisu iz 2011. godine Petrovići su imali 293 stanovnika. Vilusima pripadaju, lokalni centar Vilusi i sela: Broćanac Viluški, Balosave, Riječani, Spila, Podbožur i Dolovi. Po popisu iz 2011. godine Vilusi su imali 171 stanovnika. Trubjela obuhvata sela: Busak, Gornja Trepča, Donja Trepča, Kamensko, Smrdušu, Rudine, Dubočke, Ponikvicu i Brestice. Po popisu iz 2011. godine Trubjela je imala 214 stanovnika. Crkvice obuhvataju sela: Gornje Crkvice, Donje Crkvice, Kovače, Uble i Vrbicu. Po popisu iz 2011. godine Crkvice su imale 159 stanovnika. Crni Kuk obuhvata sela: Koprivice, Dubočke i Sominu. Po popisu iz 2011. godine Crni Kuk je imao 372 stanovnika. Grahovski kraj obuhvata: Grahovo, Bare, Gornje Polje, Grahovac, Dolove, Zaslav, Nudo i Prisoje. Po popisu iz 2011. godine ovdje je živjelo 748 stanovnika. Sjeverna zona sa centrom Krstac obuhvata: Bobotovo Groblje, Višnjica Do, Gornje Čarađe, Donje Čarađe, Goslić, Zaljutnicu, Zlostup, Javljen, Kazance i Štitare. Po popisu iz 2011. godine ovdje je živjelo 476 stanovnika. Karta 3. Opština Nikšić – zone urbanog i ruralnog područja²⁵ 25 Izvor: Prostorno – urbanistički plan Nikšića, 2015. str. 58. Gravitaciona zona opštine Nikšić Nikšić ima veliki značaj za njegovu veliku gravitacionu zonu. U toj zoni su opštine Plužine, Šavnik i Žabljak. Gravitaciona zona Nikšića zahvata površinu od oko 5000 km² i proteže se na sjeveru, do rijeke Tare i rijeke Morače, a na jugu obuhvata dio Bjelopavličke ravnice i Katunskog krša.²⁶ Grad Plužine je centar istoimene opštine. Nalazi se na obalama Pivskog jezera, najveće vještačke akumulacije u Crnoj Gori. Jezero je površine 12.5 km². i predstavlja turističku atrakciju. Administrativno – upravni Centar Pive je formiran 1977. godine, poslije izgradnje hidroelektrane "Piva" čije je akumulaciono jezero potopilo stare Plužine. ²⁷ Staro naselje Plužine bilo je razvijeno u donjem toku rijeke Vrbnice, nedaleko od njenog ušća u Pivu, po dnu i terasama na desnoj obali rijeke. ²⁸ Često se za ovo područje kaže da je Piva, po rijeci Pivi, koja protiče tim područjem i na kojoj je izgrađena vještačka akumulacija. Tragovi života čovjeka na ovom prostoru pronađeni su u pećini Odmut koja je potopljena Pivskim jezerom. Smatra se da je čovjek na ovom prostoru živio prije deset hiljada godina. Pivsko jezero je izazvalo velike transformacije prostora opštine Plužine ali je i pozitivno uticalo na privredni razvoj. Slika 1. Plužine (foto B.Mićković,2017) ²⁶ B. Radojičić, Opština Nikšić - priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću, Opština Nikšić, 2010.g. str. 9. ²⁷ M. Šturanović, Gravitacioni centri Crne Gore i njihovi geografski problemi, Javno preduzeće Centar za informativnu djelatnost, Izdavačka kuća „Nikšićke novine“- Nikšić, Nikšić, 2000.godine, str.105. ²⁸ B. Radojičić, Crna Gora- geografski enciklopedijski leksikon, Filozofski fakultet, Nikšić, 2015. str. 664. Šavnik je gradsko naselje u opštini Šavnik. Nalazi se na sastavu tri rijeke Bukovica, Šavnik i Bijela. Smatra se da je naselje Šavnik nastalo

1861. godine. ²⁹ **Osnovani su ga doseljenici iz drugih krajeva Crne Gore i Hercegovine. To su bili trgovci, kovači, tufegdžije.**

75

Dugi vremenski period Šavnik je bio najvažniji centar Drobnjaka, Uskoka i Šaranaca.³⁰ Šavnik je danas emigraciono područje. Po popisu iz 2011. godine u gradu je živjelo 472, a u opštini 2 070 stanovnika. Slika 2. Šavnik (foto B.Mićković,2017) Žabljak je centar opštine Žabljak. Grad se nalazi na najvećoj nadmorskoj visini na Balkanu 1 465 m.

Na mjestu današnjeg Žabljaka, polovinom XIX vijeka, bilo je nekoliko kuća naselja Varezina Voda, kasnije, to naselje nosi ime Hanovi ili Anovi. 31 Današnji **Žabljak**

58

je osnovan 1971. godine. Za vrijeme stare Jugoslavije on je bio mala učmala varošica, bez ikakvog privrednog i drugog značaja.³² Danas je to značajan turistički centar okružen, izuzetnim prirodnim ljepotama. Ima izvanredne uslove za razvoj i ljetnjeg i zimskog turizma. Po popisu iz 2011. godine u opštini je živjelo 1 723 stanovnika. 29 M. Šturanović, Gravitacioni centri Crne Gore i njihovi geografski problemi, Javno preduzeće Centar za informativnu djelatnost, Izdavačka kuća „Nikšićke novine“ - Nikšić, Nikšić, 2000.godine, str.100. 30 B. Radojičić, Crna Gora- geografski enciklopedijski leksikon, Filozofski fakultet, Nikšić, 2015. str.796. 31 Isto, str. 882. 32 M. Šturanović, Gravitacioni centri Crne Gore i njihovi geografski problemi, Javno preduzeće Centar za informativnu djelatnost, Izdavačka kuća „Nikšićke novine“ - Nikšić, Nikšić, 2000.godine, str.162. Slika 3. Žabljak (foto B.Mićković,2017) 2. UTICAJ PRIRODNIH FAKTORA NA TRANSFORMACIJU PROSTORA OPŠTINE NIKŠIĆ I GRAVITACIONE ZONE Riječ transformacija izvedena je od latinske riječi tranformatio. Njena direktno značenje, forma u kojoj se najčešće upotrebljava je pretvaranje, preobražavanje, preobličavanje. U uskoj vezi sa transformacijom su i pojmovi destrukcija, devastacija i degradacija. Pod destrukcijom se podrazumijeva razaranje, rušenje i uništavanje prostora. Svaka izmjena u prostoru koja se nepovoljno odražava na život ljudi označava se kao degradacija. Oblik degradacije, gdje erozijom bivaju odneseni djelovi zemljišta ili šumski požari koji uništavaju djelove šuma pa se javljaju ogoljeli prostori, naziva se devastacija. Na transformaciju prostora u opštini Nikšić milenijumima, su uticali prirodni i antropogeni faktori. Najprije su djelovali prirodni faktori, djeluju i dalje a djelovaće i u budućnosti. Prirodni faktori nastaju dejstvom prirodnih sila, njihovi uzroci transformacije prostora mogu biti: geološki (vulkani i zemljotresi), geomorfološki (odroni, klizišta, odvale ili plazine, i erozija), klimatski (ekstremne padavine, sniježne lavine, rušilački vjetrovi suše i mrazevi) i hidrološki (poplave). Znači, prirodni uzročnici koji su transformisali prostor su endogeni i egzogeni faktori. Od endogenih to su epirogeni pokreti, vulkanizam i zemljotresi, a od egzogenih to su: abrazija, kraška erozija, rječna erozija i akumulacija, lednička erozija i akumulacija. 2.1. Promjene izazvane endogenim silama Teritorija opštine u sadašnjem, prije svega, morfološkom obliku nastala je dejstvom prirodnih faktora tokom milenijskog djelovanja. Endogene sile izazivaju krupne promjene na Zemlji i uzročnici su transformisanja prostora nastalim stvaranjem reljefnih oblika kakvi su planine i nizije, mijenjaju raspored kopna i mora. Prvi oblici na prostoru opštine Nikšić potiču iz paleozoika (perm). Nalaze se u dolini rijeke Gračanice i čine ih ugljevit i glinoviti škriljci i laporoviti krečnjaci. Ostali djelovi opštine izgrađeni su od stijena mezozoika (trijas, jura i kreda) i kenozoika (tercijar i kvartar). Tereni trijasa se nalaze u Nikšikoj župi i oko Grahova i Vilusa. Donji trijas je razvijen u dolini Gračanice, gdje su zastupljeni pjeskoviti škriljci i krečnjaci. Srednji trijas ima mnogo veće rasprostranjenje u odnosu na gornji i donji trijas.³³ Srednji trijas je zastupljen u dolini Gračanice i istočnije od Nikšićkog polja, kao i obodom Gornjeg polja. Taj predio je građen od krečnjaka a manje od dolomita i rožnaca. Srednji trijas karakterišu i vulkanske stijene daciti, andeziti i rioliti. Gornji trijas je zastupljen u dolini Gračanice i na prostorima sjeverno od Nikšićkog polja, jugozapadno od Nikšićkog polja, pa sve do oboda Grahovskog polja. Ti tereni su građeni od dolomita. Jurski krečnjaci su dobro zastupljeni na prostoru opštine Nikšić. Donja jura je zastupljena u podnožju planine Vojnik, planine Budoš, oko Grahovskog polja i Vilusa. Taj prostor je građen od slojevitih krečnjaka i dolomita. Srednja jura je malo zastupljena na prostoru opštine i to na Crvenoj kiti i taj prostor je pokriven crvenim boksitom. Gornja jura je izražena na prostoru okoline planine Vojnik i Prekornice i na prostoru Banjana.³⁴ Taj prostor je izgrađen od slojevitih krečnjaka i dolomita. U

znatnom dijelu opštine, zastupljeni su dolomiti, koji čine prelaz između gornje jure i donje krede. To su prostori Crkvice, Velimlja, Petrovića, Javorka, Kuskog brda i Lukova. Donja kreda je dominira na prostoru opštine. Predstavljena je krečnjacima, ali i dolomitima. Ovi sedimenti se nalaze na prostoru: Prekornice, Štitova, Vojnika, Tovića, Njegoša, okoline Velimlja, Trepača, Rudina i planine Budoš. Gornja kreda je predstavljena čistim krečnjacima i nalazimo je na prostoru: Prekornice, Ostroških greda, Planinice, Budoša, Zle Gore, Grahova, Rudina i Banjana. Fliš gornje krede je zastupljen 33 B. Radojičić, Opština Nikšić - priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću, Opština Nikšić, 2010.g. str. 15. 34 Isto, str. 20. na Lukavici, Krnovskom polju i na Velikom i Malom Žurimu. Predstavljen je brečama, konglomeratima, pješćarima, laporcima i pjeskovitim krečnjacima.³⁵ Na prostoru opštine Nikšić, kenozoik je predstavljen u vidu marinskih i kopnenih sedimenata. Marinski paleogeni sedimenti zahvataju manje prostore i to od Gatačkog polja preko Golije i Duge, Nikšićkog polja, Kunka, Povije, Glave Zete, Stubice, Tunjeva i Drenošnice. Slojevi jugoistočno od Nikšićkog polja, ubrajaju se u eocene, a sjeverozapadno od Nikšićkog polja u paleogene. Ti tereni su građeni od pločastih i laporovitih krečnjaka, konglomerata, crvenih laporaca i pješćara. Kopneni sedimenti na prostoru opštine Nikšić su predstavljeni su: morenama, siparima, fluioglacijalnim i aluvijalnim naslagama. ³⁶ Prostor opštine je bio zahaćen pleistocenom glacijacijom i to: Lukavica, Krnovo, Bare Bojovića, Konjsko, Vučje, Golija, Vojnik, Maganik, Štitovo i Prekornica. Na tom prostoru su ostale ogromne morene, posebno na sjeveroistoku Nikšićkog polja i Nikšićkoj župi. Otoke lednika su, u nižim djelovima, nanijele i nataložile moćne naslage fluioglacijalnog nanosa, posebno u Nikšićkom i Grahovskom polju. Istraživači do sada nijesu zapazili da na prostoru opštine Nikšić ima vulkanskih terena, osim što su, u Nikšićkoj župi, pronađene stijene vulkanskog porijekla, gdje postoje tragovi posljednjih živih vulkana u Crnoj Gori. Smatra se da je izlivanje vulkanske mase bilo u srednjem trijasu. Ove stijene su tufovi, tufiti i tufozne breče. Prostor opštine Nikšić u regionalnom smislu pripada Dinaridima a njih odlikuje veoma složena tektonska građa i strukturni sklop. U najnovijim shvatanjima geotektonike Dinarida prihvaćena je teorija geotektonskih ploča i njihovog sudara, izdizanja sa izlivanjem novih masa (spreading) i podvlačenja jedne ploče pod drugu (subdukcija). Na geotektonsku nestabilnost prostora Dinarida, planinskog masiva izdignutog iznad jadranske mase, nastavka afričke stare mase na jugozapadu i rodopsko – panonske mase, na sjeveroistoku, imala je Mohorovičićeva ravan diskontinuiteta i njena dubina.³⁷ Duž srednjih Dinarida pruža se depresijska ploha diskontinuiteta. Naučnici smatraju da ona utiče na neotektonske pokrete i nestabilnost terena. ³⁵ B. Radojičić, Opština Nikšić - priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću, Opština Nikšić, 2010.g. str. 21. ³⁶ Isto, str. 22. ³⁷ B. Radojičić, Opština Nikšić - priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću, Opština Nikšić, 2010.g. str. 26. Karta 4. Geološka karta opštine Nikšić ³⁸ ³⁸ Izvor: Zavod za geološka i geofizička istraživanja Beograd, 1972.g. Na osnovu dosadašnjih istraživanja, prostor opštine Nikšić pripada geotektonskim zonama dubokog krša i kučke kraljušti. Zonu dubokog krša, koja zahvata najveći dio opštine, čini veći broj paralelnih kraljušti sa brojnim rasjedima. Antiklinali kučke zone pripadaju planine Golija, Vojnik, Maganik i Prekornica. Od geološke građe zavisi stabilnost terena. Prilikom gradnje objekata ljudi sa ovih prostora su izbjegavali terene sklone odronjavanju i birali su stabilnije terene. Položaj Dinarida između starih ploča, uslovljava nestabilnost ovog prostora.

Na osnovu karte seizmičke regionalizacije Crne Gore opština Nikšić **(V. Radulović, B. Glavtović, M. Arsovski, V. Mihailov, 1982) većim dijelom pripada zoni 7° MCS, a manjim dijelom zoni**

27

8° MCS.

Ovi podaci, o seizmičnosti, su nešto niži od vrijednosti parametara koji su dobijeni na osnovu seizmostatičke analize. Utvrđeno je, **da se u okviru povratnog perioda vremena od 100 godina sa vjerovatnoćom od 63% na** prostoru opštine Nikšić, **može očekivati zemljotres**

27

maksimalno inteziteta 7.7° MCS. Jaki i katastrofalni zemljotresi u nekim prostorima bili su opomena da se izbjegava njihovo naseljavanje, a ako je do njega dolazilo tražena su rješenja za manje posljedice od zemljotresa, posebno od jakih podrhtavanja, pojave rasjeda i velikih odrona. Za sva područja koja su seizmički ugrožena, a u koja spada i naša zemlja, prilikom izrade prostornih planova neophodna su temeljna geoseizmička istraživanja i njihove rezultate nanositi na kartama, kao i da prostorni planovi uvažavaju seizmički hazard.³⁹ Nikšić se nalazi na području nepovoljnih seizmičkih uslova jer se nalazi na rasjedu Skadar – Podgorica – Nikšić – Gacko. Najlabilnije zone su Pješivci i Grahovski kraj. Iz tog razloga gradnju treba vršiti u skladu sa propisima. Javne objekte treba podizati da mogu podnijeti, bez oštećenja, zemljotrese seizmičke snage od 9° po MCS skali.^{40 39}

R. Bakić, Specifčna **iskustva Crne Gore u planiranju prostora, Geografski institut Filozofskog fakulteta,**

26

Nikšić, 2012. str.99. 40 40 B. Radojičić, Opština Nikšić - priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću, Opština Nikšić, 2010.g. str. 30. Karta 5. Karta seizmičke rejonizacije^{41 41} Izvor: Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju Crne Gore, 1982.g. Složena geološko – petrografska i tektonska osnova, kao i specifični i vrlo moćni erozioni procesi, usloveli da je reljef kraja vrlo dinamičan i sa mnogo fenomena.⁴² U reljefu opštine dominantno mjesto zauzima Nikšićko polje visine 600 – 660 m, okruženo planinama visine 1400 m. Nagnuto je od sjevera prema jugu. Po obliku, sastavu tla, Nikšićko polje se može podijeliti na: Gornje polje, Mokru njivu, Rastoke,

Rudo polje, Krupac, Kapino polje, Kočansko polje, Slano, Lugovi, **Kličevo, Suvo polje i Slivlje.**

16

Reljefna različitost planinskog oboda Nikšićkog polja, kao posljedica litološke osnove, posebno je izražena u podjeli na duboki i pokriveni kras. Južno je planina Budoš, koja na zapadu prelazi u krašku uvalu Broćanac. Zatim nastavlja planina Pusti Lisac, na sjeverozapadu je planina Njogoš, a u nastavku Zla gora. Na sjeveru i sjeveroistoku su: planina Vojnik koja na jugoistoku prelazi na zaravan Jasenovo polje i Praga. Jugoistočno od Vojnika su zaravni Krново, Konjsko, Lukavica i Štitovo. Niz, međusobno razdvojenih zaravni, čine: Konjsko, Donje i Gornje Vučje, Ivanje, Lukovo i Gradačka poljana. Istočno, od Nikšića, se proteže dolina Gračanice. Poslije Nikšićkog polja, u opštini, je najveće Grahovsko polje (6.4 km²). Zapadno od Grahovskog polja je udolina Nudo, a sjeveroistočno zaravan Grahovac. Prema sjeverozapadu su zaravni Banjana i Oputnih Rudina. Opštini Nikšić pripadaju i udoline Golija i Duga, koje su dobro ograničene visokim planinama. Na sjeveroistoku opštine Nikšić, protežu se planine Maganik i Prekornica. U južnom dijelu opštine su Pješivci koji pripadaju Donjoj Zeti i zoni dubokog krša. 2.2. Uticaj egzogenih sila Nakon obrazovanja krupnih oblika reljefa, dejstvom

endogenih sila, nastavljeno je njihovo oblikovanje i stalno transformisanje dejstvom egzogenih sila. Dejstvo egzogenih sila trajalo je od formiranja grubih morfoloških formi do sada, a djelovaće i u budućnosti. One ne mijenjaju reljef tako burno i snažno kao endogene sile, ali se njihovo dejstvo odvija neprestano. Egzogene sile energiju crpe od Sunca i od sile zemljine teže, a svoje dejstvo ispoljavaju posredstvom kopnenih voda, u sva tri agregatna stanja, morske vode, lednika i vjetra. Svaki od ovih posrednika razara stjenovitu podlogu, nosi i taloži razdrobljeni materijal. Sve egzogene sile dejstvo vrše 42 B. Radojičić, Opština Nikšić - priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću, Opština Nikšić, 2010.g. str. 35. istovremeno i naizmjenično. U zavisnosti od toga koja sila preovlađuje, govorimo o kraškom reljefu, gdje preovlađuje rastvaračko dejstvo vode, glacijalnom gdje preovlađuje dejstvo lednika, i rječnoj eroziji gdje preovlađuje dejstvo rijeka itd. 2.2.1. Djelovanje kraške erozije

Prostor opštine Nikšić je, u najvećem dijelu, građen od karbonatnih stijena i pripada dubokom kršu. Od karbonatnih stijena najviše su zastupljeni krečnjaci (CaCO_3) i dolomiti (MgCO_3). Voda hemijskim putem rastvara minerale, od kojih su sastavljene stijene. Kišnica prodire u pukotine krečnjaka, širi ih i produbljuje. Usljed njenog dugotrajnog dejstva nastaju površinski i podzemni oblici reljefa u kršu, kao i specifične pojave proticanja voda u kršu. Dolomiti i krečnjaci su različite otpornosti prema erozionim silama. Krečnjaci su manje otporni na hemijsko rastvaranje vodom, a dolomiti se lakše raspadaju, ali i zadržavaju vodu i na njima je jako izražen proces fluvijalne erozije i denudacije. Na dodiru krečnjaka, dolomita i fliša često se javljaju izvori i vrela.⁴³ Prostori opštine, koji su građeni od čistog krečnjaka, imaju karakter ljutog krša, koji je teško prohodan i surov, dok prostori građeni od dolomita imaju blaže reljefne oblike. Na prostoru opštine Nikšić, prisutni su svi i površinski i podzemni oblici kraškog reljefa škrape, vrtače, uvale, rupe, dolovi, kraška polja, jame i pećine. Kraški oblici su naročito zastupljeni na prostoru Banjana, Oputnih Rudina i Nikšićkih Rudina, koji su pretežno građeni od krečnjaka i dolomita gornje krede, zatim Zla Gora koja je predio ljutog i neprohodnog krasa, kao i planine: Golija, Maganik i Prekornica. Na prostoru opštine si i dva najveća kraška polja u Crnoj Gori: Nikšićko (66.5 km²) i Grhovsko polje. Prostor opštine odlikuju i brojni podzemni kraški oblici: pećine i jame. Pećine se najčešće javljaju na prelazu između krečnjaka i dolomita. Neke od njih su: Dakovića pećina, Vranjska pećina u Grahovu, Vukovića pećina i Dvogrla u Velimlju, a u ostalom dijelu opštine: Vilina pećina, Šabanovača, Golubnjača, Budoška pećina, Guđerača, pećina Nikčevića itd. Podzemni kraški oblici su velike atraktivnosti, što se može iskoristiti za potrebe turizma. Najpovoljniji oblici kraškog reljefa za život ljudi su uvale i kraška polja. Najveći problem ovih oblasti je nedostatak površinskih voda, kao i plodnog zemljišta. Nedostatak vode u ovim područjima rješava se izgradnjom bistijerni za sakupljanje i čuvanje kišnice. 43 B. Radojičić,

Vode Crne Gore, Filozofski fakultet u Nikšiću, Institut za geografiju, 2005.g. str.

31

146. U prostorima karsta, karakteristični su hidrološko morfološki oblici - ponori. Oni su hidrološka karakteristika polja i rječnih dolina u kršu, ravnine u kršu nalaze se u degradaciji zbog čega nastaju i novi ponori.⁴⁴ Nakon brojnih istraživanja ustanovljeno je da je broj ponora u Nikšićkom polju 886, kao i da nastaju novi a i nestaju neki stari zbog tehničkih zahvata kada su podizane brane i stvarane vještačke akumulacije u polju. 2.2.2. Djelovanje glacijacije

Prostor opštine Nikšić je u pleistocenu bio zahvaćen glacijacijom naročito njen istočni dio. Morene i drugi akumulacioni i erozivni lednički oblici, vrlo su uticali na izgled prostora. Na planinskim površima istočno od Nikšićkog polja, na planinama između površi kao i na planinama Maganika i Prekornice, bila razvijena jedna od najprostranijih glacijacija u Dinaridima, nazvana Lukavička glacijacija.⁴⁵ Ona je zahvatala površ Lukova i vrhove Gackove grede, Veliki i Mali Žurim, Borovnik i Ilijin vrh. Glacijacijom su bile zahvaćene i planine Maganik, Prekornica, Kapa moračka, Lola, Štitovo, Vojnik kao i

visoravan Krnovo. Glečerska erozija je ostavila tragove na planinama, u vidu cirkova, valova, komčića, mutoniranih stijena, morena, ledničkih jezera. Najveći lednici su bili na Lukavici, Krnovu, Bukoviku. Pošto su imali veliku debljinu, prilikom kretanja, nosili su ogromne količine materijala koje su taložene u vidu čeonih i bočnih morena, čija je debljina i do 150 m. Takve morene su na Krnovskom polju i Vučju. Otoke lednika su, takođe, nosile ogromne količine nanosa i taložile ga u nižim djelovima. Najveće otoke su bile Glogov potok, koji je bio otoka Krnovskog lednika. Glogov potok je usjekao kanjonsku dolinu Surdup, kroz koju je nošena velika količina fluvioglacialnog nanosa, kojim je pokriveno Šipačno i gornji dio Gornjeg polja. Otoka Bukovičkog glečera, zasula je fluvioglacialnim nanosom polje Ivanje, a pod padom preko žljebine, usječene u krečnjačke stijene i do 20 m dubine, prebacila je velike količine fluvioglacialnog materijala u Lokovsko polje. 46 Otoka lednika, koju je pokrивao Konjsko fluvioglacialni nanos, nataložio se u selu Dragovoljici, pa sve do rijeke Gračanice, čije je dno pokriveno morenama i fluvioglacialnim nanosom. Rijeka Gračanica je, u Nikšićko polje, donosila ogromne 44 B. Radojičić,

Vode Crne Gore, Filozofski fakultet u Nikšiću, Institut za geografiju, 2005.g. str.

31

137. 45 B. Radojičić, Opština Nikšić - priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću, Opština Nikšić, 2010.g. str. 57. 46 B. Radojičić, Crna Gora, geografsko enciklopedijski leksikon, Filozofski fakultet, Nikšić, 2015.g. str. 549. količine fluvioglacialnog nanosa debljine i do 15 m. Ostatak moćne glacijacije, kojom je bio zahvaćen istočni dio opštine su i jezera: Kapetanovo i Manito, nastala u cirkovima nekadašnjih lednika. Ovi prostori opštine se mogu dobro iskoristiti za razvoj stočarstva, kao i izgradnju eko katuna, razvoj seoskog i katunskog turizma. Slika 4. Kapetanovo jezero, opština Nikšić (foto B.Mićković,2017) Slika 5. Manito jezero, opština Nikšić (foto B.Mićković,2017) 2.2.3. Uticaj ekstremnih klimatskih vrijednosti Ekstremni događaji poput velikih poplava, rušilačkih vjetrova, talasa tropskih vrućina i požara, sve su više prisutni na našim prostorima. Nastanak ovih pojava je povećan zbog klimatskih promjena. Do početka industrijske revolucije, klimatske promjene su se događale kao rezultat promjena prirodnih okolnosti. Od početka XX vijeka, one su rezultat čovjekove aktivnosti. U Crnoj Gori, zadnje dvije decenije, javljaju se klimatski ekstremi u vidu visokih količina padavina i visokih temperatura i olujnih vjetrova. I na prostoru opštine Nikšić događaju se klimatski ekstremi u vidu velike količine padavina, visokih temperature i rušilačkih vjetrova. Kao posljedica ekstremne količine padavina, velike poplave su se dogodile 1993. 2010. i 2012. godine. Uzroka za to ima više. Prvenstveno su to klimatske promjene. Ranije su na ovim prostorima, na visinama koje su iznad 1000 m u novembru i decembru padavine izlučivale u vidu snijega, a u novije vrijeme u vidu kiša. U proljeće, snijeg se otopa, i voda je odlazila u vodotoke na prostoru Nikšića. U posljednje vrijeme, česta pojava su ciklonske serije koje utiču na plavljenje. Tome doprinosi i nemaran odnos prema šumama. Šume sprečavaju eroziju koja odnosi površinski dio zemlje u korito rijeka i zatrpava ga. Korita rijeka se ne čiste, pa voda, izlivajući se, traži nove puteve izazivajući poplave. Problem predstavlja i neregulisanje voda Skadarskog jezera, rijeke Bojane i Drima. Slika 6. Detalj poplave na magistralnom putu Nikšić – Podgorica 2010. godine Tabela 1. Prosječna količina padavina za period od 1951 - 2006 godine i količina padavina u 2010. godini47

Mjesec I II III IV V VI VII VIII IX X XI XII god

88

Prosj.kol.p ad. u mm u Nikšiću 1951- 2006 213 203 177 160 116 98 56 84 135 204 287 260 1993 Prosj.kol.p ad.u mm u Nikšiću 2010 .god. 441.1 429.2 170.2 186 157.4 220 39.4 23.1 209.6 195.9 620 501.7 3194 3500 3000 2500 2000 1500 1000 500 0

jan feb mar apr maj jun jul avg sep okt nov dec god

42

prosj.kol.pad. u mm u Nikšiću prosj.kol.pad.u mm u Nikšiću 2010 .god. Grafikon 1. Usporedni pregled prosječne količine padavina u Nikšiću 1951 – 2006. i ekstremne 2010. godine Krajem juna 2014. godine, prostor naselja Kočani, Krupac, Vitalac, Duklo, Glibavac i Čemenca, bio je izložen dejstvu rušilačkog vjetrova, koji je izazvao ogromnu destrukciju prostora. Rušilački tornado je, pored jezera Krupac, čupao iz korjena šumu topola staru više od pola vijeka, koje su zasađene, da bi se spriječila eventualna erozija tla, u okolini vještačke akumulacije Krupac. Sve ovo ukazuje na veliku povredljivost prostora, i potrebu za povećanjem njegove otpornosti. To se može postići određenim akcijama, prilagođavanjem klimatskim promjenama prilikom planiranja posebno u oblasti upravljanja vodama, primjenom 47 Podaci za padavine uzeti od Hidrometeorološkog zavoda Crne Gore (HMZCG) odgovarajućih mjera zaštite od poplava, kao i postavljanjem jasnih pravila o uslovima gradnje u ugroženim područjima. Slika 7. Topole pored jezera Krupac, opština Nikšić, nakon prolaska orkanskog vjetrova (foto B. Mićković, 2014) Inače, prostor opštine Nikšić ima velike razlike u klimi. U Pandurici uspijeva narandža i smokva, Grahovo je sušan kraj, iako prima 3 400 mm padavina godišnje, Banjani su kraj u zavjetrini, a Župa, pitomi predio, u zavjetrini od sjevernog i južnog vjetrova. U skladu sa tim potrebno je planirati razvoj poljoprivrede, kao jedne od prioritarnih grana razvoja naše zemlje. 2.2.4. Uloga denudacije u oblikovanju prostora Prostor opštine Nikšić, kao što je već rečeno, u najvećem dijelu je građen od krečnjačkih stijena. One su dobro vodopropusne, pa kod njih padavine direktno poniru, tako da u tim prostorima, proces denudacije nije došao do većeg izražaja. U svim terenima građenim od dolomita trijasa i laporovitih krečnjaka, izražen je proces denudacije. Oblici nastali denudacijom su jaruge. Ima ih na prostoru Crnodola i Sjenokosa a izgrađeni su od flišnih sedimenata. Dejstvom egzogenih sila nastaju odroni, klizišta i odvale. U brdskom dijelu opštine Nikšić dolazi do pojave erozije zemljišta na nagnutom terenu. U Lokalnom ekološkom akcionom planu se navodi, da je pojava bujične erozije naročito izražena u dolini rijeke Gračanice.⁴⁸ U Nikšićkoj župi, je u dolini ove rijeke, izuzetno devastiran prostor zbog pretjerane eksploatacije šljunka. To se nastavlja i u Nikšićkom polju gdje je korito ove rijeke potkopano. Odroni su odvajanje stjenovite drobine i zemljišta niz padine. Mogu pokrenuti ogromne količine materijala koji uništava sve pred sobom. Razvijaju se na ispucalim stjenovitim podlogama, na strmim padinama i odsjecima. Uzroci nastanka odrona su različiti, a među njima su najčešći: promjene fizičko – mehaničkih svojstava stijenskih masa, povećanje ispucalosti, promjene naponskog stanja usljed zamrzavanja vode u prslinama i pukotinama, i njihovog širenja neotektonskim pokretima, biohemijskim procesima (rast korjenja biljaka) i sl. U Izmjenama i dopunama Prostornog plana opštine Nikšić (2008) se navodi da je odronjavanje prisutno u zoni navlačenja okamenjenih stijenskih masa preko sedimenata fliša kao što je slučaj na zapadnim padinama Jaklja i ostenjacima Sjenokosa, zatim duž relaksacionih pukotina u okviru rasjednih zona – u usjecima i zasjecima puteva.⁴⁹ Klizišta nastaju kao rezultat narušavanja rastresite vodopropusne padine i trenja sa nepropusnom padinom, koja je obično od gline. Većina klizišta uzrokovana je antropogenim faktorom. Čovjek, svojom djelatnošću, narušava prirodnu ravnotežu padina i time utiče na aktiviranje padinskih procesa. Odvale se javljaju na stjenovitim odsjecima, kada može doći do odvaljivanja jednog dijela ili cijelog stjenovitog masiva, koji je bučna pojava, a pri dnu se stvara sipar. Velike stijene se kotrljaju niz padinu i uništavaju sve što im se nađe na putu. Česta pojava u opštini Nikšić je da se prilikom

izgradnje puteva, višak materijala oburvava niz padinu, a taj materijal završi na poljoprivrednom zemljištu, što trajno narušava izgled prostora. 50 Kamenolomi u opštini Nikšić su primjer takve devastacije prostora kao i prostori južno od sela Štedim, gdje su za potrebe izgradnje brana na jezerima ostale duboke rupe. Takođe, rupe ostaju i nakon vađenja pijeska i šljunka. Eksploataciju pijeska i šljunka potrebno je raditi isključivo planski i sa zakonskim odobrenjima a sanirati posljedice, kako se ne bi uništavao vizuelni ambijent prostora. 48 Lokalni ekološki akcioni plan (LEAP), Opština Nikšić- Služba menadžera, Služba za zaštitu životne sredine, 2007, str. 104. 49 Izmjene i dopune Prostornog plana opštine Nikšić, Opština Nikšić, 2008.g. 50 B. Radojičić, Opština Nikšić - priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću, Opština Nikšić, 2010.g. str. 26. Slika 8. Prostor ispod naselja Štedim, opština Nikšić, gdje se eksploatiše pijesak (foto B. Mićković, 2017) II DIO UTICAJ RANIJIH CIVILIZACIJA 3. UTICAJ ANTROPOGENIH FAKTORA NA TRANSFORMACIJU PROSTORA OPŠTINE NIKŠIĆ I GRAVITACIONE ZONE DO SREDINE XX VIJEKA Pod antropogenim faktorima, podrazumijeva se transformacija prostora izazvana ljudskim faktorom. Ovi faktori djeluju od pojave čovjeka i ljudskih zajednica a sve su bili intenzivniji što se više približavamo današnjici. Čovjek je, na nižem stupnju razvoja, obitavao u već formiranom prirodnom prostoru, da bi spoznajom sebe i svojih potreba, počeo i sam da ga kreira. Radnje, koje je on preduzimaio na formiranju svog staništa, u mnogome su uticale na promjenu njegovog odnosa prema svom prirodnom okruženju. Razvoj svijesti i intelekta dovodi do povećanja potreba, a samim tim i do razvoja djelatnosti. Narastanje čovječije zajednice, dovodi do većeg organizovanja i planiranja, a time i do veće opasnosti od grešaka koje uništavaju prostor. Položaj Nikšića i dobri prirodni uslovi uticali su na procese njegovog razvoja. Povoljni prirodni uslovi privlačili su i zadržavali stanovništvo na ovim prostorima. Oni su im omogućavali egzistenciju i uticali na prvi izbor staništa, kao i na nastanak prvih stalnih naselja. Čovjek je bio u vezi sa ovim prostorom, još u praistorijsko vrijeme a kroz sve ostale istorijske periode koristio je prirodna bogatstva ovog prostora, što je u to vrijeme prouzrokovalo transformaciju prostora. Ovaj kraj je bio od davnina naseljen, grad je više puta bio rušen, stanovništvo raseljavano, ali je ponovno obnavljan i naseljavan. Grad Nikšić nastao na ruševinama antičkog grada Anderbe, zatim Anagastuma, Onogošta imao je burnu istoriju. U njegovom istorijskom razvoju se mogu izdvojiti sljedeći periodi: praistorijski, period Ilira, rimski, slovenski i turski period kao i period evropskog uticaja. 3.1. Praistorijski period Povoljni prirodni uslovi uticali su na to da je ovaj prostor bio naseljen i u najranijem praistorijskom periodu. Na osnovu nalaza u Crvenoj stijeni utvrđeno je

da su počeci ljudskog života na teritoriji današnje Crne Gore u tijesnoj vezi **sa opštim razvitkom** 70 **starijeg kamenog doba u oblasti Mediterana.**

51 Crvena stijena se nalazi na udaljenosti 45 km od grada Nikšića, kod sela Petrovića sa lijeve strane rijeke Trebišnjice na visini od 700 m. Pećina je dobila ime po crvenoj boji strme krečnjačke stijene iznad pećine. Crvena boja stijene nastala je od ispiranja crvenice ili boksita kao i od suvog patiniranja krečnjaka. 52 To je nalazište sa najdubljim kulturnim slojem na Balkanskom poluostrvu. Otkriveno je 1954. godine. U Crvenoj stijeni pronađeni su ostaci života čovjeka iz paleolita, mezolita i neolita. U iskopu dubokom 20,3 m nalazi se 31 kulturni sloj, raznih etapa razvitka ljudskog društva. U njoj je živio čovjek neandertalac prije oko 180 hiljada godina. Oruđa koja je koristio čovjek tog vremena, bila su od tesanog kamena: rezači, strugači, šiljci. Prve transformacije ovog prostora nijesu bile većeg obima, ali su postojale, jer ovaj kraj karakteriše veliki broj pećina, prirodnih zaklona, vidikovaca i pogodnih uslova za obezbeđivanje hrane. Čovjek tog doba bavio se lovom i ribolovom, sakupljanjem šumskih plodova, kao i obrađivanjem zemlje a za to je ovdje imao

odlične uslove. Slika 9. Crvena stijena u Petrovićima, opština Nikšić - I kategorija 53 51 Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, 1972. str.21. 52 B. Radojičić, Crna Gora, geografsko enciklopedijski leksikon, Filozofski fakultet, Nikšić, 2015.g. str. 400. 53 www.onogošt.me Na nikšićkom području ima i nekoliko lokaliteta koji sadrže dokaze o bronzanom dobu. Najinteresantniji su u Banjanima, sa brojnim tumulusima, a zatim Crvena stijena, Ćemenci, Zavrh, nekoliko manjih lokaliteta u Nikšićkom polju i niz gradina. 54 Slika 10. Posuda iz praistorijskog nalazišta Crvena stijena 55 3.2. Period Ilira

Na osvitku istorijskog doba, kako navodi K. Jiriček, u toku procesa indoeuropeizacije u ovim krajevima Balkana, stabilizovali su se Iliri, o kojima, inače, postoji veoma malo podataka.

9

56 Smatra se da su Iliri u naše krajeve prodrli u periodu od 1900 do 1800.g.p.n.e., i u njihovo vrijeme ovaj kraj je pripadao plemenu Dokleata, oni su bili značajno pleme koje je čak i najprimitivnijim sredstvima rada djelovalo i stvaralo. Neki

podaci nameću pretpostavku, da je ilirsko - dukljansko stanovništvo osnovalo svoje naselje na mjestu bliskom današnjem Nikšiću, još prije rimskih osvajanja. Taj ilirski lokalitet poznat je iz istorijskih izvora, kasnijeg rimskog perioda, pod ilirskim nazivom Anderba ili

9

Anderba. 57 Imala je vojni i privredni značaj. Prvi arheološki istraživač Nikšića, Englez Artur Evans, koji je došao u Nikšić 1877.g. smatrao je, da se Anderba nalazila zapadno od nikšićke tvrđave – grada, turskog bedema. Iz perioda Ilira, imamo ostatke naselja 54 Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, 1972. str.21. 55 Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, 1972. str. str.21. 56 Isto, str.21. 57 Isto, str. 22. koja su najčešće građena na brežuljcima oko utvrde kao što je ostatak gradine – Kulina u selu Zavrh. To je bilo ilirsko odbrambeno uporište opasano širokim i visokim zidovima, u podnožju kojeg su se nalazila naselja, obradive površine, groblje itd. Tu su pronađene bronzane sjekire, posuđe i nakit. Osim toga, Iliri su ovim prostorima ostavili tragove u toponimima, kulturi, i običajima življenja. Iz tog vremena potiče naziv Anderba. Iliri su poraženi od Rimljana 167.g.p.n.e. Ostaci iz perioda Ilira na ovim prostorima su neistraženi, pa su potrebna arheološka istraživanja, posebno u Zavrhu, Ozrinićima i Poviji. Slika 11. Anderba 58 Znači minijaturnih transformacija je bilo i u njihovo doba, jer svjesno organizovana bića ostavljaju iza sebe tragove svog postojanja. 3.3. Uticaj rimske civilizacije Nikšić se u

rimskim pisanim spomenicima pominje u dva izvora. Prvi tzv. Ilinerarium Antonini, po svoj prilici, potiče iz I vijeka, a u kom je dat popis vojničkih rimskih puteva. Drugi je Tabula Puetangeriana, karta glavnih rimskih

9

puteva vjerovatno iz IV vijeka. Jedan od tih puteva je polazio iz pravca Epidaurusa, u Grčkoj, preko Skadra do 58 www.google.com Nerone 59, u pravcu rijeke Tare i vodio je do Pljevalja. Drugi pravac rimskog puta je vodio iz Risna, preko Grahova i prolazio kroz Anderbu. Pravci rimskih puteva koji su se ukrštali preko Anderbe pokazuju svu njihovu važnost i značaj. Njihov značaj očit je iz činjenice što su građeni na veoma visokom nivou i što s arhitektonske strane predstavljaju za ono doba zaista izvanredne građevine. 60 Rimljani su ostavili prve pisane izvore o Anderbi. Rimska

vladavina ovim prostorom imala je pozitivan karakter jer je to bila razvijena kultura i civilizacija. Sa njima su stigla nova kvalitetnija oruđa, začinje se urbanizacija, razvija se trgovina i zanatstvo. O tome svjedoče ostaci utvrde Bedem, ostaci naselja u Moštanici, Ozrinićima, Zavrhu iz III i IV vijeka, zatim rimski put, vodovod koji je dolazio iz doline Gračanice u polje, mnogo nadgrobnih ploča, rimski novac je pronađen na nekoliko mjesta na Bedemu i Nikšićkoj župi. Za vrijeme rimske vladavine ovim prostorom zemljište je bilo u vlasništvu države.⁶¹ U Nikšićkom polju postojalo je više takvih imanja. Slika 12. Nadgrobnji rimski spomenik porodice Epikadi (II vijek) nađen u Selu Rijačani, opština Nikšić.⁶²

Rimljani su, vjerovatno, za potrebe Anderbe podigli neko manje utvrđenje, nešto dalje u sredini polja i to po svoj prilici baš na kamenitoj glavici koja je imala dobar odbrambeni

9

značaj.⁶³ Rimski most na Moštanici podignut je u III vijeku. Most je rađen od klesanog kamena krečnjaka, dug je 37 m, a visok 9 m i ima pet lukova. ⁵⁹ Nerona-rimska varoš u dolini rijeke Neretve, pored grada Metkovića ⁶⁰ Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, 1972. str.23. ⁶¹ B. Radojičić, Opština Nikšić - priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću, Opština Nikšić, 2010.g. str. 216. ⁶² Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, 1972. str.23. ⁶³ Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, 1972. str.24. Slika 13. Rimski most na Moštanici u blizini Nikšića, opština Nikšić - II kategorija (foto B.Mićković,2017) Znači, u vrijeme Rimljana, bile su prisutne transformacije prostora izazvane antropogenim faktorom, jer su gradili javne, civilne kao i vojne objekte. Nestabilnost rimske države uslovlila je pobune i manje upade Zapadnih Gota i na prostor Prevalitanije.⁶⁴ Istočni Goti se u Prevalitaniji pojavljuju 459. godine i ostaju na ovom prostoru do 535. godine. Njihovim dolaskom ovaj kraj je opustošen i time uništena utvrda Anderba i naselje na lokalitetu Moštanica, a na temeljima rimske utvrde podigli su utvrđenje Anagastum, nazvano po njihovom vojskovođi Anagastu. Položaj, veličina i oblik gradskih utvrda bio je u direktnoj vezi sa funkcionalnim potrebama koje su postojale u vrijeme njenog nastanka, a glavna potreba bila je zaštita od opasnosti. Nakon prestanka vlasti Istočnih Gota, na ovom prostoru je vladala Vizantija. 3.4. Slovenski period Sloveni ove prostore naseljavaju u VI i VII vijeku. Prvo su naselili područje Crnogorskog primorja a zatim oko Skadarskog jezera, dolinu Zete i Morače i Nikšićko polje. Ovdje možemo izdvojiti ranoslovenski period do XII vijeka, i razvijeni slovenski period od početka XIII vijeka do sredine XV vijeka. ⁶⁴ B. Radojičić, Opština Nikšić - priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću, Opština Nikšić, 2010.g. str. 220. Na početku i u toku prvog naseljeničkog pohoda, većina rimskih naselja bila je razorena. Kasnije su novi doseljenici prihvatili novine ovog prostora koje oni nijesu bili dostigli i posvetili su se njegovom uređenju i organizaciji.

Ranoslovenski period

Stare centre i naselja ilirsko – romanskog stanovništva, opustjele pod najezdom slovenskih plemena, zaposjedalo je slovensko stanovništvo, obrazujući sistem župa, sa svim njihovim ranim privredno – ekonomskim i političkim institucijama.

51

⁶⁵ Ranoslovenski period je bio period velikog uspona i poleta. Već u IX vijeku, Sklavini – Dukljani, stvaraju državu Duklju koja se od XI vijeka naziva Zeta. Ovaj period karakteriše kvalitetnija izgradnja objekata za stanovanje, izgradnja puteva uz uređenje sela, usavršavanje oruđa za rad. Takođe, karakteriše ga i pojava jakog uticaja crkve sa jedne strane, a i trgovačke moći sa druge strane, što je uslovlilo izgradnju sakralnih objekata u vizantijskom stilu preuzetih sa istoka. Bila

je dobro razvijena zemljoradnja, stočarstvo, ribarstvo i pčelarstvo. U tom vremenu, došlo je do perioda mirnijeg razvoja, pa su se mogli posvetiti izgradnji boljih objekata za stanovanje koje su gradili od autohtonih materijala kamena i drveta kojeg je bilo dosta. Za vodosnadbijevanje koristili su izvore i vodotoke. I u njihovo vrijeme bilo je manjih transformacija prostora, koje su bile najnužnijeg tipa. Slika 14. Slovenske naušnice nađene u okolini Nikšića⁶⁶ 65 Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, 1972. str.27. 66 Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, 1972. str.31. Razvijeni slovenski period od početka XIII vijeka do sredine XV vijeka. Tokom ovog perioda transformacije prostora nijesu bile većeg obima, ali ih je bilo. Unaprijeđeni su uslovi za život. Sredstva za rad koja su koristili za obradu zemlje bila su sve bolja, zbog čega su i prinosi bili veći. Počelo se i sa izgradnjom utvrda jer su se približavali Turci. Zeta je pala pod vlast Raške 1186. godine i ostala u njenom sastavu oko 170 godina. Onogošt je i tada zadržao ulogu važnog trgovačkog i saobraćajnog centra. Kasnije je na ovom prostoru postojala župa Onogošt, koja se nalazi u oblasti Podgorje. Onogošt je bio utvrda oko koje su se ukrštali važni putevi, gradić na sredini polja, koji je imao četvorougao ni plan. Onogošt je u Podgorju, izrazito planinskom i stočarskom kraju, imao prije svega, važnu trgovačku ulogu.⁶⁷ Grad Onogošt se prvi put pominje u hronici popa Dukljanina iz XII vijeka, a

istorijski podaci o srednjevjekovnom Onogoštu, potiču iz druge polovine XIII vijeka

9

a pronađeni su u dubrovačkom arhivu. Srednjevjekovni grad Onogošt, nastao na temeljima starog Anagastuma, formiran kao grad i naselje u ranom feudalizmu, imao je sve osobine grada utvrđenja i varoši. Istorijski izvori XIII i XIV

vijeka, jasno govore, da je Onogošt bio centar župe, sjedište njenog glavnog upravitelja župana, kasnije kefalije, što samo potvrđuje istorijski kontinuitet iz ranijeg zetskog perioda.

9

⁶⁸ Gradić je najviše izučio engleski arheolog Artur Evans koji je uradio i prvi plan srednjevjekovnog Onogošta 1877. godine. Taj plan obuhvatao je Bedem i njegovo podnožje u površini od 2 ha. Artur Evans je rekonstruisao i opisao kako je izgledalo ovo srednjevjekovno naselje.

Donji grad je četvorugaona pravilna građevina, sa tri jaka i visoka zida, koja je svojom četvrtom stranom, sa zapada, bila povezana sa gornjim utvrđenjem - bedemom.

9

⁶⁹ Smatra se da je Onogošt imao i predgrađe u kojem su se nalazili trgovački i zanatski objekti. ⁶⁷ B. Radojičić, Opština Nikšić - priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću, Opština Nikšić, 2010.g. str. 224. ⁶⁸ Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, 1972. str.29. ⁶⁹ Isto, str.31. Slika 15. Onogošt⁷⁰ Poslije smrti kralja Dušana, u Zeti, se smenjuju vladari Vojislav Vojinović, pa Nikola Altomanović, bosanski kralj Tvrtko i vladari Balšići. Granični položaj Onogošta između pojedinih država loše se odražavao na život stanovništva. Onogoštom krajem XIV vijeka vlada Vlatko Vuković, a poslije njega njegov sinovac Sandalj Hranić. Naslijedio ga je njegov sinovac Stjepan Vukčić Kosača. Župe se raspadaju polovinom XV vijeka i dolazi do jačanja plemena: Ugrinovića, Drobnjaka, Riđana i Nikšića. U

daljem toku odigrao se proces teritorijalizacije nikšićkih plemena, u kome je sigurno došlo do dominacije plemena Nikšići, koje je potislo Drobunjake, koji su se jedno vrijeme spuštali do same Trebjese.

9

71 Onogošt se počinje nazivati njihovim imenom, čime se potvrđuje njihova prevlast. Turci ovaj prostor osvojuju 1496. godine. 3.5. Tursko orijentalni period Sa dolaskom Turaka, stiže islam i uticaj islamske kulture u svim sferama. Vlasništvo nad zemljištem je imao sultan. On je zemlju pretvorio u timare. Krajem XVII vijeka Turci nastoje da u Nikšićkom polju obnove utvrde i nasele ih muslimanskim 70 Artur Evans, plan grada Onogošt, 1877.god.septembar, - Petar Šobajić, „Nikšić-Onogošt“, posebna izdanja geografskog društva, Beograd, 1938.god. str.19. 71 Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, 1972. str.33. stanovništvom koje je izbjeglo iz primorskih gradova, koje je zauzela Mletačka.72 Zbog toga se grad počeo širiti i taj dio grada dobio je naziv Varoš. Srednjevjekovni Onogošt je obnovljen u XVIII vijeku. Imao je dva dijela: Gornji grad – Bedem, sa šest kula i Donji grad sa pet kula. Bedem predstavlja ostatke predslovenskih naselja (rimskog kastruma). Gornji dio srednjevjekovnog Onogošta, zadržao je izgled, a u Donjem gradu su formirane mahale, naselja uskih ulica odvojenih avlijama. Kuće i ostali objekti, građeni su u orijentalnom stilu koji se ogledao u porodičnoj zatvorenosti. Kuće su bile prizemne ili jednospratne, gusto građene i oslanjale su se jedna na drugu. Iz tog vremena očuvane su kuće od klesanog kamena u Staroj Varoši, jedna džamija i nekoliko bunara, most preko Zete na Duklu, kao i kule i utvrde na Trebjesi, Čađalici, Petrovoj glavici i Studenačkim glavicama. Turski Nikšić bio je važan trgovački centar. Cijeli XVIII vijek bio je vijek borbi, jer se često sukobljavalo tursko i hrišćansko stanovništvo. Nikšić je oslobođen od Turaka 1877. godine. Tada se muslimansko stanovništvo masovno iselilo, ostalo je svega 19 porodica. Oslobođenje je uslijedilo nakon dvije velike bitke, koje su se odigrale na prostoru opštine Nikšić: bitke na Grahovcu 1858. i bitke na Vučjem Dolu 1876. godine. Nikšić se počeo naseljavati učesnicima u borbi za njegovo oslobođenje. Slika 16. Tvrđava Onogošt 73 72 B. Radojičić, Opština Nikšić - priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću, Opština Nikšić, 2010.g. str. 235. 73 www.onogošt.me

Očuvani ostaci Onogošta, nalaze se na kamenitom brežuljku u jugoistočnom dijelu Nikšićkog polja,

57

između Studenačkih glavica i Trebjese.

Do skora je bio ruševina, ali posljednjih godina u njegovu revitalizaciju su uložena značajna novčana sredstva. Obnovljena tvrđava je zamišljena kao centar kulturnih i zabavnih dešavanja u Nikšiću na otvorenom.

52

Iz vremena Turaka, sačuvana je džamija, koja se nalazi u samom centru grada i predstavlja jedini arhitektonski sačuvani spomenik, iz doba turskog prisustva. Podignuta je 1804. godine. To je

pravougaona zgrada sa vitkim minaretom, na pročelju je naknadno dograđen

119

trijem, a oko džamije je ograđeno dvorište gdje su grobovi nikšićkih muslimana. Slika 17. Džamija u Nikšiću - III kategorija (foto B. Mićković, 2015.g.) 74 Iz srednjeg vijeka potiču akropole – stećci koji su iz XIII, XIV i XV vijeka. Sačuvano je oko pedesetak, a nekada ih je bilo, kako navodi Dimitrije Sergejevski, 396. Najljepši ukrašeni raznom ornamentikom su kod crkve Sv. Petra i Pavla, Moštanici, Broćancu Nikšićkom i Grahovskom. Na prostoru naselja Štedim su najstariji stećci, ali su velikim dijelom uništeni. U vrijeme Turaka bilo je transformacija jer se grad širio zbog doseljavanja stanovništva, kao i zbog izgradnje utvrda i vjerskih objekata. 74 www.onogošt.me Slika 18. Stećak kod crkve Svetog Petra i Pavla, opština Nikšić 75 3.6. Evropski uticaji Oslobođenjem od Turaka težnja knjaževine Crne Gore je da se razvije u modernu državu tog vremena, u kojoj je Nikšić imao važnu ulogu. Zbog toga je knjaz Nikola angažovao Josipa Sladea, arhitektu iz Trogira, da uradi plan Nikšića, po ugledu na evropske gradove tog vremena. Tako da Nikšić dobija, prvi regulacioni plan, 1883. godine. Odlika ovog vremena je snažna država pa je ono što je planirano strogo kontrolisano i sprovedeno. U periodu po oslobođenju od Turaka, Nikšić se ubrzano razvija i postaje vodeći urbani, trgovački i kulturni centar Crne Gore. Sela u okruženju Nikšića bila su poljoprivredno najrazvijenija. Otvaraju se prvi industrijski pogoni, 1882. godine počinje sa radom pilana u Gornjem polju, a 1896. pivara "Trebjesa". Otvaraju se škole i kulturne institucije. Prva osnovna škola u Nikšiću je otvorena 1878. godine, Gradska čitaona 1881.g. a kulturno umjetničko društvo " Zahumlje" 1898. godine. Nakon ovog perioda uspona, uslijedili su balkanski ratovi i prvi svjetski rat, koji su se negativno odrazili na prostor današnjeg Nikšića. Uslijedilo je 1918. godine stvaranje nove države na ovim prostorima, koja se zvala

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, a u čiji sastav je ušla i

109

Crna Gora. U periodu između dva rata ekonomska situacija u Nikšiću bila je vrlo loša. Nikšić je bio jedan od najsiromašnijih gradova u zemlji. Mnogo stanovništva je stradalo u ratovima. Pivara je ponovo počela sa radom tek 1931. 75www.commonswikimedia.org godine, pilana "Ombla" u Grebicama 1939. godine. Uz to prostor opštine je bio vrlo loše saobraćajno povezan. Drugi svjetski rat je na prostoru opštine ostavio pravu pustoš. Uništeni su industrijski pogoni, saobraćajnice, stambeni objekti. Pozitivne transformacije su uglavnom bile zaustavljene, ali je došlo do negativnih i na ruralnom i na urbanom prostoru. Po završetku rata, uslijedila je obnova grada. Zahvaljujući velikim prirodnim bogatstvima, Nikšić je dobio na značaju. Počinju ulaganja u razvoj industrije, tako da Nikšić postaje vodeći industrijski centar Crne Gore i jedan od većih u bivšoj Jugoslaviji. Razvoj industrije, u drugoj polovini XX vijeka, je izazvao veliki priliv stanovništva iz ruralnog i gravitacionog prostora opštine u grad, što je uzrokovalo velike transformacije prostora opštine Nikšić. Nikšić je u tom dugom razdoblju imao i upravne transformacije, od utvrde u vrijeme Rimljana i Gota, važnog centra šireg područja u Duklji, upravnog, strateškog i trgovačkog centra u vrijeme Turaka, urbanističkog, kulturnog i trgovačkog centra, u vrijeme kralja Nikole, sreskog centra podijeljenog na više opština, između dva svjetska rata, i na kraju opštinskog centra. III DIO SAVREMENE TRANSFORMACIJE U DRUGOJ POLOVINI XX I PRVOJ DECENIJI XXI VIJEKA 4. TRANSFORMACIJE OD SREDINE XX DO KRAJA PRVE DECENIJE XXI VIJEKA Period razvoja opštine Nikšić u drugoj polovini XX vijeka i prvoj deceniji XXI vijeka, može se posmatrati kroz dvije faze: od 1953 – 1981. godine i od

1981 – 2011. godine. Prvu fazu karakteriše smjena nerazvijenog kapitalističkog, novim komunističko socijalističkim društvenim poretom, što za Nikšić predstavlja novo poglavlje. Usljed zamaha obnove i izgradnje, niče veliki broj objekata, neki po planu ali dosta njih uglavnom bez ikakve planske podloge. U Nikšiću se, poslije rata snažno razvija industrija, što je uticalo na veliki priliv stanovništva, zbog čega se grad ubrzano širio. Stalni pritisak migracije stanovništva dovodi do nelegalne uzurpacije prostora, u perifernim djelovima grada, gdje je sada teško uspostaviti osnovne module urbanih sredina. U tim prostorima se formiraju naselja, bez odgovarajuće saobraćajne organizacije, uskih ulica, bez komunalne infrastrukture. Za drugu fazu karakteristične su, takođe, krupne političke, ekonomske i društvene transformacije. Devedesetih godina XX vijeka raspada se SFRJ i nastaju krupne geopolitičke promjene, nastajanjem manjih država. Sredinom 90 – tih godina XX vijeka dolazi do političke, društvene i socijalne krize, što donosi porast nezaposlenosti, izraženo socijalno raslojavanje, privatizaciju i enormno jačanje privatnih interesa. Crna Gora je do 2006. godine bila u državnoj zajednici sa Srbijom, koja se zvala Savezna Republika Jugoslavija, a kasnije i

Državna zajednica Srbije i Crne Gore. Crna Gora je 21. maja

112

2006. godine postala, suverena i međunarodno priznata država, što je otvorilo mogućnost priliva stranih investicija. Krajem XX vijeka, došlo je do kolapsa moćne industrije, zbog čega Nikšić više nije imigraciono atraktivan, pa je prisutna stagnacija i opadanje broja stanovnika. Sve to se negativno odrazilo na razvoj prostornog planiranja: raspale su se urbanističke firme, formirani manji birovi za projektovanje, saradnja sa međunarodnim institucijama je prekinuta. Tada su se vodeće građevinske firme raspale, a glavni investitori su bili pojedinci koji su gradili manje objekte, vrlo često bespravno, što je izazvalo stihiju u prostoru. Početkom XXI vijeka u Crnoj Gori se odvijaju tranzicioni procesi u ekonomiji i privatizacija i postepeno se stabilizuje u ekonomskom smislu. Ekonomski oporavak je uticao na gradnju, a to je uticalo na ponovno jačanje prostornog i urbanističkog planiranja. 4.1. Privredna kretanja u opštini i gravitacionom području Prostor opštine Nikšić je imao velika prirodna bogatstva na osnovu kojih se počela razvijati industrija: šume, rude, poljoprivredno zemljište, vodni potencijali i turističko – rekreativni potencijal. Varošica, čiji je razvoj prije II svjetskog rata, bio baziran na ograničenim prihodima od poljoprivrede, sitne trgovine i zanatstva,

brzo izrasta u grad sa modernom privredom, u prvom redu industrijom.

40

Od 1951. godine počinje izgradnja većih industrijskih objekata i pretvaranje Nikšića u glavni industrijaski centar Crne Gore. Glavni pravci razvoja Crne Gore, poslije završetka II svjetskog rata, bili su usmjereni na razvoj industrije, kao što je to bilo i u ostalim republikama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Petogodišnjim planom razvoja Crne Gore, Nikšićki kraj je dobio prioritarno mjesto, jer je već imao razvijenu drvnu industriju i proizvodnju piva, a raspolagao je i drugim prirodnim resursima: boksitom, vodenom energijom i plodnim zemljištem. Nikšić je poslije 1948. godine, u vrijeme političke nestabilnosti Jugoslavije i njenog isključenja iz bloka socijalističkih zemalja dobio značaj i kao strateško mjesto, što je opredijelilo podizanje Željezare.⁷⁶ Tako da se Nikšić poslije II svjetskog rata, zahvaljujući talasu ubrzane industrijalizacije, razvija brzinom, kakva je poznata kod veoma malog broja gradova. Industrijalizacija je bila glavni činilac velikih transformacija prostora opštine Nikšić. 4.1.1. Uticaj rudarstva i industrije Prvu fazu od 1953 – 1981. godine, karakteriše snažan razvoj industrije, rudarstva, energetike, a koji je praćen velikim migracijama stanovništva iz

ruralnog na urbani prostor. 76 B. Radojičić, Nikšićki kraj, Savremene regionalno –geografske transformacije, Univerzitet „Veljko Vlahović“ u Titogradu, Nastavnički fakultet u Nikšiću, 1982.g, str.145. U cilju organizovanog istraživanja i eksploatacije rude 1948. godine osnovani su Rudnici boksita Nikšić, a u septembru iste godine, počelo se sa kopanjem rude u Župi nikšićkoj. Ovakav tip boksita (“boksit mediteranskog tipa”) svojim značajnim kvalitativnim i kvantitativnim osobinama, posebno u okolini Nikšića, gdje glavni eksploatacioni revir, uslovio je kompletno intezivno istraživanje poslije drugog svjetskog rata.⁷⁷ Utvrđene rezerve boksita u Nikšićkom kraju, iznose više od 200 miliona tona. Crveni boksit trijasko formacije čine najstarije naslage boksita u Crnoj Gori a ima ih kod Gornjepoljskog vira u Nikšićkom polju. U rejonu sjeveroistočnog dijela Nikšićke župe, najkvalitetnija su ležišta boksita: Đurakov do, Štitovo, Kutsko brdo, Zagrad, Biočki stan, Potplaninik i Borovnik.⁷⁸ Oko Banjana, Velimlja i Petrovića su ležišta poznata po povoljnoj sadržini rude. Ovdje se nalazi sedam važnijih ležišta. Dva najveća aktivna površinska rudokopa su Zagrad i Štitovo II u Župi. U kopu, Đurakov do eksploatacija je u završnoj fazi, a u Liverovićima i Borovim brdima eksploatacija je završena. Rudnici boksita su nekada zapošljavali 1 200 radnika. Rudokopi boksita su od poljoprivrede oduzeli 92 ha zemlje. Eksploatacija rude, kao i izgradnja određenih objekata za potrebe rudnika boksita, izazvale su krupne transformacije prostora opštine Nikšić naročito na prostoru Nikšićke Župe. Zahvati površinskim kopom, imaju destruktivno dejstvo na fizičko geografske osobine ovog predjela. Promjena reljefa i degradacija ambijenta i tla nastaje kao posljedica stvaranja velike praznine, zbog otpadnih stijenskih masa i boksita kao i zbog formiranja odlagališta jalovine. ⁷⁷ Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb,1972.str.148. ⁷⁸ B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010. str.30. Slika 19. Rudokop boksita- Zagrad u Župi, opština Nikšić (foto B. Mićković,2015) Izgradnja željezare „ Boris Kidrič“ počela je 1950. godine, a prvi pogoni počeli sa radom 1956. godine. Željezara je sagrađena u Rudom polju, 3 km sjeveroistočno od centra grada. Njena osnovna namjena je bila proizvodnja visokokvalitetnih čelika za potrebe mašinogradnje, automobilske, vojne i industrije alata.⁷⁹ Sedamdestih godina XX vijeka zapošljavala je 4 900 radnika. Od 1975 – 1982. godine izvršena je njena rekonstrukcija i kapacitet povećan sa 185 000 t proizvedenog čelika, na 360 000 t, a 1988. godine je proizvodila 311 000 t, tako da je u ovom periodu zapošljavala 7 460 radnika. Željezara je promijenila socijalnu strukturu u ovom kraju, jer su nekadašnji poljoprivrednici postali industrijski radnici. Željezara Nikšić dugo godina je bila najveći industrijski kolektiv u Crnoj Gori. Učestvovala je sa 20% u ukupnoj industrijskoj proizvodnji Crne Gore, a preko 60% u industrijskoj proizvodnji Nikšića.⁸⁰ Uticala je na razvoj komunalne privrede, trgovine i ugostiteljstva, zdravstvenih, kulturnih i obrazovnih ustanova. Željezara je učinila da intezitet društvenih promjena ovdje bude veoma brz. U Nikšiću je, za deceniju, učinjeno gotovo koliko u drugim industrijski razvijenim sredinama za čitav vijek.⁸¹ Učinila je Nikšić jednim od najvažnijih privrednih centara, i predstavljala simbol grada. ⁷⁹ B. Radojičić, Crna Gora, geografsko enciklopedijski leksikon, Filozofski fakultet, Nikšić, 2015.g. str. 441. ⁸⁰ B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010.g. str.439. ⁸¹ Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1972.str.131. Slika 20. Željezara u Nikšiću⁸² Proizvodnja piva u Nikšiću je počela daleke 1896. godine, kada je podignuta pivara “Onogošt”. Osim ove pivare, u Nikšićkom kraju se počelo 1909. godine sa izgradnjom pivare „Trebjesa“ koja je počela sa proizvodnjom piva 1911. godine. Projekat nove moderne pivare izgradio je poznati stručnjak J. Pinto iz Budimpešte. Dobila je ime “Trebjesa” po brdašcu u neposrednoj blizini grada, za koje su vezani značajni događaji iz istorije ovog kraja, legende i narodne pjesme.⁸³ Obje pivare su porušene u toku I svjetskog rata. Pivara „Trebjesa“ je obnovljena poslije rata, pa je proizvodnja piva ponovo počela 1931. godine. U toku II svjetskog rata ponovo biva porušena, ali i ponovo obnovljena 1946. godine. Rekonstrukcija pivare je izvršena 1956. godine, a njena dogradnja 1962. godine, čime je povećala kapacitet na 500 000 hektolitara piva. I dalje je vršena dogradnja, tako da je 1977. godine proizvodila 550 000 hektolitara piva i 50 000

hektolitara sokova. Kapacitet proizvodnje u 1986. godine dostiže 800 000 hektolitara piva i 100 000 hektolitara sokova. 82 www.portalanalitika.me 83 Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1972. str. 132. Slika 21. Pivara „Trebjesa“ u Nikšiću (foto B. Mičković, 2018. g.) „Metalac“ je najstarije metaloprerađivačko preduzeće u Crnoj Gori. Do 1958. godine bilo je u sastavu Građevinskog preduzeća, zatim kao preduzeće „Rad“, a od 1970. godine nastavilo je rad pod imenom „Metalac“. 84 Do 1970. god. zapošljavalo je 800 radnika. „Metalac“ je od poljoprivrede oduzeo oko 3.6 ha zemljišta. U Nikšiću je 1947. godine osnovano Građevinsko preduzeće „Crna Gora“. Izgradilo je veliki broj kapitalnih objekata u Crnoj Gori i Nikšićkom kraju, zbog čega predstavlja nezaboravni dio brzog razvoja Nikšića. Poslije zemljotresa 1979. godine zapošljavalo je zajedno sa Građevinskim preduzećem „Prvoborac“ preko 3 000 radnika. Građevinsko preduzeće „Crna Gora“ je od poljoprivrede oduzelo 1.8 ha zemljišta. U oblasti drvoprerađivačke, do devedesetih godina, postojalo je preduzeće ŠIK „Javorak“, koje se oslanjalo na značajnu prirodnu osnovu. U oblasti prehrambene industrije, osim proizvodnje piva, razvijena je mlinska industrija. Parni silos za smještaj žita završen je 1948. godine, a šezdesetih godina XX vijeka, uz silos, su izgrađeni i objekti za proizvodnju svih proizvoda mlinske industrije. 84 B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010. g. str. 442. Slika 22. Nikšićki mlin (foto B. Mičković, 2016. g.) U oblasti tekstilne industrije u Nikšiću je 1971. godine osnovano preduzeće „Koni“ koje se bavilo proizvodnjom konfekcije. Zapošljavalo je 360 radnika. „Koni“ se nalazi na površini od 1 ha. U oblasti trgovine u nikšićkom kraju je dugo vremena postojao Poljoprivredno – trgovinski kombinat, kao i još nekoliko manjih trgovinskih preduzeća. Osamdesetih godina XX vijeka, veoma je bilo značajno trgovinsko preduzeće „Monteks“. Osim trgovine, ovo preduzeće je osnovalo nekoliko mjesnih centara u Nikšiću, pogone male privrede, sa ciljem da se mlađe stanovništvo zadrži u selima. 85 Izgradnja velikog broja industrijskih objekata, dovela je do velike transformacije prostora u Nikšićkom polju. U Nikšiću, kao industrijskom centru, privredni razvoj je bio mnogo brži nego u ostalim djelovima Crne Gore. O tome govori podatak da opština Nikšić zauzima 14.95% teritorije Crne Gore, a u njoj se 1976. godine formiralo 17.6% ukupnog dohotka. Razvijenost ovog kraja, vidi se i po podatku o zaposlenosti stanovništva koja je 1975. godine bila na jugoslovenskom prosjeku, a veća od prosjeka Crne Gore. Zaposleno stanovništvo u društvenom sektoru, u odnosu na ukupno stanovništvo na nivou Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, iznosilo je 21.4%, u Crnoj Gori 17.8% a u Nikšiću 21.1%. 85 B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010. g. str. 445. Na industriju je 1970. godine otpadalo 70% društvenog proizvoda, a 1976. godine industrija i rudarstvo su učestvovali u ostvarenom dohotku privrede sa 63.1%, a poljoprivreda sa 10.2%. Sve ovo se lijepo vidi u tabeli br. 2. i grafikonu br. 2. Tabela 2. Procentualno učešće privrednih grana u ukupno ostvarenom dohotku privrede u opštini Nikšić 1977. godine

Privredna grana	Procentualno učešće (%)
Industrija i rudarstvo	63.1
Poljoprivreda	10.2
Šumarstvo	0.7
Građevinarstvo	12.0
Saobraćaj	3.3
Trgovina	4.8
Ugostiteljstvo i turizam	3.4
Proizvodno zanatstvo	1.2
Komunalne djelatnosti	1.3
Ukupno	100

Privreda 1977 Industrija i rudarstvo Poljoprivreda Šumarstvo Građevinarstvo Saobraćaj Trgovina Ugostiteljstvo i turizam Proizvodno zanatstvo Komunalne djelatnosti Grafikon 2. Procentualno učešće privrednih grana u ukupno ostvarenom dohotku privrede u opštini Nikšić 1977. godine 86 B. Radojičić, Nikšićki kraj, Savremene regionalno- geografske transformacije, Nastavnički fakultet, Nikšić, 1982. god. U drugoj fazi od 1981 – 2011. godine velika industrijska preduzeća više nijesu bila velika, privatizovana su, uz znatno smanjenje broja radnika. Neka su prestala da postoje. Nikšićku ekonomsku stvarnost krajem XX i početkom XXI vijeka, obilježile su privatizacije najvećih kolektiva, koje su realizovane sa manje ili više uspjeha i posebno razvoj malog i srednjeg privatnog biznisa. U 1990. godini proizvodnja boksita je iznosila 900 000 t. Rudnici boksita su od 1995. godine akcionarsko društvo čija je planirana godišnja proizvodnja 500 000 t. Danas su vlasništvo nikšićke firme Uniprom metali i imaju oko 190 stalno zaposlenih radnika.

Proizvodnja je oko 250 000 t godišnje. Poslije 1990. godine usljed velikih društvenih i političkih promjena i Željezara doživljava transformaciju. Privatizovana je prvi put 2002. godine, od strane ruske kompanije Rusmontestila, zatim su se do 2006. godine u privatizaciji smjenjivali Midlend risorsis holding i holandska kompanija Montenegro spešelti stils (MNSS). Ove kompanije nijesu uspjele da održe odgovarajuću proizvodnju, broj radnika je stalno smanjivan, tako da je u 2008. godini u njoj radio 1 591 radnik.⁸⁷

Željezara je 2008. godine proizvela 37 958 t čelika 68% više nego 2007. godine **dok je izlivanje** 24
201 690 t ovog metala najbolji poslovni **rezultat od 1990. godine.** Danas **je**

njen vlasnik turski Toščelik i u njoj radi oko 300 radnika. Pivara "Trebjesa" je privatizovana 1997. godine, i postala vlasništvo belgijske kompanije Interbiew. U vlasništvu ove kompanije bila je do aprila 2012. godine kada je kupuje kanadska kompanija Molson Coors. Broj radnika danas je oko 260. "Metalac" je privatizovan 1998. godine i postao vlasništvo slovenačkog „Montevara“ . Od 2016. godine je u vlasništvu češke firme Termochem i danas zapošljava oko 60 radnika. U

građevinarstvu, kao i u ostalim oblastima, dolazi do razvoja privatnih preduzeća koja zamjenjuju 3
velike sisteme. Građevinsko preduzeće **je,**

takođe, privatizovano, tako da danas u oblasti niskogradnje najveći dio poslova obavlja „Mehanizacija i programat“ koja zapošljava 156 radnika. „Mehanizacija i programat“ zauzima površinu od 1.2 ha. Značajna preduzeća u oblasti građevinarstva danas su: Bast DOO (zauzima površinu od 1.8 ha), Ural Mont DOO, VHM Montenegro. 87 B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010.g. str.442. "Montex" je takođe privatizovan 90 – tih godina XX vijeka. Preduzeće "Koni" je privatizovano od strane italijanske firme i proizvodnja se obavlja u znatno smanjenom obimu. Danas na prostoru Nikšića posluju i dvije mljekare: „Nika“ i „Srna“. Mljekara „Nika“ je uzela od poljoprivrede 6.8 ha zemljišta. Elektroprivreda Crne Gore je djelimično privatizovana, od strane italijanske kompanije A2A. Početkom XXI vijeka privatizovan je „Nikšićki mlin“ i danas iproizvodi razne pekarske proizvode. „Nikšićki mlin“ se nalazi na površini od 1.1 ha. Preduzeće "Javorak" je 1994. godine otišlo pod stečaj, a 2004. godine je privatizovano od strane Preduzeća MI- RAI, koje je 2011. godine, sa Šumarstvom, zapošljavalo 219 radnika. Ovo preduzeće je od poljoprivrede oduzelo preko 12.1 ha zemljišta. Postoje još neka preduzeća koja značajno unapređuju ovu granu privrede: Dit Duga DOO, Ramond DOO (zauzima površinu od 1 ha), Gitanes Les DOO. Mesna industrija „Goranović“ razvija se osamdesetih godina XX vijeka, obavlja

otkup krupnih i sitnih grla stoke i preradu **životinjskog i živinskog mesa.** 24

Njeni objekti su od poljoprivrede oduzeli 3.7 ha zemljišta. U opštini Nikšić je, znači, i danas razvijena metalurgija, metaloprerađivačka industrija, drvna i prehrambena industrija ali u znatno manjem obimu. Privredni kolektivi koji se i

pored velikih promjena ističu su: Željezara, Montevar Metalac, Mesna industrija Goranović, Pivara Trebjesa, MI-RAI Javorak, Elektroprivreda, Rudnici boksita, mljekare Nika i Srna.

Na teritoriji opštine Nikšić postoje i tri ribnjaka sa ukupnim kapacitetom oko 100 t ribe i to u Rastovcu, Viru i Krupcu.

16

Po podacima iz 2007. godine u opštini Nikšić je registrovano i aktivno radi 2 450 preduzeća od kojih su velika preduzeća 7 (koja zapošljavaju više od 250 radnika), srednja preduzeća: 23 (od

50 – 250 zaposlenih), mala preduzeća i mikro subjekti: 1 691 (do 50 zaposlenih), preduzetnici 729. 88 Prema evidenciji koja se vodi u Sekretarijatu za privredu i finansije, 30% malih preduzeća, nije izdržalo konkurenciju na tržištu, a zbog nemogućnosti da plate troškove koje iziskuje postupak stečaja, vode se kao aktivna, a u stvari ne funkcionišu.

16

88 Izvor: Monstat U odnosu na sve ove promjene, promijenio se i odnos učešća privrednih grana u ukupno ostvarenom dohotku privrede opštine Nikšić, što se vidi sledećoj tabeli i na grafikonu. Raste udio trgovine, ugostiteljstva i drugih uslužnih djelatnosti. Tabela 3. Procentualno učešće privrednih grana u ukupno ostvarenom dohotku privrede u opštini Nikšić 2008. godine

Privredna grana	Učešće (%)
Privreda	100
Industrija	47.0
Poljoprivreda	1.9
Šumarstvo	6.14
Građevinarstvo	10.50
Saobraćaj	4.0
Trgovina	13.94
Ugostiteljstvo i turizam	7.34
Proizvodno zanatstvo	9.18
Ukupno	100

90 80 70 60 50 40 30 47%
Industrija Poljoprivreda Šumarstvo Građevinarstvo Saobraćaj Trgovina Ugostiteljstvo i turizam Proizvodno zanatstvo 20 1.9% 10.5% 6.14% 4% 13.94% 7.34% 9.18% 10 0 1 Privreda 2008 Grafikon 3. Procentualno učešće privrednih grana u ukupno ostvarenom dohotku privrede u opštini Nikšić 2008. godine

89 Izvor: Monstat U Nikšićkom srezu 1948. godine od poljoprivrede je živjelo 76.6%, a 1991. godine svega 5.6%. Prema podacima iz 2011. godine od aktivnog zaposlenog stanovništva 2% je u primarnom sektoru, 25.6% u sekundarnom i 72.4% u tercijarnom sektoru. Radni kontigent stanovništva opštine iznosi 46 962, od toga je aktivno stanovništvo 25 766, stopa aktivnosti je 35.6%. Od aktivnog stanovništva zaposleno je 19 033 ili 73. 8%, dok je nezaposlenog 6 743 ili 26. 2%. U poljoprivredi 2011. godine je zaposleno 2 860 stanovnika ili 7.5% .

4.1.2. Uticaj energetike Prva faza od 1953 – 1981.godine Energetika je jedan od ključnih preduslova razvoja i materijalnog prosperiteta čitave zajednice. Vjekovi su prošli, a da energetski sistem nije postojao, tako da i nije bilo transformacija prostora izazvane njime. Od sredine XX vijeka, najveće transformacije na prostoru opštine, između ostalih, izazvao je razvoj energetike. Formiranje jezerskih akumulacija i drugih neophodnih objekata, kao i topografsko širenje grada oduzelo je vitalne poljoprivredne površine. U opštini Nikšić je 1951. godine formirano i preduzeće „Gornja Zeta“ sa ciljem razvoja privrede Crne Gore i energetskih izvora jer je razvoj elektroprivrede bio uslov za razvoj drugih privrednih grana. Temeljnije izučavanje ovog prostora, kako bi se vode Nikšićkog polja i Donje Zete iskoristile za dobijanje električne energije, počela su 1952. godine. Područje Nikšića dobija velike količine padavina u toku godine i imalo je dobre topografske uslove za iskorišćavanje vode za dobijane električne energije. Sa druge strane, geološka građa ovog područja omogućila je vodi da razvija nerazjašnjivu paukovu mrežu podzemnih i nadzemnih kanala i tokova, bez ikakvog reda i pravila i tako postavi pred stručnjaka zagonetku kako u tako vodopropustljivom kršu zadržati vodu u rezervoarima na površini terena.

90 Osnovu plana predstavljala je izgradnja vještačkih akumulacija,

odvođenje vode kanalima, a zatim cjevovodima do Hidroenergetskog sistema (HE) „Perućica“. Prva etapa izgradnje „Perućice“ završena je 1960. godine kada se otpočelo sa proizvodnjom 90 Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1972.str.149. električne energije. Druga etapa je završena 1962. a treća 1976. godine.

Instalisana snaga je 307 MW, a moguća godišnja proizvodnja je 1 300 GWh.

54

Slika 23. HE “Perućica, opština Nikšić”91 Promjene su se događale i na ruralnom prostoru izgradnjom prenosne mreže koja se u najvećem dijelu gradila u drugoj polovini XX vijeka. Period od 1981 – 2011 .godine Elektroprivreda Crne Gore (EPCG) je 1992. godine otpočela sa procesom revitalizacije i modernizacije hidrocentrale, sa ciljem

povećanja kapaciteta uz manje troškove i manji uticaj na životnu sredinu, nego novih u slučaju izgradnje **56**

izvora energije, tako da je 2010. godine proizvela je rekordnih 1 434 852 MWh. Optimizacijom hidrocentrala, obezbijedjuje veće količine vode za rad, kao i veću proizvodnju. Revitalizacija hidrocentrale doprinosi poboljšanju pouzdanosti i stabilnosti elektroenergetskog sistema,

posebno imajući u vidu da se korišćenjem hidroenergije **izbjegava emisija gasova**

56

u atmosferu što izaziva efekat staklene bašte. Sam proces se radi u skladu sa današnjim standardima, savremenim naučnim saznanjima i zakonima Republike Crne Gore i Evropske Unije. Danas, hidrocentrala “Perućica”, koristi akumulacione vode u “krševitom rešetuu” sa stamilionskim zapremina akumulacionih basena.92 91 www.epcg.me Izgradnja velikih jezera, brana, kanala, cjevovoda kao i ostalih postrojenja trafostanica, dalekovoda mnogo je promijenio prirodni ambijent. Danas su pod vodom značajne površine obradivog zemljišta. Počelo se i sa proizvodnjom energije iz vjetroelektrana što je od izuzetne važnosti s obzirom da se radi o čistom izvoru energije. Više riječi o ovome biće u poglavlju 6. Gravitaciona zona Plužine – Piva ima odlične uslove za stočarstvo pa se stanovništvo ovog kraja uvijek pretežno i bavilo stočarstvom. Godine 1977. nastupile su velike promjene u prostoru ovog kraja, kada je počela sa radom HE “Piva”. Pregrađivanjem korita Pive stvorena je jezerska akumulacija duga 42 km, kojom su, dijelom, potopljene doline rijeka Pive i Komarnice i staro naselje Plužine. Novo naselje izgrađeno je na Plužinskom brdu. U toku 1986. godine počela je sa radom fabrika elektroda “Piva” koja je do 2006. godine bila lider u proizvodnji elektroda na prostoru bivše Jugoslavije. Fabrika je zapošljavala preko 100 radnika. Godine 2014. u ovoj fabrici je uveden stečaj. Danas najveći broj stanovnika Plužina radi u HE “Piva”. Plužine imaju ogroman potencijal za razvoj turizma i stočarstva. Imaju idealne uslove za lov i ribolov, rafting, krstarenje, planinarenje i pješačenje. Šavnik – Osnovna grana privrede u opštini Šavnik uvijek je bilo stočarstvo. Osamdesetih godina XX vijeka u Šavniku je podignuta manja fabrika trikotaže “Titex”. “Poslije II svjetskog rata, dugo je bio aktuelan plan da se na rijeci Komarnici podigne brana akumulacionog jezera, koje bi potopilo Šavnik, kao i niže djelove sela oko Komarnice. To je bio razlog što je Šavnik dugo stagnirao u razvoju.”93 Uz dobre saobraćajne uslove Šavnik, može razvijati eko i etno turizam i stočarstvo na modernim osnovama. Žabljak – U prošlosti

se stanovništvo ovog kraja najviše bavilo stočarstvom, dok je danas najvažnija privredna grana turizam jer ima odlične uslove za razvoj i zimskog i ljetnjeg turizma. Danas predstavlja jedan od glavnih centara planinskog turizma naše zemlje. 92 Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1972.str.149. 93 B. Radojičić, Crna Gora, Geografsko enciklopedijski leksikon,Filozofski fakultet Nikšić, 2015., str.795. 4.1.3. Djelovanje turizma i ostale privrede

Povoljan geografski položaj i prirodni uslovi, učinili su da Nikšić postane raskrsnica puteva i čvorište 3
za povezivanje primorja sa centralnim i sjevernim dijelom **Crne Gore.**

Uslovi za razvoj turizma vrlo su povoljni, zbog prirodnih ljepota, geografsko – klimatskih uslova i kulturno istorijskih spomenika. Turizam je u opštini Nikšić u drugoj polovini XX vijeka slabo razvijen, tako da i nije bilo većih transformacija prostora izazvanih njime. Manje transformacije prostora nastajale su izgradnjom ugostiteljskih objekata: hotela “ Onogošt”, “ Glava Zete”, motela “Trebjesa”, motela “Vučje”. Na prostoru opštine, optimalnom valorizacijom postojećih resursa moguće je razvijati rekreativni, edukativni, istraživački, vjerski i eko turizam. Osim velikih industrijskih preduzeća, u Nikšiću, su otvarana i trgovačka preduzeća kao što su: Poljoprivredno – trgovinski kombinat Nikšić, Trgovačko predizeće “Napredak”, Trgotekstil, Zemljoradnička zadruga Grahovo, Zemljoradnik. Kasnije su se ta preduzeća preorganizovala i promijenila nazive u Unit, Univerzal, Prehrana, Nikšić – komerc.94 Izgradnja trgovačkih objekata izazvala je manje transformacije prostora opštine Nikšić. 4.2. Uticaj demografsko populacionih kretanja Grad Nikšić je 1948. imao 6 013 stanovnika, a 2003. godine 59 179 stanovnika što znači da je broj stanovnika porastao za 9.8 puta. Nikšić je 1981. godine ubrajan u gradove sa najbržim porastom stanovništva. U opštini Nikšić je 1981. godine bilo 72 299, a gradskog stanovništva 50 399. Nikšić je demografsko populaciono uvećan za 299.3%, njegov topografski areal dosegao je 10 km puta 10 km. 95 To je uslovalo velike prirodne i društvene transformacije u ovom kraju. 4.2.1. Kretanje ukupnog broja stanovnika Zahvaljujući snažnom razvoju industrije, i zbog toga, velikom prilivu stanovništva, Opština i grad Nikšić do 2003. godine imali su rast broja stanovnika. U periodu od 1948 – 1953. godine porast broja stanovnika u opštini je iznosio 8 230, a u gradu 4 233 94 B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010.g. str.458. 95

R. Bakić, M. Doderović, D. Mijanović, Naselja u prostoru, Geografski institut Filozofskog fakulteta 19
Nikšić, 2009.g.

str. 473. stanovnika. U periodu od 1953 – 1961. godine porast broja stanovnika u opštini iznosio je 10 810 a u gradu 9 930. U periodu od 1961 – 1971. godine porast broja stanovnika u opštini iznosi 9 416 a u gradu 8 361. U periodu od 1971 – 1981. godine porast broja stanovnika u opštini iznosi 5 484, a u gradu 21 872. U periodu od 1981 – 1991. godine porast stanovnika u opštini iznosi 2 407 a u gradu 5 742.96 U periodu od 1991 – 2003. godine porast broja stanovnika u opštini iznosi 1 971 a u gradu 3 038. U periodu od 2003 – 2011. godine i opština i grad po prvi put poslije II svjetskog rata bilježe smanjenje broja stanovnika. Na nivou opštine, smanjenje je iznosilo 4 234, a u gradu 2 209. Sve ovo vidimo u sljedećoj tabeli i grafikonu.

Tabela 4. Kretanje broja stanovnika u periodu od 1948. do 2011.

67

godine 97 Godina 1948 Opština 38 359 Nikšić 6 013 1953 46 589 10 236 1961 57 399 20 166 1971 66 815 28 527 1981 72 299 50 399 1991 74 706 56 141 2003 76 677 59 179 2011 72 443 56 970 96 B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010.g. str.354. 97 Izvor: Monstat, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011.godine 80000 72299 74706 76677 72443 70000 66815 60000 57399 56141 59179 56970 50399 50000 46589 40000 38359 28527 30000 20166 20000 10236 10000 6.013 0 g

.1948 g.1953 g.1961 g.1971 g.1981 g.1991 g. 2003 g.

95

2011. Opština Nikšić Grafikon 4. Kretanje broja stanovnika u periodu od 1948 – 2011. godine Sličan trend u ukupnom kretanju stanovnika bilježi i Mostar, Podgorica i Bar što se vidi u sljedećoj tabeli. Razlika je u tome što se trend porasta broja stanovnika početkom XXI vijeka nastavio u Podgorici i Baru, a u Mostaru i Nikšiću je broj stanovnika smanjen.

Tabela 5. Kretanje broja stanovnika Mostara, Podgorice i Bara⁹⁸ Mostar Stanov. 1941 1971 1981 1991 2002 2007 2009 2013 Grad 18000 89580 110377 126067 105357 111198 111186 105797 Bar Podgorica Stanov. Opština 1948 48599 1953 55699 1961 72319 1971 98796 1981 132290 1991 179401 2003 169132 2011 185937 Grad 14369 19868 35054 61727 96074 117875 140734 150977 Opština 21487 23009 24587 27580 32535 37321 45246 42048 Grad 2314 2792 3987 5171 8256 12939 16103 17649 7 Podaci za Mostar uzeti iz Studije turističkih potencijala grada Mostara, Ekonomski institut, Sarajevo, 2010. godine za period 1941 – 2009. god. i od Federalnog zavoda

za statistiku, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2013. godine. Podaci za
Podgoricu i

126

Bar uzeti od Monstata, knjiga 9, Stanovništvo, uporedni pregled stanovništva 1948 – 2003, podaci po naseljima, i Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. godine 4.2.2. Demografsko populaciona eksplozija urbane zone Period od 1953 – 1981. godine U periodu od 1948-1953.godine porastao je broj stanovnika za 8 230 ili 21.5%, a u samom gradu 70.2%. U periodu od 1953-1961.godine u opštini je broj stanovnika porastao za 10 810 ili 23.2%, a u gradu 97,0%. U tom period, broj stanovnika, van kotline Nikšićkog polja opao je za 5.5%.⁹⁹ Od 1961-1971.godine broj stanovnika u opštini Nikšić je porastao za 9 416 ili 16.4% u samom gradu za 41.5%, dok je na prostoru opštine, van kotline Nikšićkog polja broj stanovnika smanjen za 20%. U periodu između 1971-1981. godine porast broja stanovnika u opštini Nikšić iznosio je 5 484 ili 8.2%.¹⁰⁰ U tom periodu su gradu pripojena prigradska sela, u kojima je po popisu iz 1971. godine živjelo 11 580 stanovnika, pa je u gradu porast broja stanovnika iznosio 21 872 ili 76.5%. Broj stanovnika opštine Nikšić, bez Nikšićkog polja, opao je za 30.4%. U periodu između 1981-1991. godine broj stanovnika u opštini je porastao za 2 047 ili 3.3%, a u gradu 5 742 ili 11.4%, dok je na prostoru opštine Nikšić, van kotline Nikšićkog polja i okoline, broj stanovnika opao za 29.2%, odnosno, 2 555 stanovnika. Najviše migranata se doselilo u vremenskom periodu od 1961 – 1971. godine 21.8%, zatim u periodu od 1991-2003. godine 20.3% i u periodima 1946 - 1960. godine 19.9% i 1971- 1980.

godine 19.7%. U 1948. godini, gradskog stanovništva u opštini Nikšić je bilo 15.68%, 1953 - 21.97%, 1961 - 35.13%, 1971 - 42.70%, 1981 - 69.71%. Nagli skok gradskog stanovništva u periodu između 1971-1981. godine je posljedica pripajanja okolnih mješovitih naselja gradu. Period 1981 – 2011. godina U periodu između 1991- 2003. godine u opštini Nikšić broj stanovnika je porastao za 2.63%, u gradu 5.4%, dok je broj stanovnika, van Nikšićkog polja i okoline, smanjen za 19.35% ili 1 196 stanovnika.101 U periodu između 2003 - 2011. godine broj stanovnika je opao u opštini Nikšić za 4 234, a u samom gradu za 2 209 stanovnika. Znači, u periodu od 1948 - 2003. godine broj stanovnika u opštini je porastao za 38 318, u gradu 99 B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010.g. str.354. 100 Isto 101 Isto 54 909, a u istom tom periodu broj stanovnika izvan Nikšićkog polja i okoline je opao za 10 593 stanovnika. Uzrok smanjivanja broja stanovnika u ovom periodu su migracije i opadanje nataliteta. Tabela 6. Kretanje ukupnog broja stanovnika gradskog i seoskog u periodu od 1948 – 2003.g.102 Stanovništvo 1948 1961 1981 2003 1948 - 2003 Nikšić Ukupno 38 359 57 399 72 299 75 282 36 923 Gradsko 9 485 26 569 50 399 58 212 48 754 Seosko 28 874 30 830 21 900 17 070 -11 804 Tabela 7. Broj stanovnika naselja u Nikšićkom polju u periodu 1948 -2011 godina103 Naselja Nikšić 1948 6013 1953 10236 1961 20166 1971 28527 1981 50399 1991 56141 2003 59179 2011 56970 Brezovik 200 216 308 264 308 300 334 312 Vir 375 566 541 570 758 800 905 815 Zavrh 122 87 75 145 142 117 105 98 Miločani 313 419 438 514 645 741 863 1006 Ozrinići 1129 1355 1537 1826 1877 1871 2024 2057 Rastovac 909 1048 1161 1194 1374 1387 1513 1535 Štedim 249 277 304 295 287 199 171 147 Tabela 8. Broj stanovnika ostalih naselja u okolini Nikšićkog polja u periodu 1948 – 2011 godina104 Naselja Duga 1948 388 1953 405 1961 433 1971 410 1981 271 1991 154 2003 98 2011 62 Jasenovo polje 318 319 329 265 144 71 77 44 102 R. Bakić,

Demografski i populacioni problemi u Crnoj Gori, Promjene u prostornom razmještanju stanovništva 60
Crne Gore u toku druge polovine XX i prve decenije XXI vijeka,

Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2014. str. 46. 103 Stanovništvo, uporedni pregled broja stanovnika 1948, 53, 61, 71, 81, 91, 2003, podaci po naseljima, Republički

zavod za statistiku, 2005. Monstat, **Popis stanovništva, domaćinstava i stanova** 2011. 50
 godine 104 **Stanovništvo, uporedni pregled broja stanovnika 1948,**

53, 61, 71, 81, 91, 2003, podaci po naseljima,

Republički zavod za statistiku, 2005. Monstat, **Popis stanovništva, domaćinstava i stanova** 25
2011.

godine Orah 290 330 311 286 178 156 132 99 Praga 228 211 208 177 70 52 40 16 Sjenokosi 171 182 172 118 44 23 10
 9 Šipačno 433 536 502 479 355 321 321 237 Broćanac Nikšićki 314 397 390 252 196 103 85 76 Bubrežak 255 275 256
 3 4 4 5 4 Kuside 209 253 237 59 21 24 25 23 Orlina 245 233 205 107 63 40 52 19 Riđani 326 296 238 99 73 108 190 179
 Stuba 179 233 58 36 31 0 2 0 Crnodoli 170 205 180 130 124 116 118 117 Dragovoljci 536 582 674 581 500 437 392

370 Ivanje 179 209 199 169 57 26 18 6 Gvozd 89 57 57 34 0 0 2 - Gradačka Poljana 60 87 85 69 0 0 6 - Granice 254 261 252 166 72 43 88 34 Bršno 410 472 447 397 323 221 191 152 Kunak 153 96 82 81 38 20 20 14 Laz 126 449 165 196 181 155 149 135 Iz tabela se vidi, da je u najvećem broju naselja u Nikšićkom polju broj stanovnika rastao i u fazi od 1953 – 1981. i od 1981- 2011. godine. Broj stanovnika u naseljima u okolini Nikšićkog polja je opadao u obje faze. Znači, demografsko populacione promjene su najviše bile izražene u periodu od 1948. do 1991. godine. Brz razvoj industrije, uslovio je intezivne migracije stanovništva iz sela u grad i deagrarizaciju. Proces deagrarizacije odvijao se sa izrazitim nastojanjem

seoskog stanovništva da se zaposli u industriji, ali da istovremeno napušta svoje

101

poljoprivredno domaćinstvo. To stanovništvo se masovno naseljavalo u prigradskoj zoni, koja nije bila obuhvaćena planom pa se masovno razvijala neplanska gradnja. Osim toga, u gradu je građena obimna mreža tehničkih infrastrukturnih sistema, što je izazvalo velika investiciona ulaganja kako za izgradnju tako i za održavanje. Danas, u gradu nije dovoljna postojeća infrastrukturna mreža, a njeno održavanje je i dalje vrlo skupo. Problem predstavlja i to što se između okolnih sela i grada stvorila velika zona malih prizemnih kuća sa baštama, koja je uticala na formiranje neskladnosti u izgledu grada. Prema podacima popisa iz 2003. godine 67 % stanovništva u gradu je bilo autohtono, a od migrantskog prema gradu najviše je bilo stanovništva iz drugih opština 48.9%, a zatim sa područja iste opštine 28%, iz bivših republika SFRJ 12.1%. 11% 12.10% Druge opštine 48.90% Iste opštine Bivše republike SFRJ Ostalo 28% Grafikon 5. Migrantsko stanovništvo grada prema području doseljavanja 2003.godini 25,00% 20,00% 15,00% Series1 10,00% 5,00% 0,00% 1946-1960 1961-1971 1971-1980 1981-1990 1991-2003 Grafikon 6. Migrantsko stanovništvo grada prema vremenu doseljavanja 2003.godine Kada su u pitanju migracije stanovništva iz opštine Nikšić prema drugim opštinama u Crnoj Gori 2003. godine prema podacima Monstata, situacija je sljedeća: Andrijevica - 0, Bar – 45, Berane – 8,

Bijelo Polje – 8, **Budva** - 61, **Cetinje** – 5, **Danilovgrad** – 29, **Herceg Novi** – 39, **Kolašin** – 2, **Kotor** – 22, **Mojkovac** – 2, **Plav** -0, **Pljevlja** -2, **Plužine** – 3, **Podgorica** – 182, **Rožaje** -1, **Šavnik**

79

– 4, i Tivat – 16 stanovnika. Iz ovog se vidi da je najviše stanovnika odlazilo u Podgoricu i primorske gradove, što se vidi i na sljedećem grafikonu. 1 4 16 0 7 0 45 8 8 182 61 29 22 39 5 3 02 2 2

Andrijevica Bar Berane Bijelo Polje Budva Cetinje Danilovgrad Herceg Novi Kolašin Kotor Mojkovac Plav Pljevlja Plužine Podgorica Rožaje Šavnik Tivat Ulcinj Žabljak

35

Grafikon 7. Migracije stanovništva iz opštine Nikšić prema drugim opštinama 2003. godine Tabela 9. Migracije u opštini Nikšić u 2011. godini 105 Nikšić Odseljeno Doseljeno Saldo 483 291 -192 105 Monstat, Projekcija

stanovništva Crne Gore do 2060. godine sa strukturnom analizom stanovništva, 2014. Iz tabele 96
se

vidi da se 2011. godine više stanovnika odselilo iz opštine nego što se doselilo. U 2018. godini iz Nikšića je objavljeno 709 stanovnika: Andrijevica – 1 stanovnik, Bar – 36, Berane – 3,

Bijelo Polje – 10, Budva – 152, Cetinje – 8, Danilovgrad – 25, Herceg Novi – 47, 35
Kolašin – 2, Kotor – 56, Mojkovac

– 1,

Petnjica – 3, Plav – 2, Pljevlja – 1, Plužine – 13, Podgorica – 299, Rožaje – 2, 108
Šavnik – 13, Tivat – 26, Ulcinj – 4, Žabljak

– 5.106 Na prostoru opštine Nikšić, posljednjih šezdeset godina odvijao se i snažan proces urbanizacije koji se odvijao u dva smjera: preseljavanje stanovništva iz sela u grad i preobražaj sela u urbanizovane zone. U ovim selima se smanjuje broj poljoprivrednog stanovništva, a povećava broj stanovnika zaposlenih u sekundarnim, tercijarnim i kvartarnim djelatnostima. Nikšić je predstavljao tržište rada, centar koji potpunije zadovoljava ljudske potrebe, gdje se ugodnije živi, gdje su razvijene sekundarne, tercijarne i kvartarne djelatnosti snažno je privlačio stanovništvo da napušta sela u kojima se teže živi. Kao osnovni pokazatelj urbanizacije uzima se odnos gradskog i ukupnog broja stanovnika. Gradskog stanovništva u opštini Nikšić bilo je 1991 - 75.15%, 2003 - 77.18%, 2011 - 78, 64%. 0.9 0.8 75.15% 77.18% 78.64% 0.7 69.71% 0.6 0.5 42.70% 0.4 35.13% 0.3 21.97% 0.2 15.68% 0.1 0 God. God. God. God. God. God. God. God. 1948. 1953. 1961. 1971. 1981. 1991. 2003. 2011. Grafikon 8. Porast gradskog stanovništva u opštini Nikšić u periodu od 1948–2011.g. 106 Monstat – Migracije - podaci za 2018.g. Broj domaćinstava se konstantno povećavao pa je 1991. godine bilo 19 495, 2003. godine 21 246 i u 2011. godini 23 289 domaćinstva. Tabela 10.

Uporedni prikaz broja stanovnika, domaćinstava i stanova sa popisa 2003 i 2011. godine 107 3
Godina Broj stanovnika Broj domaćinstava Broj stanova 2011 72 443

21683 27083 2003 75282 21246 23289 Danas proces urbanizacije ne karakteriše samo preseljavanje stanovništva iz sela u grad već se vrši i preobražaj sela u urbanizovane zone, tu se misli na urbane uslove života u tim selima. Krajem XX i početkom XIX vijeka dolazi do stagnacije pa i opadanja broja stanovnika, jer je grad zbog ekonomskih problema postao imigraciono manje atraktivan. U periodu od 2003. i 2011. godine Nikšić bilježi po prvi put manji broj stanovnika između dva popisa. Velika industrijska preduzeća su privatizovana uz mnogo smanjen broj radnika, neka su i prestala sa radom, što je glavni uzrok migracija iz Nikšića prema Podgorici i primorju. Uz to i natalitet je niži. 4.2.3. Demografsko

populaciona erozija ruralnog prostora i prostora gravitacione zone Period od 1953 – 1981. godine Snažan razvoj Nikšića, kao industrijskog centra, uticao je na intezivne migracije selo – grad. Do druge polovine XX vijeka selo u Crnoj Gori je bilo oličjenje zdravog demografskog stabla, izvoriste demografsko – populacione obnove, mlade radne snage značajne populacione veličine, veliki potencijal za demografsko populacionu obnovu i jačanja gradskih naselja.108 Zahvaljujući značajnoj emigraciji seoskog stanovništva i trendu smanjivanja stope nataliteta, sela su, mahom, gubila mlađe sredovječno stanovništvo emigracijom. Uz to, sa visokih prešlo se na niske stope nataliteta, što je rezultiralo drastičnim opadanjem 107 Izvor: Monstat, Stanovništvo, uporedni pregled broja stanovnika 1948, 53, 61, 71, 81, 91, 2003, podaci po naseljima,

Republički zavod za statistiku, 2005. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011.

25

godine 108 R. Bakić, D. Mijanović, M. Doderović, Crna Gora u

eri kompetitivnosti, populacioni aspekti, knj.73/6, CANU, Podgorica, 2010.

118

broja stanovnika, jer se ono gubilo po dva osnova i emigracijom i negativnim prirodnim priraštajem. Tabela 11. Kretanje broja stanovnika sela MZ Župa u periodu 1948 – 2011.godine109 Naselja Bastaji 1948 89 1953 85 1961 89 1971 106 1981 107 1991 125 2003 146 2011 174 Bjeloševina 244 269 261 229 256 245 215 217 Vasiljevići 133 142 158 160 175 158 162 115 Dučice 424 485 561 624 589 567 569 556 Zagrad 434 546 594 590 550 508 434 360 Jugovići 207 239 292 281 314 348 330 236 Kuta 765 942 950 989 950 948 913 845 Liverovići 508 542 420 391 433 394 334 282 Morakovo 422 432 430 431 428 393 392 336 Oblatno 146 152 145 161 133 86 92 96 Staro Selo 206 240 272 310 321 283 288 327 Carine 163 202 159 161 159 149 183 187 Tabela 12. Kretanje broja stanovnika sela MZ Bogetići u periodu 1948 – 2011.godine110 Naselja Bogetići 1948 90 1953 64 1961 68 1971 78 1981 71 1991 89 2003 72 2011 75 Bogmilovići 142 135 119 87 38 5 - - Vitasojevići 179 193 161 93 42 24 10 12 Drenoštica 306 301 288 215 149 77 33 28 Milojevići 128 121 85 46 33 23 59 44 Povija 440 288 277 234 176 127 86 59 Stubica 580 473 349 282 169 72 68 53 Cerovo 474 493 445 283 208 164 163 150 Tabela 13. Kretanje broja stanovnika sela MZ Grahovo u periodu 1948 – 2011.godine111 Naselja 1948 1953 1961 1971 1981 1991 2003 2011 Bare 352 390 345 255 193 163 50 47 Grahovo 119 130 185 118 87 82 133 120 109 Izvor: Monstat, Stanovništvo, uporedni pregled broja stanovnika 1948, 53, 61, 71, 81, 91, 2003, podaci po naseljima,

Republički zavod za statistiku, 2005. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011.

25

godine 110 Isto 111Isto Gornje Polje 392 407 447 313 248 207 202 168 Grahovac 269 289 265 264 214 188 125 117 Dolovi 80 93 84 44 22 19 14 8 Zaslav 193 189 165 131 101 84 65 49 Nudo 267 264 264 238 206 201 238 199 Prisoje 128 161 153 115 96 68 53 40 Tabela 14. Kretanje broja stanovnika sela MZ Vračenovići u periodu 1948 – 2011. godine112 Naselja Vračenovići 1948 115 1953 109 1961 120 1971 110 1981 76 1991 67 2003 61 2011 37 Vidne 90 127 122 113 67 46 37 21 Vučji Do 105 113 89 80 51 34 36 22 Koravlica 143 161 146 138 114 85 34 62

Miruše 144 169 124 18 14 9 12 9 Mokri Do 61 67 58 50 39 37 40 38

73

Pilatovci 240 273 267 206 172 152 139 128 Podvrš 95 143 81 77 66 41 32 34 Počekovići 87 112 99 83 65 57 45 40
Tabela 15. Kretanje broja stanovnika sela MZ Petrovići u periodu 1948 – 2011. godine 113 Naselja Petrovići 1948 668
1953 754 1961 807 1971 624 1981 394 1991 314 2003 165 2011 163 Klenak 607 682 737 624 411 226 160 130 Tabela
16. Kretanje broja stanovnika sela MZ Vilusi u periodu 1948 – 2011. godine 114 Naselja Vilusi 1948 318 1953 477 1961
396 1971 283 1981 231 1991 2003 2011 231 216 213 Balosave 153 169 135 127 106 63 42 34 112 Izvor: Monstat,
Stanovništvo, uporedni pregled broja stanovnika 1948, 53, 61, 71, 81, 91, 2003, podaci po naseljima, Republički zavod za
statistiku, 2005.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. godine 113 Izvor : Monstat, Stanovništvo,
uporedni pregled broja stanovnika 1948,

67

53, 61, 71, 81, 91, 2003, podaci po naseljima, Republički

zavod za statistiku, 2005. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. godine 114
Stanovništvo, uporedni pregled broja stanovnika 1948,

50

53, 61, 71, 81, 91, 2003, podaci po naseljima,

Republički zavod za statistiku, 2005. Monstat, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova
2011.

25

godine Broćanac Viluški 277 277 259 219 184 116 92 68 Dolovi 80 93 84 44 22 19 14 8 Podbožur 200 204 222 140 135
61 17 18 Riječani 145 180 153 139 66 69 52 51 Spila 312 236 154 156 105 72 58 51 Tabela 17. Kretanje broja
stanovnika sela MZ Trubjela u periodu 1948 – 2011. godine 115 Naselja Brestice 1948 215 1953 285 1961 237 1971 182
1981 105 1991 53 2003 36 2011 10 Busak 190 199 183 126 56 36 24 11 Gornja Trepča 239 232 203 181 101 75 54 38
Donja Trepča 226 299 229 180 100 64 61 42 Kamensko 226 190 211 142 76 74 40 23 Ponikvice 208 188 144 128 79 72
29 28 Rudine 385 562 241 212 142 125 60 45 Smrduša 175 198 164 123 80 73 29 17 Tabela 18. Kretanje broja
stanovnika sela MZ Crkvice u periodu 1948 – 2011. godine 116 Naselja Vrbica 1948 125 1953 147 1961 115 1971 63
1981 35 1991 7 2003 5 2011 5 Gornje Crkvice 232 248 262 233 180 109 87 49 Donje Crkvice 224 258 240 211 178 97
82 49 Kovači 190 182 184 119 87 39 66 42 Ubli 81 94 84 74 56 40 29 19 Tabela 19. Kretanje broja stanovnika sela MZ
Crni Kuk u periodu 1948 – 2011. godine 117 Naselja 1948 1953 1961 1971 1981 1991 2003 2011 Koprivice 404 479 500
381 276 200 141 88 Somina 351 400 356 308 178 92 110 61 Dubočke 491 548 672 603 441 289 283 194 115
Stanovništvo, uporedni pregled broja stanovnika 1948, 53, 61, 71, 81, 91, 2003, podaci po naseljima,

Republički zavod za statistiku, 2005. Monstat, **Popis stanovništva, domaćinstava i stanova**
2011.

25

godine 116 Isto 117 Isto Tabela 20. Kretanje broja stanovnika sela MZ Velimlje u periodu 1948 – 2011. godine 118
Naselja 1948 1953 1961 1971 1981 1991 2003 2011 Velimlje 383 429 472 368 268 210 156 109 Macavare 438 497 493
385 195 105 91 53 Miljanići 252 133 286 187 121 80 71 50 Prigradina 189 211 201 162 131 93 56 39 Tupan 534 539
532 475 408 290 216 135 Tabela 21. Kretanje broja stanovnika sela MZ Krstac u periodu 1948 – 2011. godine 119
Naselja Bobotovo Groblje 1948 120 1953 148 1961 153 1971 113 1981 80 1991 84 2003 84 2011 73 Višnjica Do 160
188 199 167 111 69 49 38 Gornje Čarađe 178 199 208 156 113 96 68 53 Donje Čarađe 202 232 263 223 157 107 93 67
Goslić 294 303 322 334 198 120 102 62 Zaljutnica 56 54 41 45 40 13 23 13 Javljen 159 175 185 167 126 89 65 70
Kazanci 343 341 330 267 185 111 97 61 Štitari 63 69 80 69 39 19 21 17 Iz tabela se vidi da se broj stanovnika u gotovo
svim selima smanjivao i u periodu od 1953 – 1981. godine kao i u periodu od 1981 – 2011. godine. Proces
industrializacije i urbanizacije, u uslovima slabe saobraćajne povezanosti sela i grada, doveli su do izražene
deagrarizacije, a zatim i deruralizacije. Tome su doprinijeli loši putevi, kvalitet stanovanja i komunalna opremljenost sela.
Masovno napuštanje sela, naročito radno sposobnog stanovništva, dovelo je do naglog slabljenja poljoprivrede i
pretvaranje mnogih krajeva u pustoš, što je imalo vrlo teške posljedice po opštinu Nikšić. Migracije iz poljoprivrede u
nepoljoprivredne djelatnosti, znači, obuhvataju najvitalniji dio radno sposobnog stanovništva, poljoprivredna imanja su
ostala bez mladih ljudi koji su se zaposlili u industriji, napuštene su njive, bašte i voćnjaci tako da je teško vratiti se na
svoja davno napuštena imanja. Deagrarizacija se 118 Stanovništvo, uporedni pregled broja stanovnika 1948, 53, 61, 71,
81, 91, 2003, podaci po naseljima,

Republički zavod za statistiku, 2005. Monstat, **Popis stanovništva, domaćinstava i stanova**
2011.

25

godine 119 Isto odvijala brže nego što su stvorene industrijske koncentracije mogle disperzirati neke svoje tehnologije u
finalnu proizvodnju na širi prostor opštine, tehnološki razvoj poljoprivrede bio još sporiji zbog kraških karakteristika
terena, pa nije bilo moguće zaustaviti odliv mladog stanovništva iz sela u grad. Intenzitet deagrarizacije i depopulacije,
najbolje pokazuje učešće seoskog stanovništva u stanovništvu opštine. Naime, 1948. godine 75,4% stanovništva
opštine bilo je seosko, a 2011. godine svega 21,3%. Najveću depopulaciju imala je Brdsko-planinska zona, koja je na
početku imala 41,5% stanovništva opštine, da bi 2011. godine imala samo 8,6%. Seoska naselja poput Petrovića,
Velimlja, Vračenovića, Grahova, Vilusa su primjeri masovnog napuštanja stanovništva i odlaska u grad. Slika 24.
Petrovići, opština Nikšić 120 120 www.vijesti.me Slika 25. Grahovo, opština Nikšić 121 Seoska naselja koja su bila bliža
gradu zahvatila je pozitivna transformacija u vidu bolje izgrađenosti, infrastrukturne oremljenosti, razvoja neagrarnih
djelatnosti, ali uz zadržavanje poljoprivrede kao dopunske djelatnosti. Primjer za to je Vidrovan, Miločani, Rastovac,
Ozrinići. Slika 26. Vidrovan, opština Nikšić 122 121 www.onogošt.me 122 www.montenegrina.net Pretvaranjem Nikšića u
važan industrijski centar poljoprivredi su oduzete velike i najpovoljnije površine zemljišta za obradu, što akumulacijama
što stambenim i industrijskim objektima, saobraćajnicama, deponijama, majdanima i dr. Ovim je Nikšićko polje izgubilo

agrarni značaj koji je od davnina imalo. Tabela 22. Poljoprivredno zemljište upotrijebljeno za druge namjene u 2007. godini 123 Poljoprivredno zemljište upotrijebljeno u Ukupna površina Poljoprivredna druge namjene u ha površina(ha) 1. Rudišta - Rudnici boksita u Nikšiću 18 18 - Kop Seoce 5 5 - Površinski kopovi 69 69 Rudnici ukupno 92 92 2. - Akumulacija Slano (od čega 919 u brdu) 1 597 1 597 - Akumulacija Vrtac 1 492 1 492 - Akumulacija Krupac (919 u brdu) 950 950 - Kanali 11 11 HE“Perućica“ukupno 4 028 2 936 3. - Industrijski objekti - Željezara 90 90 - Pivara“Trebjesa“ 34 34 - Drvno industrijski kombinat „Javorak“ 16 16 - Ostali industrijski objekti 10 10 -Jezero“Liverovići“ 100 100 - Ind. objekti ukupno 219 219 Sve ukupno 4 339 3 247 123 Podaci uzeti od Sekreterijata za finansije, razvoj i preduzetništvo – Odsjek za poljoprivredu Pitanje gubljenja poljoprivrdnog zemljišta je vrlo aktuelno za opštinu Nikšić koja raspolaže sa ograničenim površinama obradivog zemljišta pogodnog za intezivnu poljoprivrednu proizvodnju. Tabela 23. Poljoprivredno zemljište prema kategorijama korišćenja (u hektarima)124 God. 2006 Ukupno 54478 Svega 12695 Obradiva površina Oranice Voćnjaci Vinogradi Livade 3776 375 26 8518 Pašnjaci 41783 Bare, ribnjaci i trstici - 2007 54549 12753 3676 394 26 8657 41796 - 2008 54582 12786 3542 393 27 8824 41796 - 2009 54563 12741 3597 360 28 8726 41822 - 2010 54441 12744 3609 396 28 8711 41697 - Period od 1981 – 2011. godine Najnovije transformacije privrede poslije 1990. godine, kada su velika preduzeća doživjela velike promjene, ukazuju na greške kada je u pitanju zapostavljanje poljoprivrede i uništavanje poljoprivrednih parcela. Intezivan proces deruralizacije odrazio se i na smanjenje broja domaćinstava u selima. Danas je revitalizacija sela moguća, samo unošenjem nepoljoprivrednih djelatnosti u područne centre i podizanjem kvaliteta života u selima. Na taj način bi se mogla smanjiti nezaposlenost u gradu. Neophodna je i dobra putna infrastruktura između sela i između sela i grada. I ako se broj stanovnika u opštini Nikšić smanjio u periodu od 2003 – 2011. godine, broj poljoprivrednog stanovništva se povećao za 1.2%. To ukazuje na ulogu poljoprivrede u vremenu krize kada ona predstavlja dodatni, a vrlo često i jedini izvor prihoda, u pojedinim domaćinstvima.

Poslednjih godina je poljoprivreda prepoznata **kao vrlo značajna grana i sve se više stvara** društveno **ekonomski ambijent koji utiče na promjenu** naslijeđenog **negativnog shvatanja o poljoprivredi.**

24

Prisutni su pozitivni trendovi: -na ruralnom prostoru grade se nove kuće, većinom planski, sa savremenim namještajem i uređajima, ali su većinom bez stalnih stanovnika; 124 Izvor: Monstat -u selima se izgrađuju vodovodi, kuće opremaju vodovodnim instalacijama i imaju vodu za piće; -vrši se rekonstrukcija seoskih puteva, probijaju novi, nasipaju tvrdom podlogom i asfaltiraju; -vrši se modernizaciju snadbijevanja električnom energijom i obezbjeđuje redovno snadbijevanje; -povećava se broj korisnika mobilnih telefona; -izgrađuju se TV releji i gotovo da nema kuće koja nema TV prijemnik; -podizaju se novi voćnjaci; - ima primjera izgradnji farmi stoke, sušara, pilana. Tabela 24.

Pregled broja poljoprivrednog stanovništva i domaćinstava sa poljoprivrednim gazdinstvom125 **Poljoprivredno stanovništvo i** gazdinstava Ukupno stanovnika **Nikšić** 75 782 **Crna Gora**

3

620 145 Poljoprivredno stanovništvo (br.%) 2 081 (2.7%) 33 025 (5.3%) 2003

Ukupan broj domaćinstava 21 246 180 517 Domaćinstva sa poljoprivrednim gazdinstvom

3

4 179 (19.7%) 43 216 (23,9%)

Ukupno stanovnika 72 824 (11.6%) 625 266 2011 Poljoprivrdno **stanovništvo (br.%)**

3

2 860 (3.9%) 47 042 (7.5%) Ukupan broj domaćinstava 21 683 194 795 Domaćinstva sa poljoprivrednim gazdinstvom 6 886 (31.7%) 48 824 (25.1%) 4.2.4.. Matematički opis kretanja broja stanovnika u periodu 1948 – 2011. godine Danas nema više nijedne grane nauke u kojoj se ne bi mogao uspješno primijeniti matematičko-statistički način istraživanja. Pomoću matematičko -

statističkih metoda vrše se procjene, odmjeravaju rizici, istražuju tendencije, analiziraju odnosi i faktori koji ih

85

određuju. Isto tako, matematičkim formulacijama može se shvatiti karakter dejstva različitih eksternih i internih faktora i njihov mogući uticaj na budućnost. 125 Izvor: Monstat, Popis stanovništva 2003.i 2011.g. U cilju sagledavanja promjene broja stanovnika u Opštini (gradu) Nikšić u periodu od 1948. do 2011. godine, iskoristiće se Metod Najmanjih Kvadrata (Least Square Method). MNK vrši matematičku interpolaciju stvarnih (datih, poznatih) podataka uz minimizaciju srednje kvadratne greške odstupanja tih stvarnih i interpoliranih vrijednosti. Ovaj metod je jedan od najznačajnijih metoda interpolacije podataka i zbog toga ima ogromnu primjenu u raznim granama nauke. Metodom MNK, stvarni podaci se mogu interpolirati funkcijom različitog matematikog oblika (linearna, kvadratna, polinomijalna...). Pošto se radi o analizi kretanja broja stanovnika u Opštini (gradu) Nikšić, izvršiće se linearna interpolacija stvarnih podataka. Posmatrajući stvarne podatke, prikazane na grafikonu 9, uočava se da je u periodu od 1948. godine do 2003. godine bio trend rasta broja stanovnika, dok je u periodu od 2003. godine do 2011. godine ovaj trend u opadanju. Zbog toga će se i analiza kretanja broja stanovnika u Opštini (gradu) Nikšić sastojati iz dva dijela – do i od 2003. godine. Primjenjujući MNK, koji se lako može primijeniti u programskom paketu Matlab, kretanje broja stanovnika u Opštini Nikšić se može opisati sljedećom matematičkom formulom: $\text{Broj\_stanovnika} = 529.25 \cdot \text{GOD} + 1136764.75$, 2003 ? GOD ? 2011 ? 689.406 ? GOD ? 1298067.55, 1948 ? GOD ? 2003 , gdje je sa GOD označena posmatrana godina. Iz ove matematičke formule je jasno da se broj stanovnika u period od 1948. godine do 2003. godine mijenjao sa stalnim rastom od skoro 690 stanovnika po godini, dok je u periodu od 2003. godine do 2011. godine broj stanovnika u opadanju od skoro 530 stanovnika po godini. Slično, primjenjujući MNK kretanje broja stanovnika u gradu Nikšić se može opisati sljedećom matematičkom formulom: $?1070.8 \cdot \text{GOD} + 2079279.432$, 1948 ? GOD ? 2003 Broj_stanovnika ? 276.25 ? GOD ? 612257.375, 2003 ? GOD ? 2011 , Iz ove matematičke formule je jasno

da se broj stanovnika u gradu Nikšiću u periodu od 1948. godine do 2003. godine

127

mijenjao sa stalnim rastom od skoro 1071 stanovnik po godini, što je skoro dva puta veće od kretanja

broja stanovnika u Opštini Nikšić. **U periodu od** 2003. godine **do 2011.** godine **broj** 104
stanovnika u

opadanju (broj stanovnika je u opadanju od skoro 277 stanovnika po godini). Međutim, sasvim je jasno da je stepen opadanja broja stanovnika u samom gradu skoro dva puta manji od opadanja broja stanovnika u Opštini Nikšić. Grafička predstava kretanja broja stanovnika u Opštini i u gradu Nikšić u periodu od 1948. godine do 2013. godine prikazana je na grafikonima 9, 10 i 11. 9 x 104 8 Broj stanovnika 7 6 5 4 1940 3 1960 1980 2000 2020 GOD Grafikon 9. Grafička predstava broja stanovnika u opštini Nikšić u periodu od 1948.do 2011.godine 7 x 104 6 Broj stanovnika 5 4 3 2 1 1940 0 1960 1980 2000 2020 GOD Grafikon 10. Grafička predstava kretanja broja stanovnika u gradu Nikšiću u periodu od 1948. do 2011. godini 4 9 x 10 8 7 Broj stanovnika 6 5 4 3 2 plava boja - Opstina Niksic crvena boja - Grad Niksic 1 1940 0 1960 1980 2000 2020 GOD Grafikon 11. Grafička predstava kretanja broja stanovnika u opštini i gradu Nikšiću u periodu od 1948. do 2011. godine Razdoblje poslije II svjetskog rata, predstavlja najbolje razdoblje u izgradnji, urbanizaciji i širenju gradova Mostara, Podgorice i Bara. Izgradnjom snažne industrije i otvaranje velikog broja fabrika, Mostar postaje vodeći industrijski, privredni, trgovački, saobraćajni, turistički i kulturni centar Hercegovine. Privlačio je veliki broj stanovnika, posebno iz ruralnog prostora, pa je grad sve do 90 - ih godina XX vijeka bilježio stalni rast broja stanovnika. U Podgorici i Baru je bila slična situacija s tim što su ova dva grada imala rast broja stanovnika u drugoj polovini XX ali i prvoj deceniji XXI vijeka. Gravitaciona zona Plužine – Opština Plužine je 1948. godine imala 8030 stanovnika, 1961. godine 9164, 2003. godine 4272 stanovnika, a 2011. godine 3246 stanovnika.126 U periodu od 1948 – 2011 godine, u većini naselja u Pivskom kraju broj stanovnika je opadao. „Od 43 naselja Pive, u periodu između 1948 – 2011. godine četiri sela su ostala bez stalnih stanovnika, a samo tri naselja imaju više stanovnika nego 1948. godine – Plužine, Donja Brezna i Zukva.“127 126 Izvor: Monstat, Popis stanovništva 2003. i 2011.g. 127 B. Radojičić, Crna Gora, Geografsko enciklopedijski leksikon, Filozofski fakultet – Nikšić, 2015.g.,str. 662. Šavnik – Opština Šavnik je 1953. godine imala 7847 stanovnika, a 2011.godine 1973 stanovnika.128 Osim u naselju Šavnik, u predhodnom periodu, je stalno smanjivan broj stanovnika u svim naseljima. Iako nije urađena hidrocentrala na rijeci Komarnici, Šavnik se nije bitnije razvijao zbog čega je i dalje prisutno opadanje broja stanovnika. Žabljak – Opština Žabljak je 1948. godine imala 5901 stanovnika, 1991.godine 4929, 2003.godine 4239 stanovnika, a 2011.godine 3569 stanovnika.129 U periodu od 2003 – 2011. godine, u svim naseljima opštine Žabljak, došlo je do smanjenja broja stanovnika. Samo je u selu Palež, u posljednje osam godina, broj stanovnika porastao sa 211 na 404 stanovnika.130 128 Izvor: Monstat, Popis stanovništva 2003. i 2011.g. 129 Isto 130 B. Radojičić, Crna Gora, Geografsko enciklopedijski leksikon, Filozofski fakultet – Nikšić, 2015.g.,str. 881. 5. UTICAJ DRUŠTVENIH DJELATNOSTI NA TRANSFORMACIJU PROSTORA OPŠTINE NIKŠIĆ I GRAVITACIONE ZONE 5.1. Uticaj školstva Period od 1953 – 1981. godine Prve škole osnivane su u manastirima, crkvama i u privatnim kućama. Dok su radile u privatnim kućama nijesu izazivale nikakve promjene u prostoru. Izgradnja objekata školstva izazvalo je određene transformacije u prostoru opštine. Razvoj školstva je pokazatelj i društvenih transformacija prostora opštine Nikšić. Poslije oslobođenja od Turaka prve škole na ovim prostorima otvaraju se u Petrovićima 1861. u Bogetićima 1866. u Grahovu, Nikšićkoj župi i Lukovu 1871. godine. Razvoj škola je potom bio usporen zbog balkanskih ratova i prvog svjetskog rata. B. Radojičić navodi da je u Nikšićkom srezu 1921. godine bilo 39

osnovnih škola, između 1931. i 1941. broj škola je bio 48.131 Sredinom 1931. godine u nikšićkom srezu je bilo 38 škola, u kojima je školovano 3 219 učenika, a radilo 75 učitelja.132 Broj škola 1950. godine je 58. Niža gimnazija u Nikšiću je otvorena 1913. godine a 1921.g. realna gimnazija. Od 1952. godine u Nikšiću je radila i učiteljska škola. Gimnazije su ukinute 1976. godine. Velike promjene u razvoju osnovnog školstva, kao i drugih društvenih oblasti, nastaje procesom nagle industrijalizacije, urbanizacije, pretvaranjem polovine Nikšićkog polja u vještačka jezera, kanale i druge objekte HE Perućice.133 Osim osnovnih škola i gimnazije pedesetih godina XX vijeka u Nikšiću se otvaraju i srednje stručne škole koje su školovale kadrove za privredu. To su bile Srednja tehnička škola sa usmjerenjima: mašinsko, metalurško, građevinsko i elektro i Srednja ekonomska škola. Što se tiče visokog obrazovanja u Nikšiću je počela sa radom Pedagoška akademija 1963. godine, a 1977. je formiran Nastavnički fakultet koji od 1986. nosi ime Filozofski fakultet. 131 B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010.g. str.470. 132 Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb ,1972.str.175. 133 B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010.g. str.472. Slika 27. Osnovna škola „ Braća Labudović“ – Nikšić počela sa radom 1971.godine (foto B.Mićković, 2018) Period od 1981 – 2011. godine Danas u Nikšiću postoji znatan broj vaspitno obrazovnih ustanova. To su nikšićki vrtić sa sa 15 vaspitnih jedinica, 22 osnovne škole od kojih 14 ima mali broj djece ispod zakonskog minimuma, četiri srednje škole (Gimnazija, Prva srednja stručna škola sa pet područja rada, Ekonomsko – ugostiteljska škola sa dva područja rada i Srednja stručna škola sa dva područja rada), škola za osnovno i srednje muzičko obrazovanje, tri

visoko školske ustanove: Filozofski fakultet, Filološki fakultet i Fakultet za sport i fizičko vaspitanje. Na Filozofskom fakultetu

40

je osam studijskih programa, na Filološkom osam i na Fakultetu za sport i fizičko vaspitanje tri studijska programa. U cilju razvoja naučno istraživačkog rada na Filozofskom i Filološkom fakultetu postoje Instituti

za filozofiju i sociologiju, Institut za jezik i književnost, Institut za geografiju i

3

Institut za pedagogiju. Pored fakulteta je dom za studente i učenike „ Braća Vučinić“ koji može da primi 250 studenata i 44 učenika. Njihova izgradnja izazvala je značajne transformacije prostora. Za dalji razvoj Nikšića od velike važnosti bi bilo da postojeći fakulteti ostanu i dalje tu. Slika 28. Zgrada Filozofskog i Filološkog fakulteta u Nikšiću (foto B.Mićković, 2017) Sve osnovne škole, koje se nalaze na ruralnom području opštine su pred ukidanjem jer imaju mali broj učenika, a sve to kao posljedica deruralizacije. Reformom srednjeg obrazovanja bile su ukinute gimnazije, a formirani Centri srednjeg usmjerenog obrazovanja. U Nikšiću je 1991. godine ponovo počela sa radom Gimnazija. Od 1996. godine radi u novoj zgradi u Rastocima. Školske 2015/16. upisano je 1099 učenika raspoređenih u 33 odjeljenja. Nastavni kadar čini 76 profesora. Izgradnja zgrade Gimnazije u Rastocima uticala je na transformaciju tog dijela prostora. U toku 1991. godine u Nikšiću su formirane Ekonomsko – ugostiteljska škola, Srednja stručna škola i Metalsko – mašinska škola. Gravitaciona zona U Plužinama se nalazi Obrazovni centar Plužine koji objedinjuje osnovnu školu „Bajo Pivljanin“, Gimnaziju i srednju trgovačku školu kao i đачki dom. Šavnik ima osnovnu i srednju školu. Žabljak, takođe, ima i osnovnu i srednju školu. Izgradnja ovih objekata izazvala je manje transformacije prostora. 5.2. Uticaj zdravstva Period od 1953 –

1981. godine Svoj uticaj na transformacije prostora imalo je i zdravstvo. Transformacije prostora opštine pod uticajem zdravstva, odvijala se kroz izgradnju objekata. Prve bolnice, na prostoru opštine Nikšić, osnovane su poslije ratova sa Turcima u Hercegovini 1875. godine i to u Nikšićkoj župi, Grahovu i Šavniku. Poslije oslobođenja od Turaka otvorena je bolnica u Nikšiću 1877. godine. Prva apoteka je otvorena 1905. godine. U toku I svjetskog rata u Nikšiću su postojale četiri bolnice za smještaj povrijeđenih iz rata. Opšta bolnica u Nikšiću je podignuta 1923. godine. U toku II svjetskog rata u Nikšiću su postojale privremene bolnice. U poslijeratnom periodu, zdravstvo se intezivno razvijalo što je praćeno izgradnjom zdravstvenih institucija, a to je izazvalo određene transformacije prostora. U toku 1955. godine izgrađena je zgrada Internog odjeljenja, a 1960. zgrada Hirušskog odjeljenja i Dječjeg dispanzera. Zgrada Doma zdravlja je izgrađena je 1976. godine. B. Radojičić navodi da je to bilo vrijeme značajne gradnje i otvaranja zdravstvenih objekata u mjesnim centrima: Grahovu, Velimlju, Vračenovićima, Trubjeli, Krscu, Bogetićima, Mijem polju.¹³⁴ U Brezoviku je 1951. godine počela da radi Specijalna bolnica za plućne bolesti, jer je liječenje tuberkuloze bio veliki problem. Izgradnja ovog objekta je uticala na transformaciju prostora Brezovika. Slika 29. Bolnica Brezovik u Nikšiću (foto, B. Mićković, 2016) ¹³⁴ B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010.g. str.535. Period od 1981- 2011. godine Danas na prostoru opštine Nikšić postoje slijedeći sistemi zdravstvene zaštite:

Dom zdravlja, Opšta bolnica, Specijalna bolnica za plućne bolesti i određeni broj privatnih
zdravstvenih **ustanova.**

40

B. Radojičić navodi da Bolnica Nikšić 2010. godine ima stalno zaposlenih 426 radnika, od toga je ljekara 55, a 224 medicinske sestre.¹³⁵ Dom zdravlja je ustanova koja je zajednička za Nikšić i gravitacione centre Šavnik, Žabljak i Plužine. Ima 264 zaposlenih, od čega su 62 ljekara specijaliste. Njihova izgradnja izazvala je značajne transformacije prostora. U ruralnom prostoru, u predhodnom periodu, uzgrađeni su manji objekti koji funkcionišu kao ambulante u kojima povremeno usluge pružaju ljekari a stalne usluge tehnička lica srednjeg stručnog obrazovanja. Gravitaciona zona Plužine – imaju zdravstvenu stanicu izgrađenu sedamdesetih godina XX vijeka i ona radi u okviru JZU Doma zdravlja Nikšić od 1991. godine. Šavnik – ima zdravstvenu stanicu koja, takođe, pripada JZU Dom zdravlja Nikšić. Žabljak ima zdravstvenu stanicu. Izgradnja ovih objekata izazvala je manje transformacije u prostoru. 5.3. Razvoj kulture i kategorizacija kulturno istorijskih spomenika Transformacije prostora opštine pod uticajem kulture odvijala se kroz izgradnju objekata kulture. Nikšić je jedan od vodećih kulturnih centara Crne Gore. Prve kulturne institucije osnovane na prostoru današnje opštine Nikšić su Gradska čitaona osnovana 1881. godine, Pjevačko društvo „Zahumlje“ 1898. i Pozorište 1884. godine. Prva štamparija u Nikšiću je počela sa radom 1898. godine. Poslije II svjetskog rata formiraju se kulturne institucije: Zavičajni muzej, Radnički univerzitet, biblioteka „Njegoš“, Narodno pozorište, Arhivski centar, desetak kulturno – umjetničkih društava i klubova stvaralaca.¹³⁶ Danas se kulturne djelatnosti odvijaju kroz djelovanje vrše institucija: Centar za kulturu u kom se nalazi narodna biblioteka „Njegoš“, Muzej i galerije „Nikola I“ i „Ilija ¹³⁵ B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010.g. str.535. ¹³⁶ Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1972. str.173. Šobajić“. Nikšić ima savremeno pozorište. Televizijski repetitor je pušten u rad 1982. godine, a televizija Nikšić je počela sa radom 1995. godine. Spomenici predstavljaju kulturno nasljeđe, koji je važan faktor narodne i nacionalne identifikacije. U opštini Nikšić prema podacima Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture postoji 25 takvih spomenika. Prema stepenu vrijednosti svrstani su u tri kategorije: I, II, i III. Prva (I) kategorija su

spomenici od izuzetnog značaja, druga **(II) kategorija** su **spomenici od velikog značaja**, a **94 (III) kategorija** su značajni **spomenici**.

Slika 30. Biblioteka „Njegoš“, Nikšić (foto B. Mičković, 2017) 5.4. Uticaj sporta i rekreacije Period od 1953-1981.g. Transformacije prostora opštine, pod uticajem sporta i rekreacije, odvijale su se kroz izgradnju objekata za sport i rekreaciju. Osnivanje prvih sportskih klubova na prostoru oštine počinje poslije I svjetskog rata, kada je 1920. godine osnovan sportski fudbalski klub „Obilić“. Fudbalski klub „Sutjeska“ osnovan je 1945. godine. Aero klub Nikšić postoji od 1928. godine a planinarsko društvo „Javorak“ od 1950. godine. Fudbalski klub „Sutjeska“ osnovan je 1945.g. u naselju Dragova Luka izgrađen je stadion za fudbal i atletiku. Period od 1981- 2011. godine Danas u Nikšiću postoji više sportskih organizacija i četiri sportska saveza. U Nikšiću su brojni sportski objekti među kojima najveći značaj ima Sportsko - rekreativni centar. Značajne transformacije u prostoru izazvala je izgradnja ovih objekata. Slika 31. Sportski centar u Nikšiću (foto B. Mičković, 2018) To je višenamjenski sportski objekat koji se sastoji od hale sportova, olimpijskog basena, automatske streljane, terena

za mali fudbal, dva **teniska terena**, teretane **sa salom za aerobik**, dispanzera **sportske medicine** **3**

i restorana. U Nikšiću postoje četiri fudbalska terena, od kojih je najvažniji glavni stadion koji ima i šestostaznu atletsku stazu.

Pod Trebjesom je **Trim centar, kuglana sa dvije staze, sala za džudo sport**, fudbalski teren, **staza za** **3**

vožnju bicikla. U sjeveroistočnom dijelu opštine nalazi se sportski centar „Vučje“ sa tri uspinjače. 6. UTICAJ TEHNIČKIH INFRASTRUKTURNIH SISTEMA NA PROMJENE U OPŠTINI NIKŠIĆ I GRAVITACIONOJ ZONI 6.1. Uticaj razvoja saobraćajnog sistema Period 1953-1981. godine Na transformaciju prostora opštine Nikšić mnogo je uticao razvoj saobraćaja i izgradnja saobraćajnica. On se razvijao u dugom istorijskom periodu. Razvoj saobraćaja je neraskidivo vezan za razvoj društva u cjelini. Veliki vremenski period ljudi su živjeli u naseljima kojima se saobraćaj odvijao pješke, a između udaljenih naselja postojali su kolski putevi kojima su saobraćale zaprege. Industrijska revolucija donijela promjene u načinu života i mobilnosti stanovništva, kao i pojavu željeznice kao prvog kapacitivnog sistema prevoza, što je uticalo na razvoj ljudskih aktivnosti, širenje postojećih naselja, dalje naseljavanje izvan tradicionalnih lokaliteta prije svega u saobraćajnim koridorima i oko čvorišta kakve su željezničke stanice, luke i raskrsnice puteva.137 Danas i svijetu i u opštini Nikšić mnogo više stanovnika živi u urbanom, nego u ruralnom dijelu. U urbanom dijelu zadatak saobraćaja je da opsluži veliki obim i koncentraciju kretanja i saobraćajnih tokova. U ruralnom dijelu zadatak je da se savladaju velika rastojanja među naseljima. Prve transformacije izazvane gradnjom puteva na ovom prostoru, koje nijesu bile velike, potiču još iz vremena Rimljana, srednjeg vijeka i doba turske vladavine. To su bili vojni i karavanski putevi. Ostaci

rimskog puta i važnijih stanica na njemu otkriveni su još na mnogim mjestima, posebno u Nikšićkom polju (Povija, Ogradice, most na Moštanici, usjeci puta preko Riđanskih rupa, miljokazi u Vonjin dolu, na Pandurici, na Trubjeli, Podbožuru i dr.)¹³⁸ U srednjem vijeku saobraćaj se odvijao karavanima. Makadamske ceste na prostoru opštine postojale su do šezdesetih godina prošlog vijeka, kada se počinju asfaltirati. Prva makadamska cesta koja je povezivala Cetinje sa Podgoricom i Nikšićem završena je 1892. godine. Put između Nikšića i Danilovgrada građen je od 1886. do 1892. godine. Put Nikšić – Šavnik građen je od 1905. do 1914. godine kao i put od Nikšića prema Grahovu. Put prema Breznima građen je od 1954. do 1957. godine. Prva pruga na prostoru opštine izgrađena je 1938. godine i povezivala je 137 Z. Žegarac, Infrastruktura, Geografski fakultet, Institut u Beogradu, Beograd, 1998.g. str.28. 138 B. Radojičić, Opština Nikšić, Priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010. str. 217. Nikšić i Bileću. To je bila pruga uskog kolosjeka koja je ukinuta 1976. godine. Pruga uskog kolosjeka između Nikšića i Podgorice završena je 1938. godine. Ta pruga je od 1965. normalnog kolosjeka. U svim planovima razvoja poslije II svjetskog rata potenciran je značaj izgradnje novih puteva. Ukupna dužina cesta 1954.g. u opštini Nikšić je iznosila 246 km.¹³⁹ U tom periodu se mnogo radilo na asfaltiranju puteva, kao i na modernizaciji i proširivanju. U periodu od 1974 – 1980.g. završen je magistralni put Titograd – Nikšić. Tada je urađen i tunel „Budoš“ koji je najduži u našoj opštini. Do 1981.g. završen je i magistralni put Klobuk (granica prema Bosni i Hercegovini) – Vilusi – Nikšić.¹⁴⁰ Transformacije su se događale i izgradnjom željezničkih pruga. Za opštinu su od velikog značaja putevi koji povezuju sela na prostoru opštine i šumski putevi. Njihova izgradnja je takođe izazvala manje transformacije prostora. Period od 1981- 2011. godine Kada je u pitanju urbani dio opštine, izgradnja saobraćajnica je izazvala veće transformacije prostora. U ovom periodu mnogo je rađeno na modernizaciji izgrađene mreže, probijanju, nasipanju i asfaltiranju magistralnih, regionalnih i lokalnih puteva. Devedesetih godina prošlog vijeka završen je put Čekanje – Čevo – Riđani koji je asfaltiran 2001. godine. Završen je i put Risan – Nikšić – Šavnik – Pljevlja. Asfaltiran je put Nikšić – Gornje polje – Krstac. Danas kroz opštinu Nikšić prolaze vrlo značajni magistralni putevi kao što su: M – 6 - Ilino Brdo – Vilusi – Nikšić koji predstavlja vezu opštine sa Bosnom i Hercegovinom (BiH); M – 18 – Šćepan Polje - Nikšić- Podgorica - Božaj koji je veza opštine sa BiH – om, Albanijom i svim značajnijim privrednim centrima Crne Gore; M – 4 - Boka Kotorska – Lipci – Grahovo – Vilusi - Jasenovo Polje - Kruševica – Šavnik - Žabljak; Od regionalnih puteva kojima se ostvaruje veza između lokalnih centar najznačajniji su: R -5 – Đurđevića Tara - Žabljak – Šavnik - Nikšić; ¹³⁹ B. Radojičić, Opština Nikšić, Priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010. str.449. ¹⁴⁰ Isto, str.450. R- 6 – Gornje Polje – Krstac; R -11- Risan –Grahovo – Vilusi;

R- 12- Vilusi – Deleuša; R – 15- Čekanje – Čevo – Riđani; R – 23- Danilovgrad – Markovina – Čevo-
Risan – **Grahovo – Nudo.**

3

Magistralni putevi su vrlo stari, pa se vrše njihove stalne rekonstrukcije. Mrežu opštinskih puteva čine: lokalni putevi, nekategorisani putevi i gradske saobraćajnice.

Lokalnim putevima se ostvaruje veza između sela i naselja u

37

opštini. Ovi putevi su u prilično lošem stanju. Nekategorisani putevi su neasfaltirani ili samo djelimično asfaltirani, u vrlo su lošem stanju i mogu se koristiti samo pri povoljnim vremenskim prilikama. Gradske saobraćajnice su asfaltirane i na njima postoji kompletna saobraćajna infrastruktura. Tabela 25. Kategorije puteva u opštini Nikšić

Kategorija	Dužina (km)
Asfaltnog Makadamskog kolovoznog zastora	92.30
Regionalni putevi	164.23
Lokalni putevi	234.00
Nekategorisani putevi	163.00
Gradske ulice	27.99

Opština ima aerodrom na Kapinom Polju, koji ima dvije poletno sletne staze, upravnu rulnu stazu i hangar za servis i čuvanje aviona. Počelo se sa rekonstrukcijom postojećih objekata i izgradnjom kontrolnog tornja i rasvjete. Automobilski saobraćaj, koji se obavlja između prigradskih naselja i Nikšića, obavljaju autobusi koji su vlasništvo pet privrednih društava. Auto – taksi prevoz obavlja sedam privrednih društava i 32 preduzetnika. 141 Pošta je naša zemlja u iščekivanju pridruživanja Evropskoj Uniji (EU) očekuje se povezivanje sa koridorima X i VII. U tom smjeru naša zemlja je uspjela da kandiduje pojedine projekte na listu MAPA

–a čime su se našli na Core Network–u putem kojeg će se vršiti povezivanje regiona Jugoistočne Evrope na Transevropsku transportnu mrežu.

66

Za opštinu Nikšić, od tih projekata veliku važnost ima projekat obilaznica oko Nikšića i rekonstrukcija putnog pravca Šćepan Polje – Plužine. Sa aspekta integracije opštine na evropsku putnu mrežu, vrlo su bitni putni pravci Jadransko-jonski i pravac Tirana – Podgorica – Sarajevo. Zaobilaznica je od velikog značaja za grad ali je izazvala značajne promjene u prostoru. Brz i moderan saobraćaj mora predstavljati jedan od osnovnih elemenata kada je u pitanju organizacioni i prostorni razvoj grada. Planiranje saobraćajnica na urbanom prostoru je neodvojivi dio prostornog i urbanističkog planiranja. Kako se navodi u Prostorno urbanističkom planu opštine Nikšić (2015) gradska saobraćajna mreža je organizovana tako da, u užem centru dominira kružni tok, od kog se zrakasto širi sistem primarnih gradskih saobraćajnica, koje su poprečno povezane sistemom sekundarnih gradskih saobraćajnica. 142 Problem predstavljaju loše saobraćajnice u prigradskim naseljima, koje su nastajale u vrijeme velikog priliva stanovništva u grad koje se naseljavalo na jeftinijoj prigradskoj zoni u kojoj se neplanski gradilo. Te saobraćajnice su uske i teško se mogu proširiti zbog stambenih objekata koji su građeni uz njih, jer bi se morali rušiti. Danas je problem i nedostatak parking prostora jer je u Nikšiću je 2009. godine bilo registrovano 24 330 automobila što čini 12,0% broja registrovanih automobila u Crnoj Gori. Potrebno je osmisliti prostor, po mjeri čovjeka i njegovog automobila, koji je postao važan stanovnik grada koji ima svoje potrebe i u stanju kretanja i mirovanja. 141 B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010.g. str.451. 142 Prostorno urbanistički plan Nikšića, Open plan consulting, RZUP, Abita, Cispel Confservizi Toscana, Architetto Silvia Viviani, 2015. 6.2. Promjene pod uticajem hidroenergetskih sistema Period od 1953 – 1981.g. Velike transformacije prostora opštine nastupile su razvojem energetike i elektrifikacije. Stvaranje akumulacija, izgradnja hidrocentrale, brana, kanala, cjevovoda i sistema dalekovoda i trafostanica unijele su velike promjene u ovom prostoru. Elektroenergetski sistem je najveći i najneophodniji od svih tehničkih sistema. Kao što je već rečeno, u drugoj polovini XX vijeka, u Nikšiću su stvoreni uslovi za korišćenje vodne snage za dobijanje električne energije, što je bio veliki poduhvat. Prikupljanje vode i njihova akumulacija u Nikšićkom i Grahovskom polju i Nikšićkoj župi omogućuje upravljanje značajnim količinama vode. Kapaciteti vode akumulirane u Nikšićkom polju koriste se proizvodnju električne energije u hidrocentrali „Perućica“. Vode Grahovskog jezera se koriste za navodnjavanje poljoprivrednih površina, a vode jezera Liverovići za potrebe Željezare u Nikšiću. Slika 32. Liverovićko

jezero, opština Nikšić (foto B.Mićković, 2017.g) Sistem HE „Perućica“, osim proizvodnje električne energije, je značajan jer je uredio neujednačene režime rijeke Zete i njenih pritoka pa se zemljište nekada stalno plavljenog Nikšićkog polja sada koristi za šire namjene. Energija proizvedena u ovoj hidrocentrali je obnovljiva energija i ekološki najprihvatljivija. 143 Lokalni ekološki akcioni plan, Opština Nikšić – Služba menadžera, Služba za zaštiti životne sredine, 2007.g. str.166. HE „Perućicu“ čine: - akumulacije Slano, Krupac i Vrtac, - brane: Slano, Krupac i Vrtac koje su nasute i cilindrična brana Slivlje, - sistem kanala dužine 40 km, koji čine: kanal Zeta I i II, Opačica i Moštanica, - tunel dug 3 300 m, - cjevovodi I, II i III, dužina svakog je 1 900 m i - mašinska zgrada Jezero Slano je poslije Pivskog jezera, najveća vještačka akumulacija u Crnoj Gori. Površina jezera je 8. 89 km². Dužina jezera je 4.9 km. Površina jezera Krupac je 5. 2 km². Dugo je 2.5 km. Akumulacija Vrtac je povremena akumulacija površine 13.42 km². U Vrtac se uliva rijeka Zeta tako da doticaj vode u Vrtac iznosi 31.6 m³/s dok je u jezeru Krupac doticaj 5.03 m³/s, a u Slanom 7.7 m³/s. 144 Vrtac ima i najveći gubitak vode, jer je prostor ovog jezera pokriven alogenim naslagama šljunka i pijeska za razliku od Krupca i Slanog, čija su dna pokrivena glinama. Iz ovog razloga ovaj dio polja nije pretvoren u vještačku akumulaciju već je to povremena akumulacija. Slika 33. Slansko jezero, Nikšić (foto B.Mićković,2016.g.) 144 B. Radojičić

,Vode Crne Gore, Filozofski fakultet u Nikšiću. Institut za geografiju, 2005. str.

31

326. Slika 34. Jezero Krupac, Nikšić (foto B.Mićković, 2016.g.) Slika 35. Jezero Vrtac, opština Nikšić (foto B.Mićković,2016.g.) Za potrebe HE „Perućica“, Nikšićkom polju je od osnovne namjene u poljoprivredne svrhe oduzeto 4 028 ha, od čega jezero Slano 1 597 ha, Vrtac 1 492 ha, Krupac 950 ha i retenzija Slivlje 11 ha. Na prostoru opštine Nikšić postoje vještačke akumulacije koje se ne nalaze u Nikšićkom polju. To su akumulacije Liverovići, Grahovsko i Bilečko jezero. Jezero Liverovići je od poljoprivrede oduzelo 100 ha zemljišta. Uz ovo, stvaranje vještačkih akumulacija na Nikšićkom polju, izazvalo je iseljavanje stanovništva i smanjivanje broja stanovnika, naročito u selima Kuside, Riđani, Štedim, Crnodoli, Orlina, Bubrežak i Stuba. U periodu od 1961 – 1971.g. u selu Kuside broj stanovnika se smanjio sa 237 na 59, u selu Riđani sa 238 na 99, Štedimu sa 304 na 295, Crnodolima sa 180 na 130, Orlini sa 205 na 107, Bubrežku sa 256 na 3 i Stubi sa 58 na 36 stanovnika. Znatno dio tog stanovništva se preselio u grad. Slika 36. Grahovsko jezero, opština Nikšić (foto B.Mićković,2015.g.) Uz hidrocentrale se grade trafostanice da bi se energija mogla prenijeti na veće udaljenosti. Dalekovodi se sastoje od provodnika (upletena metalna užad) i stubova (metalne ili betonske konstrukcije). Elementi koji su tom prilikom prisutni, su vizuelno i prostorno urbano degradiranje okoline, električno polje, biološki efekti i električni i magnetni uticaj na druge objekte kao što su PTT vodovi, radio uređaji, radarski sistemi, sistemi navođenja, TV stanice, itd. 145 Tako da se prilikom trasiranja nadzemnih vodova mora voditi računa o ovome, a posebno o njihovom uklapanju u okolinu. Elektroenergetska infrastruktura sastoji se iz prenosne i distributivne mreže. U blizini grada postoje razvodne trafostanice. Područje opštine se električnom energijom napaja iz trafostanice Nikšić, koja je najstarija u zemlji, napravljena je 1956. godine. Područje Vilusa, Grahova, Velimlja i Banjana napaja se iz trafostanice Vilusi. Distributivna mreža je prostorno vrlo velika i može se podijeliti na pet područja: Gradsko područje, Nikšićka župa, Povija, Vilusi i Piva. Period od 1981- 2011. godine HE „Perućica“ je od velikog značaja za opštinu Nikšić i našu zemlju, jer se uklapa u koncept održivog razvoja i predstavlja čisti obnovljivi izvor energije. U ovom periodu vršena je modernizacija i revitalizacija HE „Perućica“ kako bi očuvala i povećala ukupni kapacitet. 145 Z. Žegarac, Infrastruktura, Geografski fakultet, Institut u Beogradu, Beograd, 1998.g. str.131. U toku 2011. godine započeta je izgradnja dalekovoda 400 kV Lastva – Pljevlja koji će biti povezan podmorskim kablom sa Italijom. Dalekovod prolazi kroz osam opština, među kojim

su i opštine Nikšić, Šavnik i Žabljak. Dalekovod je dug 194 km i ima 670 stubova. Značaj ovog kabla za našu zemlju je veliki, kao što je direktno povezivanje Crne Gore sa tržištem električne energije u Evropskoj Uniji, pristup evropskim fondovima za razvoj, bolja prenosna mreža, povećanje sigurnosti snadbijevanja električnom energijom kao i stvaranje uslova za priključivanje

planiranih novih izvora električne energije HE“ Morača“, HE“ Komarnica“, male HE i vjetroelektrane.

37

146 Ono što nije dobro je, narušavanje postojećeg prirodnog pejzaža, zbog negativnog vizuelnog efekta. Dalekovod prolazi i kroz nacionalne parkove, zbog čega se vrlo mora voditi računa o uklapanju u prirodni ambijent. Slika 37. Pogled na dalekovod preko kanjona Komarnice, opština Šavnik (foto, B.Mićković, 2018) Slika 38. Pogled na dalekovod u selu Dubrovsko, opština Šavnik (foto, B.Mićković, 2018) U junu 2016. godine, počelo se sa postavljanjem prve vjetroelektrane na Krnovu od ukupno 26. koje su unijele velike promjene u ovaj gotovo netaknuti, prirodni predio. To je prvi vjetropark u Crnoj Gori i dopriniće ostvarivanju nacionalnih i međunarodnih ciljeva naše zemlje, u vezi sa snadbijevanjem električnom energijom, kao i smanjenju emisije ugljen dioksida u atmosferu. Nalaze se na visini od 1500 m. 146

DPP za koridor dalekovoda 400 Kv sa optičkim kablom od Crnogorskog primorja do Pljevalja i podmorski kabl Italija – Crna Gora sa

71

strateškom procjenom uticaja na životnu sredinu, RZUP, Ministarstvo održivog razvoja Slika 39. Vjetroelektrane na Krnovu, opština Nikšić (foto, B.Mićković, 2018.g.) Gravitaciona zona Plužine se snadbijevaju električnom energijom preko prenosnog sistema Elektroprivrede Crne Gore, moćnim dalekovodima iz Nikšića i Pljevalja. HE „Piva“, koja je na prostoru opštine Plužine, uključena je u elektroenergetski sistem Crne Gore preko dalekovoda 220 KV sa TE „Pljevlja“. Žabljak se snadbijeva dalekovodom 110 KV Pljevlja – Žabljak. Preko trafostanice u Žablaku je povezan sa dalekovodom 35 KV koji vodi dalje ka Šavniku i Nikšiću. U samom gradu, mreža je kablovska dok je na seoskom području vazдушna. Sigurnost napajanja nije zadovoljavajuća posebno u seoskim područjima. Šavnik je povezan dalekovodom 35 KV sa Žabljakom. Napajanje energijom ovim dalekovodom je nesigurno i ne obezbjeđuje kvalitetan prenos električne energije.

6.3. Transformacije izazvane vodosnadbijevanjem i odvođenjem otpadnih voda Period od 1953 – 1981.g.

Transformacije prostora opštine Nikšić izazvane vodosnadbijevanjem bile su prisutne i ranije, ali u manjem obimu. Najintezivnije transformacije dogodile su se u drugoj polovini XX vijeka. Formiranje naselja, dovodi do pojave snadbijevanja zajedničkom pitkom vodom i dobro organizovanog odvođenja otpadnih voda. Prvi vodovodni objekti na prostoru opštine Nikšić, datiraju još iz vremena Rimljana. O tome svjedoče objekti koji su pronađeni kada je građena Željezara u Nikšiću. To je vodovod koji je povezivao Župu i naselje Anderbu. Iz vremena Turaka, imamo ostatke u vidu bunara kao što je bunar Pašinac u Mušovini. U ruralnom prostoru građene su vodenice, podizane podzide i nasipi da bi se štitili od poplava. Vodosnadbijevanje je vršeno sa izvorišta ili iz cistijerni, koje su karakteristične naročito u kraškim terenima. Manje transformacije prostora su izazvane gradnjom kaptaza i ostalih postrojenja. Sistem vodosnadbijevanja urbanog centra datira iz 1929. godine. Nikšić kao i ostala naselja u Nikšićkom polju vodom se snadbijevaju iz izvorišta

Gornji i Donji Vidrovan. Prvo kaptiranje Donjeg Vidrovana izvršeno je daleke 1929. godine, kada je urađen čelični cjevovod Vidrovan – Nikšić kapaciteta 15 l/s. Početkom 1941. godine Nikšić je imao oko 4000 stanovnika.

Ubrzo poslije || **svjetskog rata pokazala se potreba za** obezbeđivanje **veće količine vode za** 13
potrebe

Nikšića i 1953.g. je dograđen vodovod i kapacitet povećan na 135 l/s.147 Za razvođenje vode urađena je pumpna stanica Vidrovan koja je i danas u funkciji i služi za snadbijevanje vodom naselja Brezovika i Vidrovana. Od izgradnje vodovoda, potreba za vodom su se povećavale svakih 20 do 25 godina. Vodovod Donji Vidrovan je proširen 1953. godine. Tada je urađen je vodovod Vidrovan – Nikšić i crpna stanica Duklo sa rezervoarom od 1200 m3 za potrebe od 20 000 stanovnika. Osamdesetih godina prošlog vijeka, neki lokalni centri na ruralnom prostoru dobili su vodovode. Na području opštine postoji i pet seoskih vodovoda: - Vodovod Župa, vodovod Grahovo, vodovod Bogetići, vodovod Krstac i vodovod Petrovići. Vodovod Petrovići urađen je daleke 1938. godine. Zahvata jezero Grančarevo gdje su u priobalnom dijelu urađene bunarske pumpe. Vodovod u Grahovu je rađen od sedamdesetih godina prošlog vijeka. Period od 1981 – 2011.g. Vodovod u Župi urađen je početkom osamdesetih godina XX vijeka. Dug je 30 km. Na vodovod su priključena sela: Morakovo, Bjeloševina, Miolje Polje, Dučice, Jugovići, 147 B. Radojičić, Opština Nikšić, prirodni i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010. str.183. Staro Selo, Carine, Bastaje i Liverovići.148 Sela Kuta i Vasiljevići snadbijevaju se sa izvorišta Crni Oštak i Žukovica. Sela Zagrad, Oblatno, Raspuće i Dubrava

su priključeni na vodovod Rudnika boksita **čija su izvorišta na visoravni Lukavica.** 107

Rekonstrukcija vodovoda u Župi je počela 2006. godine i još uvijek traje. Tokom 1986. godine urađen je cjevovod oko Grahovskog jezera. U toku 2004. godine izvršena je rekonstrukcija i ovog vodovoda, pa se koristi voda iz jezera Grahovo jer je sa postojećih izvorišta količina vode bila nedovoljna. Vodovod Bogetići je izgrađen 1983. godine. Gravitacioni je i minimalna izdašnost je 6 – 7 l/s. Vodovod Krstac je urađen 1985. godine. Snadbijeva vodom naselje Krstac sa izvorišta Sopot. Izdašnost ovog izvorišta je 3-5 l/s. Zbog naglog razvoja industrije i velikog povećanja broja stanovnika 1982. godine prošireni su kapaciteti vodovoda Vidrovan i urađena kaptaža Gornji Vidrovan, sa prosječnom izdašnošću od 150 l/s, u sušnom periodu samo 80 l/s. Tada je gradski vodovod proširen i na prigradska naselja, a urađen je i rezervoar na Trebjesi 7500 m3. Zbog nedostatka vode, u toku ljetnjih mjeseci, 2008. godine u rad je pušteno izvorište Poklonci koje je maksimalnog kapaciteta

200 l/s. Ovo izvorište **se** koristi **samo u sušnom periodu zbog smanjenih dotoka sa** 54
Vidrovanskih

vrela. Problem vodovodnog sistema predstavlja starost pumpne stanice Duklo kao i distributivne mreže. Voda, kao jedan od osnovnih elemenata životne sredine, predstavlja i jedan od elementarnih resursa za život. U skladu sa održivim razvojem neophodno je obezbijediti dovoljne količine vode, adekvatnog kvaliteta, ali bez remećenja prirodne ravnoteže

životnih zajednica. Život ljudi u gradovima nezamisliv je bez kanalizacionog sistema, čiji je osnovni zadatak da se zagađene vode efikasnije odstrane iz naselja. Sa organizovanim prikupljanjem i evakuacijom otpadnih voda u Nikšiću, počelo se u drugoj polovini XX vijeka. Osamdesetih godina prošlog vijeka, urađen je najveći dio kanalizacione mreže. Urađen je po separacionom sistemu gdje se različitim kanalima odvede upotrijebljene i atmosferske vode. Kanalizacija

za otpadne vode, izgrađena je u centralnom gradskom području na prostoru od 350 ha

3

i na nju je priključeno oko 30 000 stanovnika i veći dio 148 Lokalni ekološki akcioni plan, Opština Nikšić – Služba menadžera, Služba za zaštiti životne sredine, 2007.g. str.55. institucija i komercijalnih potrošača. Otpadne vode, preostalih oko 28 000 stanovnika, evakušu se putem septičkih jama, jer nijesu priključeni na javnu kanalizaciju.149

Sve otpadne vode evakušu se glavnim kolektorom, kroz tunel ka postrojenju za prečišćavanje

3

koje se nalazi u Studencima, stavljeno u funkciju 2016. godine. Kanalizacija za atmosferske vode takođe pokriva približno isti prostor. Prijemnici atmosferskih voda su rijeke Mrkošnica, Bistrica, Gračanica i Zeta koje su i konačni recipijenti svih atmosferskih voda. Kanalizacionu mrežu za prikupljanje i odvođenje otpadnih voda, čini sistem sastavljen od primarne ulične mreže, priključnih kolektora i sekundarnih kolektora. Primarni kolektori se pružaju duž saobraćajnica. Tamo gdje je dispozicija podzemnih instalacija dozvoljavala, kanalizaciona mreža otpadnih voda je postavljena paralelno sa atmosferskom mrežom. Prema porijeklu, otpadne vode na prostoru opštine, mogu se svrstati u: komunalne – upotrijebljene

vode iz domaćinstva, ustanova, škola, bolnica i ugostiteljstva, industrijske otpadne vode – upotrijebljene vode iz industrijskih pogona i atmosferske otpadne vode - padavine koje

77

sa terena spiraju i odnose različite materije. 150 Sve otpadne vode sadrže supstance koje vrlo zagađuju životnu sredinu, pa se prije ispušanja prečišćavanjem moraju ukloniti zagađujuće materije u određenom stepenu. Od 2005. godine redovno se prati kvalitet otpadnih voda centralne gradske kanalizacije. Ugrađen je i mjerač protoka na glavnom kolektoru otpadnih voda gradske kanalizacije. Veliki problem predstavljaju septičke jame, koje su nepropisno urađene, a i neredovno se prazne što izaziva neprijatan miris, izlivanje i začepljenje. Sve to narušava kvalitet životne sredine. Gravitaciona zona Plužine se snadbijevaju vodom iz izvora Sutulije. Osim glavnog vodovoda u opštini postoji još 8 javnih vodovoda. Vodovodi postoje u: Stabnima (vodovod je izgrađen prije 30. g.), Crkvičkom polju (završen 2002.g.), Breznima (1969.g.), Pišću (izgrađen za potrebe farme „Bajo Pivljanin“), vodovod fabrike elektroda „Piva“. Neka seoska područja imaju vodovode malih kapaciteta, a ima i onih u kojima još uvijek nije na 149 Lokalni ekološki akcioni plan, Opština Nikšić – Služba menadžera, Služba za zaštiti životne sredine, 2007.g. str.193. 150 Isto, str.196. kvalitetan način riješeno vodosnadbijevanje pa se snadbijevaju iz sopstvenih cistijerni, ublova itd.151 Otpadne vode, komunalne i atmosferske, sa područja Plužina odvede se separatnim kanalizacionim sistemom i ispuštaju se bez predhodnog tretmana u Pivsko jezero. Komunalni otpad sa prostora Plužina, odlaže se na deponiji Gradac koja je

svrstana u najlošiju kategoriju 5, u kojoj se ne sprovode mjere zaštite i na kojoj se spaljuje otpad. 18

Podzemne vode na prostoru Plužina su ugrožene i otpadom sa gradske deponije Gradac. Zabilježen je i veći broj neuređenih odlagališta, kao posljedica niske ekološke svijesti građana. Fabrika elektroda (koja trenutno ne radi) ima svoj sistem upravljanja otpadom u okviru proizvodnog ciklusa. Otpad iz Pilane se skladišti u krugu fabrike.¹⁵² Kao što je predhodno rečeno, u opštini Plužine, sedamdesetih godina prošlog vijeka, formirana je akumulacija Pivsko jezero, koja je u velikom dijelu potopila dolinu rijeke Pive, a dijelom i rijeke Komarnice. Zauzela je veliki prostor opštine. Stara lokacija Pivskog manastira na izvoru Pive je danas pod vodom, pa je on kamen po kamen premještan i danas se nalazi takođe na obali Pivskog jezera u mjestu Sinjac, na lokaciji dva kilometra iznad stare lokacije. Jedinstveni građevinski poduhvat trajao je trinaest godina od 1969 – 1982. godine. Slika 40. Pivski manastir, opština Plužine(foto B.Mićković,2017) 151 Prostorno – urbanistički plan Plužina,

Jugoslovenski institut za urbanizam i stanovanje, JUGINUS DOO –Beograd, JUGINUS-MONT – Bijelo Polje, 18

2012. ¹⁵² PUP Plužine, 2012 Žabljak se snadbijeva vodom iz Žabljačkog vodovoda, koji se snadbijeva sa izvorišta Oko i Mlinski potok, Studenac, Crno jezero. Ostala naselja, imaju svoja improvizovana rješenja u vidu manjih zahvata za nekoliko kuća. Atmosferske vode sa prostora Žabljaka, odvođe se raznim kanalima u obližnje jaruge i vrtače. Ono što je dobro je, što se vode tu ne zadržavaju, već se brzo infiltriraju u podlogu. Što se tiče fekalnih voda u Žabljaku postoji sistem fekalne kanalizacije. Međutim, svi objekti nijesu priključeni na nju. Postoje i kolektori za prečišćavanje otpadnih voda koje kao prečišćene odlaze u obližnji ponor koji ima veliki kapacitet prihvatanja. Naselje Njegovuđa nema izgrađenu mrežu fekalne kanalizacije.¹⁵³ Otpad iz grada odvozi se na privremenu deponiju na lokalitetu Čarkovo polje u naselju Palež. U najvećem dijelu opštine se spontano formiraju divlje deponije – smetlišta uz naselja i prostoru među naseljima, kao i vodotocima Rijeka, posebno Tare. U seoskom području sanitarni uslovi su nepovoljni.¹⁵⁴ Žabljak je izrastao u turistički centar, što je izazvalo određene transformacije prostora. Izgradnja novog magistralnog puta od Šavnika do Žabljaka izazvalo je krupne promjene u prostoru. Na ovoj dionici je izgrađen tunel Ivica (2. 2 km) koji je poslije Sozine najveći tunel u Crnoj Gori. Velike promjene su nastale i izgradnjom puta kroz Dragišnicu u NP “Durmitor” 2009. godine u dužini od 11 km. Ovaj prostor je izgradnjom puta vrlo devastiran a izvođenje radova u zoni NP “Durmitor” prekršeni su propisi vezano za zaštitu prirode i uređenje prostora. ¹⁵³ Prostorno – Urbanistički plan Žabljaka do 2020. g.,

Jugoslovenski institut za urbanizam i stanovanje, JUGINUS AD – Beograd, Predstavništvo JUGINUS – MONT, Bijelo Polje, 48

2011 ¹⁵⁴ Prostorno – Urbanistički plan Žabljaka do 2020. g.,

Jugoslovenski institut za urbanizam i stanovanje, JUGINUS AD – Beograd, Predstavništvo JUGINUS 48

– MONT, Bijelo Polje,

2011 Slika 41. Dragišnica, opština Žabljak (foto B. Mićković, 2017) Šavnik se snadbijevanja vodom sa izvorišta Šavnička glava. Postojeći vodovod ne zadovoljava kvalitetom jer su gubici veliki, a kvarovi česti. U selima je zastupljeno individualno snadbijevanje vodom, a ponegdje postoji i grupno za nekoliko domaćinstava. Postoje sela koja su ugrožena zbog nedostataka vode kao što su: Malinsko, Duži, Dubrovsko i Strug. 155 Šavnik ima kanalizacionu mrežu, ali nema

postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda. Otpadne vode se takve najčešće **ispuštaju u** 123

obližnje vodotoke. Šavnik je bogat vodama pa postoji mogućnost njihovog iskorišćavanja u vidu flaširanja. Zbog toga bi bilo neophodno izgraditi postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda. U Šavniku je otpad komunalni, pošto nema industrijskih objekata. Otpad iz Šavnika se odvozi na neuređenu deponiju Zauglina. Organizovano sakupljanje otpada vrši se i iz naselja Boan, Bukovica, Bijela i Pošćenje. Ova deponija će se koristiti do izgradnje regionalne deponije za Plužine, Šavnik i Nikšić na lokalitetu Budoš. 6.4. Uticaj komunalnih sistema Komunalni sistem je značajno transformisao prostor opštine Nikšić. U predhodnim poglavljima dosta je rečeno o transformacijama prostora izazvanim razvojem saobraćaja, vodosnadbijevanja i hidrotehnike. 155 Prostorno – urbanistički plan Šavnika, IBI – CAU, Podgorica, 2014. Telekomunikacije imaju poseban značaj i pouzdan su znak privrednog i društvenog razvitka. Ova postrojenja i uređaji izazivaju promjene u prostoru izgradnjom objekata. Tendencija razvoja telekomunikacija u razvijenim zemljama ukazuje na proces transformacija postojećeg industrijskog društva, u informatičko, u kojem podatak dobija karakter resursa istog značaja, kao energija ili voda a tako postaje vrijednost od opšteg društvenog značaja. 156 Telefonska mreža se sastoji iz sistema prenosa, komunikacionih sistema i telefonskih aparata. Telefonska veza Nikšića i još devet mjesta uvedena je 1910. godine. 157 Telegrafaska služba postoji od 1885. godine. Grad Nikšić ima dvije pošte a imaju ih i svi mjesni centri kao i telegrafsku i telefonsku službu. Velike promjene donijela je mobilna telefonija tako da je telefonska veza dostupna i svim selima. Mobilni operateri su M – tel, Telenor, T – com, a fiksne telefonije T – Com i M – tel. Urbano područje i veliki dio prigradskih naselja danas koristi kompjutersku tehniku, Internet kao i televiziju. Manje transformacije prostora može izazvati izgradnja releja za proizvodnju tv i radio programa, kao i javni elementi mreže koji mogu biti nadzemni (vazдушnim putem) kao što je u Kličevu i Straševini i podzemni. Zelene površine imaju veliki značaj jer poboljšavaju ukupni kvalitet življenja. Gradsko zelenilo, po pravilu obuhvata javno, zaštitno i zelenilo objekata posebne društvene namjene (zelenilo bolnica, dječjih vrtića, škola i univerziteta, groblja, sportsko – rekreativnih centara...). 158 U javno zelenilo spada Gradski park, koji je zelena oaza u centru grada. Zaštitno zelenilo štiti grad od štetnih negativnih uticaja. Zelenilo posebne društvene namjene je namijenjeno posjetiocima tih ustanova. Formiranjem zelenih prostora u gradu, nastale su pozitivne promjene jer je prostor estetski ljepši, vazduh se uz zelene površine prečišćava a buka smanjuje. U svim većim naseljima u civilizovanim zemljama, sahranjivanja i groblja su predmet brige lokalnih vlasti, a površine za sahranjivanje su jedan od obaveznih djelova prostornih rješenja svakog naseljenog područja. 159 Izgradnja groblja zahtijeva veće površine koje često postanu male, pa se mora vršiti izgradnja novog groblja. Transformacije prostora izazvane izgradnjom groblja su manje u ruralnom, a veće u urbanom području, obzirom

da tamo zahvata veći prostor. Za površine groblja odnos 156 Z. Žegarac, Infrastruktura, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu, 1998.g. str.163. 157 B. Radojičić, Opština Nikšić, Priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010. str. 453. 158 Z. Žegarac, Infrastruktura, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu, 1998.g. str.198. 159 Isto, str.209.

površina za sahranjivanje prema površinama ostalog sadržaja kreće u rasponu od 60 % : 40% kod izrazito arhitektonske do 40% : 60% kod pejzažne kompozicije.

59

160 Odnosi su sljedeći 60% je namijenjeno grobnim mjestima, 20% zelenom pojasu,

16% površine za pješačke staze i saobraćajnice, 3% za trg za ispraćaj sa objektima kapele i 1% ostali sadržaji.

72

Ono što nije dobro, je da je 1995. godine gradsko groblje u Nikšiću prošireno na prostor istočno od Saborne crkve, koji je zajedno sa Trebjesom imao funkciju park šume. 6.5. Odlaganje čvrstog otpada Veliki broj aktivnosti čovjeka, za posljedicu ima i različite vrste otpada. Upravljanje čvrstim otpadom predstavlja sve više gorući problem. To nije mimoišlo ni Crnu Goru pa ni Nikšić. Uporedo sa usložavanjem tog problema razvijaju se tehnička i tehnološka sredstva za njegovu eliminaciju. Donose se propisi, uvodi odgovornost u očuvanju, unaprjeđivanju i valorizaciji čvrstog otpada u razvojne svrhe. Naročito se vodi računa o: organizovanom prikupljanju i odvoženju otpada na pažljivo odabrane lokacije, selektivno sakupljanje i selektivno odvoženje otpada, izgradnja sanitarnih deponija, grade se spaljionice otpada, vrši se njihova prerada za različito korišćenje, pa otpad postaje važna sekundarna sirovina, u prostornim planovima se određuju lokacije za deponije u zavisnosti od vrste otpada, uvode se ekološke inspekcije, kažnjavaju uzročnici ekoloških incidenata, vrše stručna usavršavanja za tu oblast. Sve to daje određene rezultate. Priprema za izgradnju regionalnih deponija prisutna je svuda u Crnoj Gori. Potpuno upravljanje komunalnim otpadom će se sprovoditi kako treba, tek po njihovoj izgradnji. U Nikšiću se ne sprovodi potpuno upravljanje otpadom. Trenutno se samo sakuplja, transportuje i na privremenom odlagalištu Mislov do u Budošu deponuje otpad. Otpad se sakuplja isključivo sa gradskog područja i prigradskih naselja. Organizovano odlaganje otpada vrši se i na nekoliko privremenih deponija, koje imaju taj status više od četrdeset godina. Strateškim Master planom za upravljanje otpadom na republičkom 160 PUP Nikšić, Joint Venture Open Plan Consulting S. r. l. – Italija, Republički zavod za urbanizam i projektovanje (RZUP) – Crna Gora, Regionalni centar za životnu sredinu (REC) – Crna Gora, Confservizi CISPEL Toscana – Italija, Italijanski državni međuniverzitetski israživački centar ABITA – Italija, arhitekta Silvija Viviani – Italija, 2015. nivou je predviđeno formiranje međuopštinske deponije u Nikšiću za opštine Nikšić, Šavnik i Plužine.

Detaljnim urbanističkim planom, u blizini ove lokacije, predviđena je nova lokacija za sanitarnu deponiju, koja bi svojim sadržajima ispunjavala sve zakonske uslove.

62

Princip regionalizacije sakupljanja i tretiranja otpada vrlo je opravdan sa ekonomskog aspekta. Na njemu se zasniva i Master plan upravljanja otpadom, koji predviđa izgradnju osam međuopštinskih deponija, koje gravitiraju zajedničkom prikupljanju komunalnog

otpada. Sistem upravljanja komunalnim otpadom zasniva se na mreži novih deponija, izgrađenih po standardima Evropske Unije i postepenom zatvaranju postojećih lokacija za odlaganje otpada. 55

Otpad na seoskom području se odlaže na privremenim smetlištima bez ikakve zaštite životne sredine. Tako da na prostoru opštine, postoji više divljih deponija na koje nesavjesni stanovnici donose otpad što izaziva negativne promjene. Najviše ih je u koritima rijeka Gračanice, Zete i Bistrice. Takve promjene izaziva i deponija industrijskog otpada "Halda" u blizini Željezare. ČETVRTI DIO: UPRAVLJANJE PROSTOROM 7. UPRAVLJANJE PROSTOROM OPŠTINE NIKŠIĆ I GRAVITACIONE ZONE Prostor je jedan od najvažnijih resursa. Čine ga litosfera, hidrosfera, atmosfera, biosfera i antroposfera. On nije samo fizička kategorija koju čine geomorfološke i pedološke odlike već su vrlo važne antropogeografske odlike, odnosno, čovjek i ljudske zajednice. 7.1. Period laičkog upravljanja Upravljanje prostorom opštine Nikšić možemo svrstati u laičko i plansko upravljanje. Laičko upravljanje se odnosi na cijeli period od nastanka naselja na ovim prostorima pa sve do donošenja prvih planova za naselje Onogošt Artura Evansa 1877. godine i Josipa Sladea 1883. godine za grad Nikšić. Laičko upravljanje prostorom karakteriše to, da su, od davnina, ljudi naselja locirali tamo gdje su bili najpovoljniji prirodni uslovi za život. Tu se misli na geotektoniku, reljef, klimatske činioce, zemljište, vodu. Kada je u pitanju geotektonika, naši preci su znali da kuće grade na stabilnom prostoru. Vezano za reljef, naselja su nastajala najčešće na prisojnim stranama izloženim osunčavanju, gdje su povoljni klimatski faktori, uz stalne vodotke jer je voda izvor života. O plodnom zemljištu su uvijek vodili računa, jer kuće i naselja nijesu podizali na plodnom zemljištu, već na obodima kotlina, dolina i ravnica, kako bi zemljište što bolje iskoristili za obradu i dobijanje prinosa. Povoljni prirodni uslovi, plodno Nikšićko polje, njegov kotlinski karakter su uzrok nastanka naselja koja su postojala još u praistorijsko doba. Ovaj prostor je zbog toga imao prednost u odnosu na okolne prostore. U nekim istorijskim razdobljima, naselja su nastajala na brežuljcima iz odbrambenih razloga, kao što je slučaj sa Anderbom i Onogoštom. Položaj na brežuljku omogućavao je da se ima dobar pregled na čitavo Nikšićko polje, zbog čega se prvobitno mjesto naselja nikada nije mijenjalo. Zbog toga se kasnije naselje širilo u sjeveroistočnom dijelu polja, a ne prema zapadu prema rijeci Zeti. Iz vremena tzv. laičkog upravljanja prostorom, iz vremena Ilira imamo ostatke gradine Kulina kod Zavrha. Iz dugog perioda bitisanja Rimljana imamo ostatak utvrde Bedem, ostatke naselja u selu Zavrh, Moštanici i Ozrinićima, u kolski put. Iz vremena Gota imamo ostatke utvrde Anagastum. U vrijeme Duklje vrlo malo je građeno i to najčešće oko utvrde Onogošt. Iz vremena Turaka, imamo širenje naselja u dio koji je nazvan Varoš, koji je bio orijentalnog karaktera. Grad se razvija planski po oslobođenju od Turaka. Laičko upravljanje prostorom sela, postoji od nastanka sela na prostoru opštine. Ono se tiče lokacije objekata u selu koji su bitni za funkcionisanje. To je bilo najčešće dogovorno upravljanje i ta su se pravila strogo poštovala (upotreba komuna koji se koristio za ispašu stoke ili za drva za ogrijev). Ljudi na selu su uvijek znali pravilno upravljati prostorom, tako što su gradili u skladu sa prirodnim uslovima tog prostora. Može se reći, da je laički način upravljanja prostorom opštine Nikšić bio dobar. Ovdje se naročito misli na prvobitnu lokaciju naselja. 7.2. Normativno upravljanje prostorom Sistem prostornog planiranja u svakoj zemlji obuhvata četiri glavna aspekta: - zakonodavni dio, - prostorno planski dio, - inspekcijski dio, - organizacioni dio.161 Zakonodavni

dio obuhvata izradu matičnog zakona, Zakona o planiranju prostora i izgradnji objekata, zatim, izradu i donošenje srodnih zakona kao što

su: **Zakon o** vodama, **Zakon o** poljoprivrednom zemljištu, **Zakon o** zaštiti prirode, **Zakon** 84
o životnoj sredini, **Zakon o** kvalitetu vazduha, **Zakon o** upravljanju otpadom, **Zakon o**

građevinskom zemljištu, itd. Svi zakoni vezani za srodne komponente moraju se usklađivati sa matičnim zakonom. Na zakonodavnoj osnovi prostornog planiranja u Crnoj Gori se puno radilo i dok je bila u sastavu SFRJ i drugih zajednica, a i kasnije kada je stekla nezavisnost.162 O tome svjedoči broj zakona koji je donesen: 161

R. Bakić, Specifična iskustva Crne Gore **u planiranju prostora, Geografski institut Filozofskog** 26
fakulteta

Nikšić, 2012. str. 207. 162

R. Bakić, Specifična iskustva Crne Gore **u planiranju prostora, Geografski institut Filozofskog** 26
fakulteta

Nikšić, 2012. str. 39. 1. Zakon o urbanističkom i prostornom planiranju iz 1964. godine. Izmjene i dopune ovog zakona vršene su 1971. i 1973. godine; 2. Zakon

o planiranju i uređenju prostora iz 1976. **godine;** 3. **Zakon o** planiranju **i uređenju** 53
prostora

iz 1981. godine; 4. Zakon o planiranju i uređenju prostora iz 1990. godine; 5. Zakon

o planiranju i uređenju prostora iz 1995. godine; 6. **Zakon o** planiranju **i uređenju prostora** 53

iz 2005. godine; 7.

Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata iz 2008. **godine.** 8. **Zakon o** planiranju 86
prostora i izgradnji objekata

iz 2017. godine; Donošenje zakona je vezano za razvoj prostornog planiranja u

Crnoj Gori u drugoj polovini XX vijeka i početkom XXI vijeka.

117

Matični zakon u oblasti prostornog planiranja je Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata koji je donesen 2017. godine.

Ovim zakonom uređuje se sistem planiranja prostora, način i uslovi izgradnje objekata, legalizacija bespravni objekata i druga pitanja od značaja za planiranje prostora i izgradnju objekata.

1

Osnovnu strukturu aktuelnog zakona čine: I Osnovne odredbe; II Planiranje prostora; III Uređenje građevinskog zemljišta; IV Izgradnja objekata; V Uklanjanje objekata; VI Privremeni i pomoćni objekti; VII Obavljanje djelatnosti; VIII Licenca; IX Inženjerska komora Crne Gore; X Legalizacija bespravni objekata; XI Složeni inženjerski objekti;

XII Nadzor XIII Kaznene odredbe; XIV Prelazne i završne odredbe;

125

Zakon iz 2005.g. je imao naziv Zakon o planiranju i uređenju prostora i izgradnji objekata, dok je zakon iz 2008.g. imao naziv Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata. Zakonom iz 2008.g. nije bio obuhvaćen dio koji se odnosi na prostorno planiranje a što ima važeći zakon. Zakon iz 2008.g. nije sadržao obavezu formiranja stručnih komisija a što je imao plan iz 2005.g. Važeći zakon ima Savjet za reviziju plana što je važno kako bi planska dokumenta imala potrebni kvalitet.

Donošenje Prostornog plana Crne Gore i plana generalne regulacije je obavezno.

1

Lokalna planska dokumenta

su: Prostorno urbanistički plan lokalne samouprave, Generalna urbanistička razrada, Urbanistički projekat, Lokalna studija lokacije. Donošenje Prostorno urbanističkog plana lokalne samouprave je obavezno.

68

Zakon iz 2017. godine usaglašen je sa kriterijumima ovog zakona u EU. Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata je predvidio, da se inspekcijски nadzor u oblasti planiranja i izgradnje vrši preko

urbanističko-građevinskog inspektora. Urbanističko – građevinski inspektor provjerava: 1) da li 1 je za građenje objekta podnijeta prijava građenja i dokumentacija

u skladu sa zakonom;

2) da li su urbanističko-tehnički uslovi izdati u skladu sa planskim dokumentom; 3) da li je glavni projekat izrađen, odnosno revidovan u skladu sa urbanističko- tehničkim uslovima u pogledu osnovnih urbanističkih parametara (indeksa izgrađenosti, indeksa zauzetosti, spratnosti odnosno visine objekta i odnosa prema građevinskoj liniji); 4) da li je glavni projekat izrađen u skladu sa idejnim rješenjem, na koji je data saglasnost glavnog državnog, odnosno, glavnog gradskog arhitekta; 5) da li investitor posjeduje dokaz o pravu svojine, odnosno, drugom pravu na građevinskom zemljištu ili dokaz o pravu građenja, odnosno, drugom pravu na objektu, ako se radi o rekonstrukciji objekta; 6) da li su za građenje složenog inženjerskog objekta ispunjeni uslovi građenja, propisani

zakonom;

7) da li je investitor započeo pripremne radove za građenje složenog inženjerskog objekta, u skladu sa

zakonom;

8) da li se građenje objekta izvodi ili je izvršeno u skladu sa revidovanim glavnim projektom; 9) da li je revidovani glavni projekat, za složeni inženjerski objekat, izrađen u skladu sa revidovanim idejnim projektom, na koji je izdata građevinska dozvola, 10) da li je vlasnik objekta u javnoj upotrebi obezbijedio pristup, kretanje i boravak lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom; 11) da li je investitor danom podnošenja prijave građenja, na mjestu izgradnje objekta istakao tablu sa podacima: o investitoru, projektantu, revidentu, izvođaču radova, stručnom nadzoru, ovlašćenom inženjeru koji je rukovodio izradom tehničke dokumentacije, revizoru koji je rukovodio revizijom tehničke dokumentacije, ovlašćenom inženjeru koji rukovodi građenjem i revizoru koji rukovodi stručnim nadzorom, 3D vizuelizaciju objekta, odnosno prikaz trase infrastrukture, odnosno da li je investitor u slučaju promjene podataka u tabli sa podacima, u roku od 15 dana, od dana nastale promjene, izvršio zamjenu table; 12) da li je investitor, danom dobijanja građevinske dozvole, za složeni inženjerski objekat na mjestu izgradnje objekta, istakao tablu sa podacima o: investitoru, projektantu, izvođaču radova, vršiocu stručnog nadzora, ovlašćenom inženjeru koji je rukovodio izradom tehničke dokumentacije, ovlašćenom inženjeru koji rukovodi građenjem i revizoru koji je rukovodio revizijom tehničke dokumentacije, 3D vizuelizaciju objekta, odnosno prikaz trase infrastrukture i

dr. 13) da li je investitor, rekonstrukcije posebnog dijela stambene zgrade, danom podnošenja prijave građenja, upoznao skupštinu stanara sa podacima o namjeravanim radovima, isticanjem obavještenja na oglasnoj tabli ulaza; 14) da li je vlasnik ili nosilac drugog prava, na postojećem objektu, o radovima adaptacije koje izvodi na postojećem objektu ili dijelu objekta, podnio prijavu nadležnom inspekcijskom organu; 15) da li je prijavljena promjena investitora u toku građenja objekta, shodno

zakonu; 16) da li je stručni nadzor postupio shodno zakonu;

17) da li se na gradilištu nalazi sva dokumentacija u skladu sa

1

zakonom

18) da li u slučaju nedostataka u glavnom projektu i nepredviđenih okolnosti, izvođač radova i stručni nadzor, postupaju shodno

1

zakonu;

19) da li je gradilište za objekat koji je započet da se gradi, a nije završen u roku,

1

ili su radovi obustavljeni duže od 30 dana, zatvoreno na način kojim će se obezbijediti nesmetani saobraćaj, bezbjednost lica, susjednih objekata i okoline; 20) da li je na gradilištu, na nedovršenoj zgradi, u gradskim zonama određenim odlukom jedinice lokalne samouprave, a koja nije završena u roku,

1

postavljen neprozirni zastor na fasadi objekta, u razmjeri 1:1; 21) da li je u slučaju građenja nove zgrade, odnosno rekonstrukcije postojeće zgrade u gradskim zonama, određenim odlukom jedinice lokalne samouprave, na gradilištu postavljen neprozirni zastor na fasadi objekta, u razmjeri 1:1; 22) da li stručni nadzor vrši stručni nadzor i postupa u skladu

29

zakonom

23) da li je investitor stavio u upotrebu objekat prije upisa objekta u katastar nepokretnosti; 24) da li je za složeni inženjerski objekat investitor stavio u upotrebu objekat prije izdate upotrebne dozvole; 25)

1

da li je na postojećem objektu u smislu člana 112 ovog zakona, ugrožena njegova stabilnost, radi čega predstavlja neposrednu opasnost za život i zdravlje ljudi, za susjedne objekte i za bezbjednost saobraćaja; 26) da li je za postavljanje odnosno građenje privremenog objekta podnijeta prijava i dokumentacija,

u skladu sa zakonom; 27) da li je tehnička dokumentacija za objekte

izrađena u skladu sa urbanističko - tehničkim uslovima iz Programa i/ili da li se privremeni objekat postavlja odnosno gradi u skladu sa tehničkom dokumentacijom; 28) da li je za postavljanje, odnosno građenje pomoćnog objekta, podnijeta prijava i dokumentacija

1

u skladu sa zakonom; 29) da li je tehnička dokumentacija za objekte

izrađena u skladu sa urbanističko- tehničkim uslovima i/ili da li se pomoćni objekat postavlja, odnosno gradi, u skladu sa tehničkom dokumentacijom; 30) da li projektant, odnosno izvođač radova, ispunjava uslove

1

za izradu tehničke dokumentacije, odnosno građenja objekta; 31) da li revident, odnosno stručni nadzor, ispunjava uslove

1

za reviziju tehničke dokumentacije, odnosno vršenja stručnog nadzora, nad građenjem objekta; 32) da li se revizija tehničke dokumentacije, vršenje stručnog nadzora i vršenje tehničkog pregleda, za složene inženjerske objekte, vrši u skladu sa

1

zakonom;

33) da li privredno društvo izrađuje tehničku dokumentaciju, odnosno gradi objekat odnosno, vrši reviziju tehničke dokumentacije, odnosno vrši stručni nadzor nad građenjem objekta, u skladu sa

1

zakonom;

34) da li privredno društvo, odnosno Komisija, vrši tehnički pregled složenih inženjerskih objekata, u skladu

1

zakonom;

35) da li ovlašćeni inženjer izrađuje tehničku dokumentaciju, odnosno gradi objekat u skladu sa

1

zakonom;

36) da li revizor tehničke dokumentacije, odnosno revizor građenja objekta, reviduje tehničku dokumentaciju, odnosno, vrši stručni nadzor, u skladu sa

1

zakonom;

37) da li strano lice ispunjava uslove za obavljanje djelatnosti propisane

1

zakonom; 38)

da li je privredno društvo koje obavlja djelatnost uređenu ovim zakonom, prije početka vršenja djelatnosti, zaključilo ugovor o osiguranju od profesionalne odgovornosti za štetu, koja može da nastane investitorima ili trećim licima, u vezi sa obavljanjem njihove djelatnosti; 39) da li je privredno društvo koje obavlja djelatnost uređenu ovim zakonom, osiguranjem od profesionalne odgovornosti, pokrilo rizik odgovornosti za štetu, prouzrokovanu licima i za štetu na objektima i za finansijski gubitak;

21

40) da li je vlasnik bespravnog objekta pribavio rješenje o legalizaciji bespravnog objekta

92

u skladu sa zakonom;

41) da li je vlasnik bespravnog objekta, uskladio spoljni izgled bespravnog objekta, sa zahtjevima određenim smjernicama iz planskog dokumenta, odnosno, smjernicama glavnog gradskog arhitekta,

1

u roku od tri godine od dana izvršnosti rješenja o legalizaciji,

1

u

skladu sa zakonom; 163 Zakonom **o uređenju prostora i izgradnji objekata iz 2008.**

110

g. inspeksijskim nadzorom su se bavile: inspekcija za urbanizam, inspekcija za zaštitu prostora i inspekcija građevinarstva. 164 Do sredine devedesetih godina XX vijeka, inspekcija za urbanizam i građevinska inspekcija su prekalapale jedna drugu i bile bez jasnih ograničenja. Sredinom devedesetih godina odvojena su im ovlašćenja, na način, što je urbanističkoj inspekciji 163

Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata, Sl. list CG", br. 64/2017, 44/2018, 63/2018 i 11/2019 – ispr. 164 **Zakon** o uređenju prostora **i**

61

izgradnji objekata, br.51/ 08 dato ovlašćenje kontrole, zaključno sa dobijanjem urbanističke dozvole, a građevinskoj, od dobijanja dozvole za gradnju, do dobijanja upotrebne dozvole. Od 2008. godine uvedena je Inspekcija prostora, čija je nadležnost rušenje objekata, a to je ranije bila nadležnost građevinske inspekcije. Važećim zakonom, sve ovo obavlja urbanističko – građevinska inspekcija. Crnogorsko zakonodavstvo i planski dokumenti, donose se i usklađuju, u procesu pristupanja Evropskoj Uniji (EU). Za izradu planskih dokumenata u Crnoj Gori, vrlo su značajni veći broj evropskih dokumenata i inicijativa, kao što su: Evropska perspektiva prostornog razvoja (ESDP) iz 1999. godine,

Evropa 2000, Evropa 2000+, Lisabonska strategija 2005, Vodeći principi održivog prostornog razvoja Evropskog kontinenta (CEMAT 2000, 2003), Rezolucija ministarske konferencije o zaštiti šuma (2003), Strategija održivog razvoja Evropske Unije (2001, 2006), Teritorijalna agenda Evropske Unije (2007), Lajpciška povelja o održivim gradovima

6

(2007).

Od regionalnih dokumenata za Crnu Goru su najvažnija sljedeća: Regionalna inicijativa INTERREG III, Mediteranska strategija o održivom razvoju CADSES/ VISION PLANET; ESTIA – OSPE – SPOSE, Sporazum o energetske zajednici CEFTA 2006. Koriste se **i**

6

odgovarajuće odredbe, iz većeg broja međunarodnih dokumenata i inicijativa iz oblasti održivog razvoja, prostornog i urbanog razvoja i zaštite životne, sredine kao što **su:**

6

Milenijumski razvojni siljevi Ujedinjenih nacija (UN), Deklaracija sa svjetskog samita iz Ria (1992),

Odluka o stanovništvu iz Kaira (1994), **O društvenom razvoju i ljudskim pravima Kopenhagen (1995)**, **O naseljima Istanbul (1996)**, **Zaštita vazduha Kjoto (1997)**, **O upravljanju vodenim resursima i upotrebi i zaštiti voda Johanesburg (2002)**,

6

Konvencija o međunarodnoj trgovini CITES (2001). U organizacionom smislu, državni organ koji se bavi poslovima uređenja prostora je Ministarstvo održivog razvoja i turizma. Naziv državnog organa, koji se bavi uređenjem prostora često je mijenjan. Prilikom njegovog osnivanja 1979. godine, zvao se Republički komitet za urbanizam, građevinarstvo i stambeno komunalne poslove. Kasnije je promijenio naziv nekoliko puta, i to u

Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove pa
Ministarstvo **za**

122

uređenje prostora, pa Ministarstvo za uređenje prostora i zaštitu životne sredine, pa je ova oblast bila i u sastavu Ministarstva ekonomije, pa ponovo Ministarstvo uređenja prostora i zaštite životne sredine.165 Sadašnji naziv obuhvata nekoliko

oblasti: održivi razvoj, urbanizam, građevinarstvo, stambenu oblast, komunalnu oblast, turizam i
zaštitu životne sredine.

93

Lokalni organi prilagođavaju svoj naziv u zavisnosti od nivoa razvijenosti. Uprkos dugoj tradiciji prostornog planiranja, donošenje i sprovođenje planova i danas ima puno slabosti. Rezultat toga su negativni trendovi u upravljanju prostorom – prenamjena prostora, neplanska gradnja, nekontrolisana urbanizacija, izrada regulacionih planova od strane institucija koje ne poznaju specifičnosti našeg prostora, slaba osposobljenost kadrova u lokalnim organima uprave koji bi mogli da prate i koordiniraju proces uzrade planova. Ipak se može konstatovati da, i ako postoji pravna regulativa, na njoj se mora još raditi, kako bi ona bila pouzdana osnova za dalje usavršavanje procesa prostornog planiranja. Neophodno je, uvijek, zalagati se za viši nivo upravljanja prostorom, za razvijanje svijesti o tome da je prostor ograničen, da je neobnovljiv i da ga koristi veći broj korisnika. Potrebno je da planska dokumenta budu pouzdana osnova za racionalno upravljanje prostorom i održivo uređenje naselja. U tom kontekstu, sadržaj pojma održivog razvoja, mogao bi biti orijentacija za primjenu adekvatnih demografsko populacionih politika, u cilju željenog rasta i prostornog razmještaja stanovništva, ali i podizanju obrazovanja naročito kadrova, većoj zdravstvenoj prosvijećenosti i odgovornosti za sopstveni razvoj; eliminisanju prljavih industrija kroz usavršavanje tehnoloških procesa; smanjenju “potrošnje” prostora preko razvoja gradova, drugih naselja i saobraćajnica, eliminisanju svih oblika ekoloških konflikata i planiranjem i uređenjem prostora.166 Može se reći da Crna Gora institucionalno, organizaciono, kadrovski, već sada, uspješno prevazilazi sve ove probleme i iz ovih aspekata, može ostvariti mnogo kvalitetniji sistem prostornog planiranja, i upravljanja prostorom. Tome je doprinijelo i sticanje iskustva u planiranju nakon katastrofalnog zemljotresa 1979. godine. U Nikšiću se oblašču planiranja i uređenja prostora bave:

Sekretarijat za uređenje prostora i zaštitu životne sredine i Agencija za projektovanje i planiranje.

89

165 R. Bakić,

Specifična iskustva Crne Gore u planiranju prostora, Geografski institut Filozofskog fakulteta u Nikšiću,

6

str. 214. 166

R. Bakić, Specifična iskustva Crne Gore u planiranju prostora, Geografski institut Filozofskog fakulteta

26

Nikšić, 2012. str. 149.

Sekretarijat za uređenje prostora i zaštitu životne sredine vrši poslove koji se odnose na: - izradu propisa iz oblasti prostornog planiranja, građevinskog zemljišta i

8

građevinarstva, propisa o normativima i standarde za nužne radove na zajedničkim djelovima stambene zgrade; obavljanje pripremnih i drugih poslova koji se donose za izradu i donošenje lokalnih planskih dokumenata; sprovođenje postupka strateške procjene uticaja na životnu sredinu za planove i programe koje donosi opština; Program uređenja opštine; vodi dokumentacionu osnovu o prostoru; čuva prostorno – plansku dokumentaciju i vodi evidenciju o zahtjevima i potrebama korisnika prostora i drugim podacima značajnim za planiranje i uređenje prostora; vodi evidenciju o izdatim uslovima za uređenje prostora, objektima koji su izvedeni, suprotno planskoj dokumentaciji i drugim podacima u vezi sa tim; - **izdaje urbanističko – tehničke uslove; izdaje građevinsku dozvolu za nadgradnju** stambene zgrade; rješava po zahtjevima za pretvaranje zajedničkih i posebnih djelova zgrade u stan, odnosno, poslovni prostor; izdaje izvode iz planskih dokumenata; - **izdaje urbanističko – tehničke uslove,** građevinski **i upotrebnu dozvolu za infrastrukturne objekte (vodovod, kanalizacija, TT instalacije,** elektroenergetski **objekti, gradske saobraćajnice); - izdaje građevinske i upotrebne dozvole za objekte iz svoje nadležnosti; izdaje rješenja o organizovanju tehničkog pregleda objekta; - izdaje urbanističko – tehničke uslove, građevinsku i upotrebnu dozvolu za izgradnju objekta na prostorima** na kojima **nije predviđeno donošenje Detaljnih urbanističkih planova; - izdaje građevinske dozvole za rekonstrukciju objekata u postojećim gabaritima do privođenja lokacije namjeni; - izdaje rješenje za uklanjanje objekata na zahtjev vlasnika; - izdaje odobrenje o izgradnji pomoćnih objekata; izdaje odobrenja za postavljanje javnih česama i fontana; utvrđuje uslove i izdaje odobrenja za lokaciju stalnim parkiralištima u skladu sa Detaljnim urbanističkim planom; određuje lokaciju za postavljanje spomenika, spomen obilježja i skulptura i izdaje građevinsku i upotrebnu dozvolu za iste; - uređivanje odnosa za**

postavljanje montažnih objekata privremenog karaktera; izrađuje Elaborat o postavljanju i izgradnji montažnih objekata privremenog karaktera i Elaborat o postavljanju reklamnih panoa na fasadama i krovovima zgrada, utvrđuje uslove i izdaje odobrenja za postavljanje i izgradnju montažno – demontažnih objekata tipa – kiosk; zatvorene bašte, sportske balon hale i drugih manjih sportskih

objekata, privremenih objekata za potrebe TT, elektro i RTV sistema, vrši tehnički pregled i izdaje odobrenja za upotrebu ovih objekata, izdaje odobrenja za postavljanje reklamno – oglasnih panoa, tendi i objekata koji se mogu izmještatati sa jednog mjesta na drugo i to: - ljetnje bašte, slobodno – stojeće i zidne vitrine, izložene police, telefonske govornice, kioske u sklopu autobusnog stajališta, štandove, posebna vozila koja imaju proizvođački atest za obavljanje djelatnosti, objekte za izvođenje zabavnih programa, pultove za izlaganje i prodaju ukrasnih predmeta, cvijeća i slika, splavova na vodi, karting staze i sl.; - izdaje odobrenja za ostavljanje natpisa i svijetlećih reklama na objektima za obavljanje djelatnosti; izdaje privremeno odobrenje za podizanje ograda u djelovima grada i naseljima gradskog karaktera za koje nije donijet Detaljni urbanistički plan; utvrđuje opšte uslove i izdaje odobrenje za privremeno zauzimanje javnih površina, postavljanjem urbanog mobilijara (zaštitno ukrasnih stubića, zaštitnih ograda, žardinjera i sl.) i drugih komunalnih objekata; utvrđuje tehničke uslove i izdaje odobrenja za postavljanje, radi iznajmljivanja, rekvizita za sportove na vodi; izdaje odobrenje i uslove za raskopavanje javnih površina, vodi evidenciju naziva i granica naselja, ulica i trgova i određuje brojeve zgrada; - - uređivanje odnosa u oblasti stanovanja iz nadležnosti opštine; rješava u slučaju useljenja u zajedničke ili posebne djelove stambene zgrade, bez zaključenog ugovora o zakupu; prati organizovanje organa u stambenim zgradama i preduzima mjere za njihovo organizovanje; vodi registar organa i predlaže imenovanje privremenog upravnika stambene zgrade; vrši nadzor nad izvođenjem hitnih radova, kada ove radove obezbeđuje opština u skladu sa zakonom, kao nadzor nad vođenjem registra vlasnika stambene zgrade i njihovih posebnih djelova koji vodi javna služba; - - - donosi rješenje, shodno Odluci Skupštine etažnih vlasnika, kojim se obračunava iznos i utvrđuje način plaćanja troškova održavanja stambene zgrade; vodi evidenciju podataka o zakupu stana, koju je dužan da mu dostavlja upravnik stambene zgrade; formira i vodi informacioni sistem o prostoru; priprema izvještaj o stanju uređenja prostora, informativne i druge stručne materijale za Skupštinu i Predsjednika opštine; priprema stručna mišljenja i izjašnjenja po inicijativama za ocjenjivanje ustavnosti i zakonitosti propisa opštine, za autentična tumačenja propisa u ovoj oblasti; - priprema izvještaje o stanju životne sredine; izradu programa monitoringa segmenata životne sredine i njegovog sprovođenja; izradu i praćenje implementacije lokalnog programa zaštite životne sredine; izrađuje plan za interventne mjere u vanrednim slučajevima zagađivanja životne sredine; uspostavlja i vodi katastar zagađivača; vrši poslove zaštite i poboljšanja kvaliteta vazduha; sprovodi postupak proglašenja zaštićenih prirodnih dobara; izrađuje izvještaj o stanju prirode; daje saglasnost na izvještaj o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu, za planove i programe koje donosi opština; sprovodi postupak procjene uticaja na životnu sredinu za projekte za koje saglasnost, odobrenja i dozvole izdaju drugi organi opštine; vrši akustičko zoniranje radi određivanja akustičkih zona u cilju zaštite ljudi od buke, dostavlja podatke o određenim akustičkim zonama Agenciji, organizuje praćenje stanja nivoa buke (monitoring buke) i

2

dostavlja podatke Agenciji, priprema Akcioni plan za aglomeraciju, sprovodi postupak izdavanje integrisane dozvole za postrojenja i aktivnosti; izrađuje kartu buke; obezbeđuje vršenje dezinfekcije, dezinfekcije i deratizacije; vrši nadzor nad sprovođenjem propisa iz oblasti životne sredine, vrši i druge poslove iz ove oblasti u skladu sa posebnim propisima; - sprovodi administrativnu realizaciju rješenja Sekretarijata u slučajevima useljenja u zajedničke ili posebne djelove stambene zgrade, bez pravnog osnova ili ako je taj osnov prestao; - obavlja sve poslove na organizaciji (procjena neophodnih materijalnih, finansijskih sredstava za svako pojedinačno sprovođenje izvršenja, koje je dužan da obezbijedi donosilac izvršnog rješenja i blagovremeno izvršavanje svih izvršnih rješenja i drugih organa lokalne samouprave); - ostvaruje saradnju sa organima MUP-a prilikom sprovođenja administrativnih izvršenja; - organizuje i oprema ekipu za izvršenje i neposredno učestvuje u njenom radu prilikom sprovođenja izvršenja; - vrši poslove u vezi slobodnog pristupa informacijama iz djelokruga Sekretarijata; - ostvaruje neposrednu saradnju sa nevladinim organizacijama povodom pitanja iz svoje nadležnosti; - vrši i druge poslove iz nadležnosti opštine u ovim oblastima; 167 Agencija za

projektovanje i planiranje se sastoji iz: - Sektora za projektovanje, - Sektora za planiranje i - Odjeljenja za opšte i pravne poslove. Nadležnosti Agencije

za projektovanje i planiranje su: - vrši izradu planskih dokumenata koje donosi organ jedinice lokalne samouprave u skladu sa programom planiranja i uređenja prostora, a prema sadržajima koji su propisani Zakonom o uređenju prostora, propisano za njihovo sprovođenje i drugih akata koji se odnose na organizaciju uređenja i korišćenja prostora; - izrađuje tehničku dokumentaciju za izgradnju i rekonstrukciju objekata koji se finansiraju iz sredstava opštine, koji se izrađuju radi utvrđivanja koncepcije objekata, razrade uslova, načina izgradnje objekata i za potrebe održavanja objekata, a u skladu sa lokacijskim uslovima, uslovima utvrđenim Zakonom o izgradnji, posebnim zakonom i propisima donesenih na osnovu zakona, tehničkim specifikacijama i pravilnicima struke; - vrši stručni nadzor (kontrolu i provjeru radova) u toku projektovanja i građenja objekata, odnosno, izvođenja radova za koje je izdata građevinska dozvola, za objekte koji se finansiraju iz sredstava opštine, do njihovog završetka i izdavanja upotrebne dozvole; - vrši tehnički pregled objekata po zahtjevu investitora, a saglasno propisima o izgradnji objekata; - učestvuje u vođenju dokumentacione osnove u prostoru radi praćenja stanja u prostoru i izrade planskih dokumenata;

4

167 Izvor: Sekretarijat za uređenje prostora i zaštitu životne sredine, Nikšić - - - -

učestvuje u godišnjim izvještajima o stanju uređenja prostora; učestvuje u vođenju jedinstvenog informacionog sistema o prostoru; izrađuje Plan postavljanja, podizanja i uklanjanja privremenih objekata; vrši, uz naknadu, usluge trećim licima u okviru svog djelokruga u skladu sa zakonom, drugim propisima, Statutom Agencije, i drugim aktima Agencije; - sklapa ugovore o izradi tehničke dokumentacije, ugovore o vršenju nadzora i ugovore o izradi planske dokumentacije; - neposredno priprema informacije i

4

analize, koje se odnose na organizaciju, uređenje i korišćenje prostora; - prati i proučava primjenu propisa i ostvarivanje efekata, koji se odnose na organizaciju i korišćenje prostora i inicira izmjene i dopune postojećih, odnosno, donošenje novih propisa OZ **ove oblasti, obavlja i druge poslove u skladu sa zakonom, drugim propisima i Statutom Agencije.**

168 7. 3. Upravljanje prostorom preko urbanističkih i prostornih planova U Crnoj Gori, razvoj prostornog planiranja je započeo planiranjem gradova, tj. urbanističkim planiranjem. Prvi urbanistički planovi rađeni su sa razvojem primorskih gradova pod uticajem Grčke i Rima. Kasnije su se razvijali i pod mletačkim i turskim uticajem. Prve savremene urbanističke planove imali su gradovi Danilovgrad, Nikšić, Podgorica i Cetinje. Za razvoj prostornog i urbanističkog planiranja u Crnoj Gori, pa i u opštini Nikšić, bio je veoma važno učešće međunarodnih eksperata. Njihov doprinos je izuzetno veliki kada je u pitanju uspostavljanje metodologije u oblasti planiranja, afirmisanju crnogorskih institucija i osposobljavanja domaćih kadrova. 169 A. Bekoni je 1708. godine uradio osnovu Budve. Dragiša Milutinović je uradio generalni plan Danilovgrada 1872. godine. Mletački plan Kotora, koji je uradio kapetan F. Gironui, datira iz 1775. godine.

Plan stare osnove Nikšića je uradio Artur Evans **1877. godine. Plan Perasta** je uradio **M. de Traux** 1805. godine. Zatim **je** postojao **Hofmanov plan Tivta, plan**

20

Herceg Novog koji je uradio je P. Coroneli krajem XVIII vijeka i plan Ulcinja koji je uradio S. Gopčević 1875. godine. Vorman je 1879. godine uradio plan Nove Varoši u Podgorici, a Josip Slade 1883. regulacioni plan Nikšića. 168 Izvor: Agencija za projektovanje i planiranje, Nikšić 169 R. Bakić,

Specifična iskustva Crne Gore u planiranju prostora, Geografski institut Filozofskog fakulteta u Nikšiću,

6

2012.str.86. Razvoj samog prostornog planiranja u Crnoj Gori vezuje se za drugu polovinu XX vijeka. 170 Na prostoru Crne Gore

prije, II svjetskog rata, urađeno je nekoliko analiza pojedinih gradova

20

koje su radili strani stručnjaci. U periodu poslije Drugog svjetskog rata urađeni su planovi „Južni Jadran“ 1965. godine i „Sjeverna Crna Gora“ 1971. godine u čijoj su izradi učestvovali brojni međunarodni eksperti, a posebno Adolf Ciborovski iz Poljske, Klod Sojer i Beno Lestjen iz Francuske. 171 Za sticanje međunarodnih planerskih iskustava za Crnu Goru je najvažniji period poslije zemljotresa koji je zadesio Crnu Goru u aprilu 1979. godine. Tada su Crnu Goru posjetili eksperti Ujedinjenih Nacija (UN), odnosno, asocijacija UN: UNDP – Program za razvoj UN, HABITAT – Centar UN za ljudska naselja, UNESKO – Centar UN za zaštitu kulturnog nasljeđa, UNEP – Centar UN za životnu sredinu. Ove asocijacije su obezbijedile sredstva za pružanje pomoći Crnoj Gori za otklanjanje posledica katastrofalnog zemljotresa. Oni su bili

uključeni u projekat YUG/79/104, kao stalni eksperti ili kao povremeni konsultanti. Osim pomenutih Ciborovskog, Lestjena i Sojera velike zasluge pripadaju i Štefanu Dregeru iz Njemačke, Tadeušu Mihaleku iz Poljske, Stanislavu Furmanu iz Poljske, Paolu Radonji iz Italije i mnogim drugim.172 Međunarodna saradnja je nastavljena i početkom XXI vijeka na izradi planskih dokumenata i propisa angažovan je njemački Zavod za tehničku pomoć GTZ. Saradnja postoji i sa Jugoslovenskim institutom za urbanizam i stanovanje (JUGINUS) iz Srbije i Institutom za zemljotresno inženjerstvo (IZIS) iz Makedonije. U izradi PUP Nikšić (2015) učestvovali su italijanske planerske firme i stručnjaci: Joint Venture Open Plan Consulting S. r. l. – Italija, Confservizi CISPTEL Toscana – Italija i arhitekta Silvija Viviani – Italija. Poseban doprinos razvoju urbanizma i planiranja, doprinijelo je osnivanje Republičkog zavoda za urbanizam i projektovanje 1960. godine. Rad naših kadrova, sa ekspertima iz inostranstva, uticao je na, to da će oni kasnije afirmisati svoja stečena iskustva u izradi planskih dokumenata, koristeći metodologiju 170170 R.Bakić,

Specifična iskustva Crne Gore u planiranju prostora, Geografski institut Filozofskog fakulteta u Nikšiću,

6

2012. str.86. 171 Isto, str.86. 172 Isto, str.86. kompleksnog istraživanja prostora, aseizmičkog prostornog i urbanističkog planiranja, integralnog i ekološkog planiranja.173 Strani eksperti su doprinijeli kvalitetu urađenih planskih dokumenata, a time poboljšanju i unapređenju stanja u prostoru opštine Nikšić i naše zemlje. Dobro je što imamo i kadrove u našoj zemlji koji, ipak, najbolje poznaju ovaj prostor. Nikšić je grad koji je imao sreću da se planski razvija od 1884. godine. Moderni autentični urbanistički izgled dobija planom Josipa Sladea. Samo tri grada, na prostoru bivše Jugoslavije, su u to vrijeme imala regulacioni plan. 7.3.1. Doprinosi Josipa Sladea Poslije oslobođenja od Turaka 1877. godine pristupilo se mijenjanju izgleda grada. Knjaz Nikola je donio plan 1884. godine. Taj plan je uradio dr Josip Slade Šilović iz Trogira, 1883. godine. Plan je rađen po uzoru na planove nekih italijanskih gradova. Po svojoj idejnoj koncepciji predstavlja renesansno baroknu šemu idealnih gradova.174 Radijalna urbana matrica koju je Slade planirao, karakteristična je za gradove male i srednje veličine. U njoj se jedan dio prostora ističe kao dominantan. U ovom slučaju, to je kružni tok, sa kog se zrakasto širi saobraćajna mreža grada. "Paukovu mrežu" Slade je postavio između brda Trebjese i stare tvrđave Onogošt. Radijalna urbana matrica je ono po čemu je Nikšić prepoznatljiv i predstavlja simbol grada. Po ovom planu Nikšić je, uz staru, dobio i novu urbanu cjelinu, tvrđava je počela gubiti na značaju, a grad se počeo širiti u ravnicu. Plan je rađen za grad sa oko 10 000 stanovnika, koji je smješten između Trebjese i Onogošta, imao je tri radijalne ulice: Vuka Karadžića, Njegoševu i Vuka Mićunovića i pet trgova od kojih je urađeno tri: Centralni trg, trg Save Kovačevića i trg Šaka Petrovića. U toku 1884. godine je izgrađen glavni gradski trg, pravougaonog oblika i šest ulica koje su polazile sa njega. Trg Save Kovačevića je osmougaonog oblika i to je kružni tok. Trg Šaka Petrovića je petougaonog oblika, nalazi se u okruženju parka i lijepih zdanja Saborne crkve i Dvorca kralja Nikole koje je projektovao Josip Slade.175 173R.Bakić,

Specifična iskustva Crne Gore u planiranju prostora, Geografski institut Filozofskog fakulteta u Nikšiću,

6

str. 86. 174 Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1972. str.187. 175

Dr Josip Slade je projektovao i prvi kolski put u Crnoj Gori 1878. godine od austrijske granice do Cetinja,

20

kao i

puteve: Cetinje- Rijeka Crnojevića 1881. godine, Rijeka Crnojevića – Podgorica 1882. godine, Kotor – Cetinje 1884. godine. Proučavao je

20

mogućnost izgradnje luke u Ulcinju i uvali Valdanos, Stambene zgrade su okrenute prema ulici i bile su predviđene kao spratne, mreža saobraćajnica je skoro u potpunosti izgrađena prema tom planu, kao i kanalizaciona mreža, ali je urađena samo u središnjem dijelu. Planom je bilo predviđeno i pošumljavanje kao i drvoredi duž ulica. Težnjom knjaževine Crne Gore da se razvije u modernu državu tog vremena, na savremen način, za to doba i ove prostore, nastaju lijepe građevine Dvorski kompleks kralja Nikole, Saborna crkva Svetog Vasilija Ostroškog i Carev most. Stambene zgrade koje su podignute u to vrijeme su zgrada današnjeg Kluba penzionera, KUD-a Zahumlje i dječji vrtić u ulici Vuka Mićunovića. Slika 42. Izgled grada danas na osnovama plana Josipa Sladea (foto B.Mićković, 2014) (foto B.Mićković, 2017) Slade je po uzoru na barokne gradove, na istočnom dijelu grada, želio povući ulični trougao kao na zapadnom dijelu, ali pošto se tu nalazila crkva Sv. Pavla oko koje je bilo groblje, taj dio je donekle zanemaren. Nedostatak ovog plana je to što nije vođeno računa o klimatskim elementima, naročito insolaciji, kao ni o slobodnom prostoru prema kom se širio grad, što su principi izradio projekat isušivanja Zoganjskog jezera kod Ulcinja. Projektovao je zgrade:

Zetski dom 1884 - 1888. godine, zgradu austrougarskog poslanstva na Cetinju 1896 – 1899,

20

lazaret u

Meljinama kod Herceg Novog. savremenog urbanizma.176 Osim toga, zbog nedostatka materijalnih sredstava, umjesto spratnih građene su mahom prizemne zgrade

jednostavne, mirne i skladne arhitekture bez posebnih arhitektonskih vrijednosti, ali sa odlikama vrijedne urbane i ambijentalne cjeline. Između i

74

i II svjetskog rata, Nikšić se razvijao veoma sporo, ali po planu Josipa Sladea. U toku II svjetskog rata Nikšić je mnogo stradao, pet puta je bombardovan i uništena je većina stambenih zgrada. Nikšićki kraj je u II svjetskom ratu oslobođen 18. septembra 1944. godine. Poslije toga se pristupilo obnovi. Vrlo često, nova gradnja nije poštovala plan posebno u prigradskim naseljima. Slika 43. Plan grada 1883. godine (dr Josip Slade)177 176 B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet i opština Nikšić, Nikšić, 2010. str.561. 177 Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1972. str.186. 7.3.2. Planovi do 1981. godine Smjena nerazvijenog kapitalističkog, novim komunističko

- socijalističkim društvenim poretom, za Nikšić predstavlja novo poglavlje. Usljed zamaha obnove i izgradnje niču objekti, uglavnom, bez ikakve planske podloge. U Nikšiću se, poslije rata, snažno razvija industrija, što je uticalo na veliki priliv stanovništva, zbog čega se grad ubrzano širio. Zbog toga je vršena dorada plana 1952. godine. Osnovu regulacionog plana uradila su braća Stojanović iz Beograda. Ovaj plan nije dovoljno poštovao plan Josipa Sladea i grad se samo privremeno izgrađivao po njemu. Novi Generalni plan Nikšić je dobio 1958. godine. Njegovi autori su bili Josip Seisel i Dragutin Boltar iz Zagreba. Ovaj plan je, za razliku, od predhodnog poštovao osnovu plana Josipa Sladea. Grad je obuhvatao prostor između rijeka Zete, Bistrice, Gračanice, Trebjese, Mrkošnice, Čađalice i Studenačkih glavica. Planom je predviđen zeleni pojas, od Trebjese do Studenačkih glavica i njime je, staro gradsko jezgro, odvojeno od visokogradnje. 178 Dvospratni i trospratni stambeni blokovi, zamijenili su prizemne zgrade stare gradnje pa su time oformljeni kompleksi čime je Sladeova matrica još više učvršćena. Unutar zelenog pojasa, prvo su građene zgrade do tri sprata, a kasnije i soliteri do deset spratova. Unutar ovog zelenog pojasa izgrađene su zgrade: Filozofskog fakulteta, Suda, hotel „Onogošt“, Doma zdravlja i Bolnica, Prva banka. Po ovom planu grad se najviše širio prema istoku i sjeveru. Plan je predviđao da će u gradu 1981. godine živjeti 56 600 stanovnika, ali grad je imao samo 38 000, preostalih 18 000 se naselilo „van grada“ na jeftinije prostore gdje su građene male prizemne kuće sa baštama, bez dovoljne funkcionalnosti. 179 To je izazvalo nepoštovanje planske gradnje i korišćenje poljoprivrednog zemljišta u nepoljoprivredne svrhe. Zbog toga je vršena revizija ovog plana tj. proširivanje gradskog prostora za oko četiri puta.

178B. Radojičić, Nikšićki kraj- savremene regionalno geografske transformacije, Univerzitet „Veljko Vlahović u Titogradu, Nastavnički fakultet u Nikšiću, 1982.str.174. 179 B. Radojičić, Opština Nikšić, priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, Nikšić, 2010. str.565. Slika 44. Plan grada 1956. godine (J. Seisel i D. Boltar)180 180 B.Radojičić, Nikšićki kraj, 1982, str.173. Osim toga revizija je vršena i zbog prostorne ograničenosti industrije kao i zbog proširivanja i osavremenjavanja saobraćajnog i drugih infrastrukturnih sistema. Nepoštovanje usvojenog plana razvoja Nikšića iz 1958. godine je i primjer izgradnje Robne kuće na prostoru gdje je planom predviđena izgradnja važne saobraćajnice. Na mjestu gdje je nekada bila osnovna škola „Olga Golović“ koja je tada srušena, 1978. godine se počelo sa izgradnjom Doma revolucije, na jednoj od najboljih lokacija u gradu. Slika 45. Zgrada nekadašnje škole „Olga Golović“181 Prvobitno je planiran na 7 500 m², ali je ipak na kraju zahvatio 22 500 m². Za ovaj kolos komplikovanog arhitektonskog sklopa slovenačke škole gradnje, koji danas dominira prostorom grada, utrošena su ogromna sredstva kojih na kraju nije bilo dovoljno da bi bio završen pa se sa gradnjom prestalo 1989. godine. Više od trideset godina ovaj objekat stoji u centru grada nedovršen, skupo je nastaviti gradnju, a skupo rušiti ga. Uz zidove ovog objekta, kao obilježje novog vremena devedesetih godina XX vijeka postavljen je niz kioska od tvrdog materijala koja je u velikoj suprotnosti sa arhitekturom Doma revolucije, što još više doprinosilo ružnoj slici u centru grada. 181 www. pcnen.com Slika 46. Dom revolucije, opština Nikšić (2012.g.)182 U toku 2015. godine Ministarstvo održivog razvoja raspisalo je konkurs međunarodnog karaktera za arhitektonsko rješenje za rekonstrukciju i revitalizaciju Doma revolucije. Početkom marta 2018. godine počelo se sa prvom fazom rekonstrukcije i revitalizacije po projektu tima arhitekata Slovenije, Švajcarske i Crne Gore koji su bili prvoplasirani na konkursu Ministarstva održivog razvoja za adaptaciju i rekonstrukciju. Na postojećoj izgrađenoj strukturi planirano je završetak 10% od ukupne površine za ugostiteljske objekte, komercijalni i fitness program, 20% je otvorene namjene, a 70% bio bi potencijalno aktivan prostor koji se u budućnosti može realizovati po potrebi. Ispod objekta je planiran je podzemni parking kojim bi se riješio problem nedostatka parking prostora. 182 www. montenegrina.net Slika 47. Dom revolucije nakon rekonstrukcije, opština Nikšić (foto, B. Mićković, 2018) 7.3.3. Planovi od 1981. do 2011. godine Nakon što je 1979. godine sačinjen Dokument projekta „Prostorno planiranje u Crnoj Gori YUG/79/104“, koji je zahtijevao reviziju Prostornog plana Crne Gore i reviziju i izradu generalnih urbanističkih

planova opština, prišlo se izradi Prostornog i Generalnog urbanističkog plana za Nikšić. Planovi su od strane Skupštine Opštine Nikšić, usvojeni 1986. godine, za period do 2000. godine. Plan je radio Urbanistički institut Hrvatske iz Zagreba. Ovi planovi su orjentisani na smanjenje razlika između centra i periferije i poboljšanje opreme i funkcija na cijelom prostoru. Ovim planovima je bio predviđen umjereniji rast broja stanovnika u Nikšiću, jer je bio manji priliv seoskog stanovništva, manja investiciona ulaganja u industriju i zbog toga što su, za naseljavanje, bili primamljiviji prostori Crnogorskog primorja i Podgorice. Već 1987. godine došlo je do izmjene Prostornog i Generalnog urbanističkog plana u dijelu saobraćaja. Slika 48. Generalni plan Nikšića iz 1986. godine

183 183 Generalni urbanistički plan Nikšića, 1986., str. 53. Generalni urbanistički plan je predviđao izdvajanje sljedećih prostornih cjelina: 1. Centralno područje (337 ha) - gdje je predviđeno strogo funkcionalno korišćenje prostora, zadržavanje postojeće mreže ulica, povećanje gustine naseljenosti izgradnjom višespratnih zgrada. 2. Sjeverno područje (241 ha) - (Dragova luka i Ćemenca) koje je predviđeno za industrijsko stanovanje srednje gustine, sportski kompleks. 3. Južno područje (476 ha) - (Kličevo i Straševina) koje je predviđeno za industrijsko stanovanje niže i srednje gustine, industrijske i servisne komplekse, važne saobraćajne pravce. 4. Zapadno područje (338 ha) - (Kapino polje, Kočani i Uzdomir) koje je predviđeno za industrijsku izgradnju, industrijske i servisne komplekse kao i zeleni pojas duž Zete. 5. Industrijska zona (360 ha) - (Željezara). Plan je potencirao da se radni prostor sve više orjentiše prema rijeci Gračanici i Kličevu. 6. Dominantne zelene površine - Trebjesa (park šuma), i dio Podtrebjesa - 130 ha, - Studenačke glavice (zaštitna i park šuma) - 270 h, - Dio Uzdomira (zaštitna šuma) - 155 ha, - Zona Zete (park i rekreaciona zona) - 75 ha, - Zona Bistrice (urbano i zaštitno zelenilo) - 35 ha, - Jezero sa šumsko zaštitnim i rekreacijskim obodom - 700 ha. U Centralnom gradskom području, u dijelu komunalne infrastrukture, postoje problemi neplanske gradnje sa prisutnim dogradnjama i nadgradnjama. Problem predstavlja nedostatak parking prostora, jer je raniji parking prostor sa trga izmješten. Problem u ovoj zoni predstavlja Dom revolucije, Gradska pijaca, Robna kuća koja je izgrađena na planiranoj saobraćajnici i pozorište. U toku 2016. godine počelo se sa uređenjem centralnog gradskog trga, što je završeno u julu 2018. godine. Slika 49. Centralni gradski trg u Nikšiću (foto B. Mićković, 2015.g.) Slika 50. Centralni gradski trg u Nikšiću nakon rekonstrukcije 2018.g

184 U Sjevernom području postoji problem loše komunalne opremljenosti. Mreža saobraćajnica je slabo postavljena zbog nekontrolisane gradnje. Veliki problem u ovom području predstavlja zagađenje Bistrice. Dobar primjer je uređenje sportskog kompleksa gradskog stadiona. U Južnom području GUP-om je bila planirana zaobilaznica, što nije realizovano. U južnom dijelu područja neophodno je zaokruživanje ove zone zbog rizika od plavljenja. Asfaltna baza u ovoj zoni je konfliktna. Radi se na njenom izmještanju. Problem predstavlja i ugrožavanje poljoprivrednog zemljišta izgradnjom objekata. 184 www.onogošt.me U Istočnom području, problem predstavlja neuređeno korito rijeke Gračanice. Njenim kanalisanjem i izgradnjom zaobilaznice moguće je proširivanje naselja prema rijeci. Plan je predviđao da se radni prostor širi prema rijeci Gračanici i jugostočnom dijelu Kličeva. U Zapadnoj zoni, je završena planirana zaobilaznica. Ovdje je planirana rekonstrukcija aerodroma Kapino polje. U Zelenoj zoni, smjernice iz GUP-a vezano za Trebjesu su ispunjene. Smjernice za uređenje Zete i Bistrice su malo realizovane. Prostor oko Bistrice je počeo da gubi značaj zelenog pojasa, zbog izgradnje stambenih zgrada. Studenačke glavice su zbog izgradnje zaobilaznice odsječene od grada. U Rubežama, Glibavcu, Gornjem polju i Brezoviku prisutna je stihijska i nekontrolisana gradnja, što zahtijeva sanaciju nastalih problema. Generalnim planom je obuhvaćena površina od 5 600 ha, od čega, gradsko područje sa jasnim urbanim karakteristikama za koje je predviđena izrada planova sa detaljnom razradom obuhvata prostor od 470 ha ili 9% teritorije, poljoprivredno zemljište zauzima 20%, šumsko zaštitni obod 22%, vodne površine 13%. Ovaj plan je predviđao i bržu izgradnju saobraćajne i komunalne infrastrukture kako bi se bolje riješili nagomilani problemi uzrokovani neplanskom izgradnjom. Ovaj plan je, posebno, istakao potrebu boljeg čuvanja i

korišćenja prostora, zaštitu i širenje zelenih površina. Petnaest Detaljnih urbanističkih planova, sedam izmjena i dopuna DUP – ova i četiri urbanistička projekta koji su u upotrebi pokrivaju 275 ha ili 59% teritorije grada. Za oko 20% teritorije ne postoji potreba za daljom urbanističkom razradom (Studenačke glavice, Trebjesa i Željezara), ostalo je 21% gradskog područja, bez odgovarajućeg plana, od čega su najvažnije zone: Centralno jezgro i Rastoci. Devedesetih godina, desile su se velike promjene u svim oblastima, što je otežavalo plansku realizaciju. To je imalo za posljedicu, pojavu velikog broja privremenih objekata, koji su izmijenili izgled grada, a koji se nalaze na najboljim lokacijama u gradu. Izmjena GUP-a izvršena je i 1990. godine u oblasti saobraćaja, pa je izgrađena zaobilaznica na putu Podgorica – Nikšić – Sarajevo kroz Studenačke glavice čime su one izgubile funkciju parka, i ako je GUP iz 1986. potencirao potrebu širenja zelenih površina.¹⁸⁵ Istočno od Saborne crkve 1995. godine, prošireno je gradsko groblje, na šumskom prostoru, koji je sa Trebjesom, najveći zeleni prostor u gradu. GUP je predviđao i rušenje prizemnih kuća, koje imaju loš vizuelni izgled u centru kako bi bile zamijenjene objektima modernijeg arhitektonskog izgleda.¹⁸⁶ Izmjene i dopune ovog plana, rađene su i 2001. godine. Planom je određen model za realizaciju utvrđenih pravaca razvoja i sanaciju konflikata u prostoru. Osnovno plansko opredjeljenje je razvoj grada, unutar već zauzetog prostora i smanjene razlike između urbanog centra i prostorno razuđene periferije. Analizirajući predhodni GUP, može se zaključiti, da u većini segmenata nije dostignut planirani razvoj. Došlo je do napuštanja planske privrede, promjena trendova razvoja i načina funkcionisanja grada, što je uslovalo planiranje na drugačijoj osnovi, uz stvaranje fleksibilnijih puteva realizacije. Urbanistički planovi koji su sprovedeni, nijesu uspjeli da urbane tokove usmjere prema planskim rješenjima, jer su imigracioni tokovi bili obimni, a demografsko populacioni rast eksplozivan.¹⁸⁷ Detaljni urbanistički planovi pokrivali velike površine, što je doprinosilo njihovoj nepouzdanosti, a problem je bio i nedostatak detaljnih urbanističkih planova i njihova slaba pokrivenost prostora, zahvaćenih generalnim urbanističkim planovima. Nedostaju detaljni urbanistički planovi za: Dragovu Luku, Kličevo, Straševinu, Kočane, Grebice, Mokru Njivu, Studenca. U planovima razvoja Nikšića, najvažnije pitanje je bila brža izgradnja stanova, jer je u gradu bio ogroman porast stanovništva, koju nije pratila odgovarajuća izgradnja stanova. Danas ima oko trista domaćinstava, više od broja stanova, pa se nastoji izgraditi više stanova, kako bi sva domaćinstva imala svoje stanove. To je danas lakše zbog stagnacije i opadanja broja stanovnika u gradu. Od 1948 – 1981. godine broj stanovnika u opštini Nikšić je porastao sa 38 359 na 72 299. Migracije koje karakterišu vrijeme, od početka pedesetih godina XX vijeka, u najvećem dijelu, imaju karakter seoba seoskog stanovništva u grad Nikšić, u kojem je broj stanovnika između 1953. i 1981. godine rastao brzinom koja se u demografskim studijama Jugoslavije uzimala za 185 B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet i opština Nikšić, Nikšić, 2010. str.570. ¹⁸⁶ Isto, str.570. ¹⁸⁷

**R. Bakić, Specifična iskustva Crne Gore u planiranju prostoru, Geografski institut
Filozofskog fakulteta,**

26

Nikšić, 2012. str.9. primjer.¹⁸⁸ Rast stanovništva je nastavljen i poslije 1981. godine, ali znatno sporije, pa je 1991. godine u opštini Nikšić živjelo 74 706 stanovnika. Po popisu 2003. godine broj stanovnika u opštini je iznosio 75 282 stanovnika. Ovo povećanje je bilo neznatno, pa se može reći da u kretanju broja stanovnika u ovom periodu Nikšić doživljava stagnaciju. Razlozi za to su što su sela u međuvremenu ostala bez vitalnih migracionih kategorija, a u gradu nastaju ekonomski problemi, pa on postaje manje atraktivan i privlačan za naseljavanje. Po popisu iz 2011. godine opština Nikšić je imala 72 448 stanovnika. Znači, u periodu između 2003 – 2011. godine broj stanovnika u opštini, po

prvi put poslije II svjetskog rata, je opao. Ovo daje šansu da se urbani problemi uspješnije razrješavaju i da se urbanistički planovi dosljedno sprovode. Prostorni plan opštine Nikšić iz 1986. godine je urađen, sa periodom važenja do 2000. godine. Prostornim planom u organizaciji i uređenju prostora u okviru utvrđene diferencijacije na Središnje, Zapadno i Sjeverno područje, planske aktivnosti nijesu realizovane u mjeri u kojoj je to plan predvidio. U Središnjem području – Nikšićki kraj, odvijale su se ključne aktivnosti, ali ne po principu kontrolisanog razvoja. U dijelu organizacije prostora nije bilo kontrolisanog usmjeravanja. Dosta je rađeno na lokalnom saobraćajnom sistemu u vidu izmještanja saobraćajnica. Poljoprivredno zemljište je prilično uzurpirano, a postoje i veliki ekološki problemi. Policentrični razvoj nije ostvaren, Nikšić i dalje predstavlja središte svih zbivanja, jer u lokalnim centrima nije ostvaren funkcionalni razvoj kako bi oni postali polovi razvoja. Industrija je locirana i dalje u centru, ali nije otvoren plan otvaranja pogona u lokalnim centrima kako bi se oni aktivirali. Planirani razvoj poljoprivrede je djelimično ostvaren u centralnom dijelu, a u širem dijelu opštine nije jer je tamo i dalje izražena ekstenzivna poljoprivreda. I pored toga što je došlo do razvoja turističke infrastrukture, ova grana nije ostvarila planirani razvoj. Izmjene i dopune ovog plana vršene su 2009. godine, za potrebe izgradnje sanitarne deponije čvrstog otpada u Nikšiću, na lokaciji Budoš. Predmet izmjena i dopuna PPO Nikšić je bio dio područja opštine, za koji je bilo potrebno sagledati postojeću prostornu organizaciju, realizaciju planskih opredeljenja i pravila nove prostorne organizacije, korišćenja, zaštite i uređenja prostora. Cilj Izmjena i dopuna je, sagledavanje 188 B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010. str. 382. mogućnosti

konkretnih investicionih projekata na datom prostoru i definisanje neophodnih promjena organizacije i korišćenja prostora,

91

vezanih za uvođenje novih sadržaja, sa posebnim akcentom na mjere zaštite. Prostorni obuhvat Izmjena i dopuna PPO Nikšić nije određen preciznom linijskom granicom, ali je definisan kao područje Budoša, jezera Slano i Krupac i prostora između njih. Površina planskog područja iznosi 7000 ha, od čega je istovremeno i u obuhvatu Generalnog urbanističkog plana Nikšića 914 ha. Izmjene i dopune PPO Nikšić uslijedile su, nakon što je Vlada Crne Gore usvojila Studiju izvodljivosti deponije čvrstog otpada u Nikšiću, kojom su analizirani uslovi za izgradnju deponije u Nikšiću, na lokaciji Budoš. Novi Prostorno - urbanistički plan (PUP) Opština je dobila 2015. godine. Sredstva za izradu Plana obezbijedena

su iz sredstava Projekta zemljišne administracije i upravljanja MNE – LAMP – 7647, koji sprovodi Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Svjetska banka i Opština Nikšić.

63

Sastavni dio plana je i izrada Strateške procjene uticaja na životnu sredinu. Obradivači plana su: Joint Venture Open Plan Consulting S. r. l. – Italija, Republički zavod za urbanizam i projektovanje (RZUP) – Crna Gora, Regionalni centar za životnu sredinu (REC) – Crna Gora, Confservizi CISPEL Toscana – Italija, Italijanski državni međuniverzitetski israživački centar ABITA – Italija, arhitekta Silvana Viviani – Italija.

Plan je urađen za vremenski horizont od 10. godina, odnosno, do 2020. godine, sa smjericama za postplanski period do 2025.

42

godine. Odluka o izradi, donesena je u septembru 2012. godine.

Nosilac pripremnih poslova je Sekretarijat za uređenje prostora i stambene poslove Opštine Nikšić,

16

koji je uradio i

Programski zadatak, kojim se određuju polazna opredjeljenja, kao i zahtjevi i potrebe korisnika

102

i koji je urađen

u skladu sa Zakonom o uređenju prostora i izgradnji objekata (Sl. list CG br. 51/08, 40/10 i 34/11).

16

Površina zahvata plana iznosi 206 500 ha.

Prostorno-urbanistički plan se radi za prostor cijele opštine, a

16

Generalna urbanistička razrada (GUR) za gradsko područje Nikšića sa prigradskim naseljima površine 7 316 ha sa većim prirodnim cjelinama. Obuhvat GUR –e bez većih prirodnih cjelina je 6 033 ha. U odnosu na predhodni GUP i njegove dopune iz 2011. godine dio proširenja GUR –e odnosi se na zonu Ozrinića i sjeverno od rijeke Rastovac i naselja Brezovik, Miločani i Vir. Tako da su ovim planom date smjernice razvoja naselja u kontaktnoj zoni: Ozrinići, Brezovik, Miločani, Rastovac i Štedim. Za površine koje su zahvaćene GUR – om, ona je pouzdana osnova za upravljanje prostorom i organi lokalne uprave treba da se pobrinu o tome da se građevinske aktivnosti na ovom prostoru odvijaju u skladu sa planskim namjenama, jer urbanistička razrada ima snagu zakona. Smjernice za ukupan prostor opštine sastoje se iz strategije prostornog uređenja i smjernica za rejonizaciju naselja. Područje koje se uređuje na osnovu smjernica PUP-a podijeljeno je na Središnje, Zapadno i Sjeverno. Središnje područje obuhvata grad Nikšić, naselja u Nikšićkom polju, sjeveroistočnu zonu Središnjeg područja, naselja Nikšićke župe i zonu Bogetića i Poljice. Plan predviđa da se u gradu Nikšiću razvija urbana struktura i ključne djelatnosti u opštini. Takođe, da se Sjeveroistočna zona razvija u okviru planskog turizma i poljoprivrede uz poboljšanje infrastrukture. Nikšićka župa će se razvijati kroz poljoprivredu i

turizam u zoni Morakova. Bogetići će koristiti saobraćajni položaj za jačanje lokalne funkcije, razvoj turizma i razvoj privrednih djelatnosti. Zapadno područje je podijeljeno na Sjeverozapadnu (Rudine i Banjani) i Jugozapadnu zonu (Grahovski kraj). Plan predviđa intezivniji razvoj ove zone, kao spone između Primorja, Sjeverne i Srednje Crne Gore i Bosne i Hercegovine, uz prevazilaženje ograničenja u vodosnadbijevanju i saobraćaju. Aspekt je stavljen na razvoj prekogranične saradnje. Sjeverno područje obuhvata zonu Krsca. U ovom području će se razvijati poljoprivreda. Neophodna je bolja saobraćajna opremljenost. Urbano područje se uređuje na osnovu smjernica datih u Generalnoj urbanističkoj razradi (GUR). Podijeljeno je na Centralnu zonu, Sjevernu zonu, Sjevernu rubnu zonu, Južnu zonu, Istočnu zonu, Istočnu rubnu zonu i Zapadnu zonu. Slika 51. Izvod iz Generalne urbanističke razrade, 2015 (GUR –e)189 189 Prostorno – urbanistički plan Nikšića, 2015. Centralna zona je namijenjena za stanovanje, centralne funkcije i servise. Ono će se razvijati u skladu sa preporukama iz GUR –e uz dodatno infrastrukturno opremanje. Sjeverna zona (Dragova Luka, Ćemenca, Mokra Njiva i Oštrovac) je namijenjena za stanovanje, sport i rekreaciju, poljoprivredu u dijelu Moke Njive. Predviđena je i regulacija rijeke Bistrice i Zete. Ovo područje će se razvijati prema opštim smjernicama iz PUP –a ili na osnovu Detaljne planske razrade (DPR).190 Sjeverna rubna zona (Glibavac, Brezovik, Miločani, Rastovac, Vidrovan – Gornje polje) je namijenjena za poljoprivredu, stanovanje, zdravstvo (Brezovik), posebne površine za odbranu, zaštita vodoizvorišta Vidrovan, regulisanje i uređenje rijeka Rastovca, Sušice i Zete. Ovo područje će se razvijati prema opštim smjernicama ili na osnovu DPR –e. Južna zona (Gračanica, Kličevo, Kličevo – jug, Straševina, Straševina - jug) je namijenjena za industriju, stanovanje, školu, skladište i djelimično poljoprivredu. Kličevo – jug i Straševina – jug je namijenjeno za poljoprivredu. Ovo područje će se razvijati na osnovu Plana i ili GUR –e. Istočna zona (Željezara, Rubeža i Gračanica - sjever) namijenjena je dominantno za industriju. Rubeža za stanovanje, Gračanica – sjever za stanovanje i zaštitni pojas. Ovo područje će se razvijati prema opštim smjernicama i ili DPR –e. Istočna rubna zona (Ozrinici) namijenjena je za poljoprivredu, stanovanje, školstvo, vojne potrebe. Ovo područje će se razvijati na osnovu opštih smjernica. Zapadna zona (Grebice, Kočani, Kasarna, Kapino Polje, Štedim, Studenačke glavice, Krupačko jezero, Uzdomir). Grebice su namijenjene za industriju, stanovanje, ugostiteljsko turističke sadržaje na Manitovcu. Kočani za stanovanje, površine za odbranu, industrijsku proizvodnju (Auto baza). Kasarna je namijenjena za potrebe odbrane. Kapino polje za vazdušni saobraćaj, industrijsku proizvodnju, površine za odbranu, rezervne površine. Štedim za zelene površine (Štedimska glavica), djelimično poljoprivredne površine. Predviđena je zaštita mosta na Moštanici. Studenačke glavice su namijenjene za park šumu, poljoprivredu, površine za potrebe odbrane, industrijsku 190 PUP Nikšić, Joint Venture Open Plan Consulting S. r. l. – Italija, Republički zavod za urbanizam i projektovanje (RZUP) – Crna Gora, Regionalni centar za životnu sredinu (REC) – Crna Gora, Confservizi CISPTEL Toscana – Italija, Italijanski državni međuniverzitetski israživački centar ABITA – Italija, arhitekta Silvana Viviani – Italija, 2015. proizvodnju, objekat za prečišćavanje otpadnih voda. Krupačko jezero za turizam.191 Ovo područje će se razvijati na osnovu postojeće planske dokumentacije, preporuka Plana i ili dodatne Detaljne planske razrade. Specifičnosti prostora Nikšića, stvaraju potrebu velike pažnje svih učesnika u procesu planiranja i sprovođenja planskih dokumenata. Pažnja bi trebala biti usmjerena, posebno na zaštitu, očuvanje i revitalizaciju kulturno istorijske baštine, rekonstrukciju degradiranog prostora i vizionarsko planiranje budućeg razvoja, uz stalni monitoring i strogu kontrolu. Sve bi to omogućilo povoljan ambijent za pravilan razvoj Nikšića. Može se zaključiti da je izgradnja grada vršena po etapama, a svaku je karakterisala različita arhitektonska gradnja. Stari Onogošt ima karakteristike rimske, gotske i srednjovjekovne gradnje, Stara Varoš ima odlike orijentalne gradnje, pa dio grada koji je građen po planu Josipa Sladea, po oslobođenju od Turaka, u kom dominiraju prizemne i jednospratne kuće, zatim, dio građen poslije II svjetskog rata do osamdesetih godina XX vijeka, koga čine višespratne zgrade, upravne zgrade, zdravstveni i industrijski objekti. Noviju gradnju karakterišu zgrade od četiri do

osam spratova. Tako da danas, možemo izdvojiti objekte koji uljepšavaju prostor, građeni ranije, a i one koji su novijeg datuma. Slika 52. Nikšić - Novi dio grada (foto B.Mičković,2016.g.) 191 GUR- a, Joint Venture Open Plan Consulting S. r. l. – Italija, Republički zavod za urbanizam i projektovanje (RZUP) – Crna Gora, Regionalni centar za životnu sredinu (REC) – Crna Gora, Confservizi CISPTEL Toscana – Italija, Italijanski državni međuniverzitetski israživački centar ABITA – Italija, arhitekta Silvija Viviani – Italija, 2015. Veoma je važno učestvovanje građana prilikom izrada prostorno urbanističkih planova, jer su oni korisnici prostora. Mišljenje građana, vezano za transformacije i uređenje prostora, najbolje se vidi iz anketa građana opštine Nikšić. Anketa je sprovedena u pisanoj, štampanoj formi u direktnom kontaktu sa građanima, na uzorku od 700 ljudi, različitih nivoa školske spreme, od osnovne do visoke, koji žive i u urbanoj i ruralnoj zoni opštine Nikšić, na uzrastu od 18 – 30 godina, 31 – 50 godina i preko 50 godina (u prilogu - anketa i rezultati ankete). Gravitaciona zona Plužine – Odluku o izradi Prostorno urbanističkog plana (PUP) opština Plužine je donijela 2008. godine. Vremenski horizont plana je do 2028. godine. Osnovne smjernice u PUP-u Plužine, odnose se na inteziviranje poljoprivrede, posebno stočarstva, u ruralnim predjelima razvijanje seoskog i planinskog turizma i konsolidovanje šumskih kompleksa i pošumljavanje i razvoj turizma u toku cijele godine. 192 Šavnik - Opština Šavnik je donijela Prostorno urbanistički plan (PUP) 2014. godine, sa periodom važenja do 2020.godine. Osnovne smjernice u ovom planu za dalji razvoj su: da se gradovi Šavnik, Plužine i Žabljak funkcionalno integrišu, da se intenzivira razvoj poljoprivrede, posebno stočarstva i da to bude glavni pravac razvoja, razvoj turizma tokom čitave godine i konsolidacija šumskih kompleksa i pošumljavanje. 193 Žabljak - Opština Žabljak je donijela Prostorno urbanistički plan (PUP) 2011. godine, sa periodom važenja do 2020. godine. Osnovne smjernice u PUP-u su da se razvoj Žabljaka treba zasnivati na politici sprečavanja depopulacije i stvaranja

uslova za ostanak i povratak stanovništva, ekološkoj zaštiti, boljoj saobraćajnoj povezanosti,

105

održanju poljoprivrede i šumarstva i razvoj turizma tokom cijele godine. 194 192 Prostorno – urbanistički plan Plužina,

**Jugoslovenski institut za urbanizam i stanovanje, JUGINUS DOO –Beograd, JUGINUS-MONT –
Bijelo Polje**

18

226, 2012. 193 Prostorno – urbanistički plan Šavnika, IBI – CAU, Podgorica, 2014. 194 Prostorno – urbanistički plan Žabljaka,

**Jugoslovenski institut za urbanizam i stanovanje, JUGINUS DOO –Beograd, JUGINUS-MONT –
Bijelo Polje, Republički zavod za urbanizam**

49

– Podgorica, 2011. 7.4. Strategije i mjere u upravljanju prostorom Kada je u pitanju upravljanje prostorom, u novije vrijeme, koriste se razne strategije. Neke su opšteg i univerzalnog karaktera, a neke su funkciji sprovođenja prostornih i urbanističkih planova i direktno utiču na upravljanje prostorom. Od strategija opšteg značaja, najvažnija je Nacionalna strategija održivog razvoja, a od direktnog značaja su: Strategija regionalnog razvoja Crne Gore, Strategiju upravljanja

prirodnim resursima, Strategija upravljanja otpadom Crne Gore do 2030. godine, Strategijom razvoja proizvodnje hrane i ruralnih područja, Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja, Strategiju očuvanja životne sredine, Strategija razvoja turizma.

Prva Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore (u daljem tekstu NSOR) usvojena 2007. godine, predstavljala je korak

15

ka opredjeljenju Crne Gore da bude ekološka država. Ona definiše vizije i postavlja smjernice održivog razvoja za duži rok. S

obzirom da je rok, za koji je ova Strategija bila predviđena, istekao i da su se u našoj zemlji, u međuvremenu, desile mnoge promjene, naročito reforme vezane za EU integracije

15

kao i da su na nacionalnom i međunarodnom nivou pokrenuti novi programi i inicijative vezane za održivi razvoj, stekli su se uslovi za reviziju NSOR, koja treba da bude usklađena sa novim politikama i strategijama

15

potom se pristupilo izradi Platforme nacionalne strategije održivog razvoja 2014-2020.g. Nacionalnom strategijom održivog razvoja (NSOR) unaprijeđuje se politika održivog razvoja u Crnoj Gori, uzimajući u obzir rezultate predhodne strategije održivog razvoja i sve zahtjeve, koji su postavljeni pred našu zemlju, koja je u procesu pridruživanja Evropskoj Uniji. Ona je imperativ vremena u kom živimo. U NSOR do 2030.g. se navodi da je čovječanstvo

eksploitalisalo svoje prirodne resurse, pri čemu oni nijesu imali sposobnost da se regenerišu i obnove.

82

195 Ekonomska kriza

na globalnom nivou je ukazala na probleme postojećeg ekonomskog modela, zasnovanog na stalnom rastu i eksploataciji prirodnih resursa. Zbog toga, su na nivou Ujedinjenih nacija (UN) ali i Evropske Unije (EU), pokrenute diskusije o alternativnim modelima koji de omogućiti izlazak iz krize, ali i voditi do održivog razvoja za buduće generacije. Ova inicijativa formulisana je u vidu koncepta zelene ekonomije kroz procese poput UN

15

Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030 g., Ministarstvo **održivog razvoja i turizma,**
Podgorica, 2016.

97

g. str.1.

**Rio+20, ali je i inkorporirana u razvojnu agendu EU kroz Strategiju rasta EU 2020. Prema definiciji
UNEP- a (2012), zelena ekonomija je ona koja obezbjeđuje dobrobit društva i socijalnu jednakost,
uz smanjenje rizika po životnu sredinu. U praksi, to znači primjenu nisko-karbonskog razvoja, efikasnu
upotrebu resursa i osiguravanje socijalne inkluzije.**

32

Devedesetih godina, prelaskom sa planske na tržišnu ekonomiju, sankcije i rat u okruženju uslovio je zatvaranje velikih fabrika u zemlji. Nastupio je proces privatizacije i mnoge fabrike nijesu uspjele da se oporave. Značajan broj ljudi ostao je bez posla. Mala i

**mikro preduzeća, karakteriše nedovoljni tehnološki razvoj, nedostatak standarda u poslovanju, kao i
nepovoljna starosna i stručna struktura radne snage.**

5

**Prisutna je, sa jedne strane, neracionalna eksploatacija resursa koja prijeti da trajno ugrozi razvoj
pojedinih dijelova zemlje, dok sa druge strane, postoje brojni neiskorišćeni resursi.**

5

Rast privredne aktivnosti, na nivou nacionalne privrede, nije bio jednak u svim regionima. U Mapi prirodnih resursa Crne Gore, navodi se da su

**regionalne razlike značajno izražene, pri čemu, sjeverni region, zaostaje u gotovo svim
ekonomskim indikatorima.**

5

**Sjeverni region Crne Gore ima ogroman razvojni potencijal, zahvaljujući očuvanim prirodnim
resursima – prvenstveno poljoprivrednom zemljištu, drvnom i stočnom fondu, i dobrim uslovima za
zimski i eko-turizam.**

5

Središnji i primorski region su u prethodnom periodu u velikoj mjeri koristili svoje razvojne potencijale, koji nisu u potpunosti iskorišćeni. S obzirom na

5

dugogodišnju neplansku gradnju i razvoj

naselja, potrebno je pažljivo planiranje preostalih raspoloživih resursa i korišćenje u cilju održivog razvoja.

5

Mapom resursa se definišu polazne osnove za upravljanje resursima, analizira konkurentnost regiona sa aspekta raspoloživih resursa i potencijala razvoja i ograničenja u njihovoj realizaciji.

5

Prilikom izrade Mape resursa, analizirana su najvažnija postojeća, važeća strateška dokumenta Crne Gore koja, u velikom broju slučajeva, sadrže kvalitetan opis stanja. Ovo je od posebne koristi za resurse koji nisu podložni promjenama u dužem vremenskom roku (prirodna dobra, kulturna baština, infrastruktura i suprastruktura i sl).

5

Sastavni dio Mape resursa, pored same studije, čine „matrica resursa“ (Excel dokument sa podacima na nivou opština) i e-mapa resursa (interaktivna web stranica čiji glavni dio 196 Mapa

5

resursa, Vlada Crne Gore, Ministarstvo ekonomije, 2011.g. str.97.

predstavlja google mapa na kojoj su unijete geografske granice opština i raspoloživi resursi u okviru samih opština).

5

Strategija regionalnog razvoja Crne Gore 2014-2020 g. prvi je korak sistematizovanog pristupa politici

5

regionalnog razvoja Crne Gore. Cilj ove strategije je postizanje ravnomjernog socio – ekonomskog razvoja svih lokalnih samouprava i regiona što je zasnovano na konkurentnosti,

76

inovativnosti i zapošljavanju.

197

Usvajanjem Zakona o regionalnom razvoju (Sl. list 20/2011) formiran je jedinstveni pravni okvir koji 11 reguliše cjelokupnu materiju regionalnog razvoja, čime se stvara osnov za odgovarajući sistem planiranja i upravljanja politikom regionalnog razvoja. Ovaj Zakon doprinosi stvaranju koherentnog i istovremeno dovoljno fleksibilnog pravnog okvira koji ce omogućiti sprovođenje novih mjera regionalne razvojne politike. Takođe, primjena Zakona će unaprijediti koordinaciju između različitih aktera regionalne politike i jasno odrediti njihove pojedinačne uloge u procesu; takođe ce regulisati opšte ciljeve i načela upravljanja regionalnim razvojem u Crnoj Gori, te postaviti osnove institucionalnog razvoja i povezivanja sistema upravljanja politikom regionalnog razvoja. Primjenu Zakona prati izrada podzakonskih akata, kojima se, između ostalog, propisuje i metodologija za izradu strateških planova razvoja jedinica lokalne samouprave. Zbog odustva sistematskog pristupa u prethodnom periodu, regionalna konkurentnost nije dobila adekvatno mjesto u okviru IPA programa za finansijsku perspektivu 2007-2013, međutim, pojedini elementi, koji utiču na regionalnu konkurentnost, predmet su realizacije projekata u okviru operativnih programa za prekograničnu

saradnju. Strategija upravljanja otpadom Crne Gore do 2030. godine naslanja se na NSOR kao

bazični dokument, ali i na ustavno opredeljenje Crne Gore da se razvija kao ekološka 7

država. Pošto je naša zemlja

kandidat za Članstvo u Evropsku Uniju (EU) ima obavezu da uspostavi funkcionalan sistem upravljanja otpadom. 7

S tim ciljem je usvojen

Zakon o upravljanju otpadom (Službeni list Crne Gore, broj 64 /2011). Radi se i 35

na novom Zakonu kojim se želi postići usaglašavanje sa zahtjevima EU. U Strategiji otpadom se navode "opšti i posebni ciljevi".

Opšti cilj Strategije je uspostavljen uspješan, funkcionalan i održiv sistem upravljanja otpadom u Crnoj Gori. Kao posebni ciljevi Strategije izdvajaju se sljedeći:

7

197 Strategija regionalnog razvoja Crne Gore, Ministarstvo ekonomije, str.3. –

ubrzan i intenzivan razvoj javne svijesti o neophodnosti rješavanja stanja u zemlji u pogledu upravljanja otpadom, kao i o podjednako važnom i obavezujućem učešću stanovništva, privrede i institucija države u funkcionisanju i poštovanju uspostavljenog sistema upravljanja otpadom; – uvođenje principa cirkularne ekonomije u proizvodni i trgovinski sistem u Crnoj Gori sa jasnim ciljem unaprjeđenja ponovne upotrebe materijala i proizvoda; – postizanje zadovoljavajućeg nivoa razvoja i intenzivne primjene u praksi sistema primarne i sekundarne selekcije otpada, sve sa ciljem prikupljanja reciklabilnih, prije svega ambalažnih, materijala, radi ponovne upotrebe i/ili reciklaže, tj. njihove ekonomske valorizacije, odnosno prerade u druge proizvode sličnog ili nižeg kvaliteta, koji svakako imaju mjesto na tržištu; – povećanje stepena izdvajanja i iskorišćenja biorazgradivog otpada; – povećanje stepena izdvajanja i adekvatnog recikliranja i odlaganja građevinskog otpada i otpada od rušenja; – obezbjeđivanje tretmana kanalizacionog mulja; – smanjivanje količine otpada koju je neophodno trajno odložiti na neku od deponija; – priprema sistema upravljanja otpadom za buduće iskorišćenje energije iz otpada i/ili termičku obradu otpada.

7

198

Strategijom razvoja proizvodnje hrane i ruralnih područja, koja je usvojena 2006. godine, Crna Gora se opredijelila za koncept održivog razvoja poljoprivrede, koji podrazumijeva uspostavljanje potpune ravnoteže između ekonomskog razvoja, zaštite životne sredine i socijalnih aspekata. Polazna tačka te Strategije, jeste, višestruka uloga poljoprivrede, koja poljoprivredu stavlja u kontekst znatno širi od njenog značaja samo u pogledu učešća u BDP.

10

Opšti okvir od usvajanja prve Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja (2006) značajno je izmijenjen kako na nivou Crne Gore tako i u Evropskoj uniji (EU). Nova Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja (2014 - 2020) izrađena je sa ciljem da adekvatno definiše proces budućih reformi u ovom sektoru. Strategija će dati odgovor na izmijenjeno okruženje, uzrokovano spoljašnjim i unutrašnjim faktorima, i

10

198 Strategija upravljanja otpadom Crne Gore do 2030.g., Ministarstvo održivog razvoja i turizma, 2015.g. str.2.

postaviti osnovu i okvir za ispunjavanje predstojećih izazova na putu pristupanja Crne Gore u EU.

10

Strategija kao polaznu tačku uzima osnovne karakteristike Crne Gore. To su planine, očuvana životna sredina, bogat biodiverzitet, ljepota pejzaža, planinski pašnjaci. To je omogućilo proizvodnju autentičnih tradicionalnih poljoprivrednih proizvoda. Ima i nedostataka, kao što su usitnjen i mali poljoprivredni posjed i niska produktivnost. Zbog ovoga, Crna Gora na međunarodnom tržištu, teško može biti konkurentna. U Strategiji razvoja poljoprivrede i ruralnih područja (2014 - 2020) navodi se da će naša zemlja težiti da svoje nedostatke preokrene u korist i istakne proizvodnju tradicionalnih organskih proizvoda. U Strategiji se dalje navodi,

kako je definisano Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju (2014, član 3), kojim se definiše okvir Strategije, glavni ciljevi poljoprivrede i ruralnog razvoja su sljedeći: 1) Gazdovanje poljoprivrednim resursima na dugoročno održiv način, uz očuvanje životne sredine, 2) Obezbjedivanje stabilne i prihvatljive ponude bezbjedne hrane, u pogledu kvaliteta i cijena, 3) Obezbjedivanje primjerenog životnog standarda za seosko stanovništvo, uz očuvanje tradicionalnih vrijednosti i 4) Jačanje konkurentnosti proizvođača hrane.

10

199 Osnovno opredeljenje Strategije razvoja saobraćaja Crne Gore od 2019- 2035.g. se odnosi na eliminisanju uskih grla i postizanju ravnoteže korišćenja pomorskog, željezničkog i drumskog saobraćaja, zasnovano na principima održivog razvoja. Strategijom razvoja turizma

do 2020. g. definisani su ciljevi na osnovu ranijih analiza, glavnih turističkih kretanja u Crnoj Gori, prioritetni zadaci i mjere u cilju efikasnijeg razvoja turističke privrede Crne Gore.

18

Strateški cilj razvoja turizma do 2020. g. je da primjenom održivog razvoja Crna Gora stvori jaku poziciju visokokvalitetne turističke destinacije, turizam će za stanovnike Crne Gore obezbijediti dovoljno radnih mjesta i rast životnog standarda, a država će ostvariti prihode na stabilan i pouzdan način.

36

200 199 Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja

2015-2020. g., Vlada Crne Gore, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja,

114

Podgorica, Crna Gora, 2015.g. str.5. 200

Strategija razvoja turizma u Crnoj Gori do 2020. g., **Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine,**

45

str.29. Najbolje je ako se strategije donesu prije donošenja prostornih i urbanističkih planova, jer su tada usmjeravajuće za planere i dio su programskog zadatka. Po donošenju planova koriste se u najvažnijoj fazi – sprovođenju planova. PETI DIO: ŽIVOTNA SREDINA 8. UTICAJ UPRAVLJANJA PROSTOROM NA TRANSFORMACIJE ŽIVOTNE SREDINE OPŠTINE NIKŠIĆ I GRAVITACIONE ZONE Opština Nikšić, sa stanovišta životne sredine, predstavlja izuzetno vrijedno područje. Ima odličan biogeografski položaj, specifične geomorfološke, hidrološke, pedološke i biodiverzitetske karakteristike. Prepoznatljivo obilježje opštine je kras i kraški oblici reljefa. Tu su i lijepe planine: Vojnik, Maganik, Prekornica, Pusti lisac, Golija. Zatim, rijeke Zeta, Gračanica, Bistrica, Mrkošnica i hidrološki fenomeni: Gornjepoljski vir i Vidov potok. Ovaj prostor je vrlo bogat biljnim i životinskim vrstama. Od

3400 vrsta vaskularne flore Crne Gore, na prostoru opštine, **je zastupljeno** preko 2000 **vrsta. Neke su široko rasprostranjene**

45

kao: bjelograbić, makljen, crni jasen, hrast medunac, drijen, glog, koji grade najniži pojas listopadnih šuma ovog područja.201 Iznad ovog pojasa su vrste: crni grab, hrast cer, javor gluvač, lijeska, srebrolisna lipa. Na ovaj pojas visinski se nastavlja: mezijska bukva, gorski javor, javor mliječ, gorski jasen, gorski brijest. Od četinarskih vrsta na ovom području su zastupljene: jela, crni bor, smrča, bor munika. Na prostoru Nikšićkog kraja

konstatovan je veliki broj endemičnih, reliktnih i rijetkih vrsta biljaka. Neke **od** od međunarodnog značaja **su:**

3

- Nojmajerova krčagovina (*Amphoricar neumayeri*) - Bijela gora, - Dalmatinski vrisić (*Micromeria dalmatica*)- Osječenica kod Grahova, - Knapov karanfil (*Dianthus knapii*) – Grahovo, - Balkanska dioskoreja (*Dioskorea balcanica*) - Trebjesa, - Baldačijeva mišjakinjica (*Minuartia baldaccii* ssp. *baldaccii*) – samo na Trebjesi, - Pančićev prelazni makljen (*Acer intermedium*) – Broćanac i Grahovo, - Bor munika (*Pinus heldreichii*) - Bijela gora. 201 Lokalni ekološki akcioni plan (LEAP), Opština Nikšić- Služba menadžera, služba za zaštitu životne sredine, 2007. str. 67. Slika 53. Božikovina (*Ilex aquifolium*)202 Slika 54. Bor munika (*Pinus heldreichii*)203 Od šumske vegetacije na ovom prostoru zastupljeni su sljedeći tipovi: vegetacija liščarskih listopadnih šuma – hrastove, grabove, bukove šume i šume javora i jasena, vegetacija poplavnih šuma i šikara – bijela i krta vrba, vegetacija borovih šuma i šikara – crni bor i munika, vegetacija tamnih četinarskih šuma i šikara – smrča, jela, 202 www.novosti.rs 203 www.orjen.me bor krivolj, vegetacija hidrofilnih šuma crne joha i šikara barske vrbe i vegetacija planinskih pašnjaka i goleti.204 Na prostoru opštine su pod zaštitom posebne prirodne vrijednosti: Botanička bašta (ARBORETUM) u Grahovu, brdo Trebjesa i estavela Gornjepoljski vir. Botanička bašta (ARBORETUM) u Grahovu – stavljena je pod zaštitu kao spomenik prirode, od 2000. godine. Ona ima 127 vrsta drveća, od čega su četinari 62 vrste, liščari 65 vrsta, 33 vrste su autohtone, a 94 alohtone. Slika 55. Botanička

bašta u Grahovu (foto B. Mičković,2012) Brdo Trebjesa je stavljeno pod zaštitu kao – poseban prirodni predio od 22. maja. 2000. godine – zbog svojih prirodnih karakteristika i velikog naučnog značaja, pejzažne i etnografske vrijednosti. Ovdje je prisutna nekontrolisana gradnja sa povećanom urbanizacijom – uzurpacija državnog zemljišta na teritoriji zaštićanog prirodnog predjela. Estavela Gornjepoljski vir je stavljena pod zaštitu kao spomenik prirode od 27. juna 2014. godine. Gornjepoljski vir je najpoznatija i najveća estavela u Dinaridima. 205 Nalazi na zapadnom rubu Gornjeg polja. U

zimskom, vlažnom periodu radi kao vrelo, a u ljetnjem sušnom periodu kao ponor. Najveća izmjerena dubina,

46

u vrijeme kad funkcioniše kao vrelo, je na nekoliko metra od stijene iznad koje prolazi put, i iznosi 56 204 B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010.g. str.199. 205 B. Radojičić,

Vode Crne Gore, Filozofski fakultet u Nikšiću, Institut za geografiju, 2005. str.

31

139. m.206 Estavela je sa koritom rijeke Vidrovan povezana rukavcem dužine 110 m, a širine desetak metara, kojim voda estavele otiče u korito rijeke i obrnuto. Više objekata na prostoru opštine predloženo za zaštitu. To su: Orjen sa Bijelom gorom (stenoendemi), Studenačke glavice (endemične biljne i životinjske vrste), Zabran kralja Nikole i vrelo Gračanice u Župi (bogatstvo flore i faune), Lukavica sa Velikim i Malim Žurimom (planinska flora i fauna),

Lokva na Velikoj Osječenići kod Grahova (stanište malog mrmoljka), šumska zajednica balkanske dioskoreje

46

(u Crnoj Gori je zastupljene samo u blizini Nikšića), šumska zajednica bora munike i javorova i lipa (endemo – reliktna šumska zajednica), šumska zajednica medvjede lijeske i crnog graba (endemo – reliktna šumska zajednica na prostoru

od Jasenovog polja do Javorka), gorostasno stablo Pančićevog prelaznog makljena

3

(endemično – terciarno – reliktna vrsta u Bročancu kod Nikšića), intermitentni izvor Vidov potok (hidrološki fenomen), lokalitet Bjeloševska bara (očuvani tragovi dolinskog lednika). 207 Opština Nikšić je bogata životinjskim svijetom, što je posljedica raznolikosti abiotskih faktora. Prostor opštine Nikšić, u velikom dijelu, ima netaknutu prirodnu sredinu, ali je u gradu i njegovoj okolini vrlo ugrožena. To su prostori u okviru građevinskih područja, naselja, infrastrukturnih sistema kao i oko industrijskih postrojenja, tzv. "ekološke crne tačke". Područje opštine Nikšić je izrazito brdsko – planinsko područje, sa oštro izraženim oblicima reljefa i pripada regionu krša. U blizini grada, znatno je narušen reljef što zbog kopanja rude, šljunka i pijeska, što akumulacijama i odlaganjem otpada. Do većih transformacija došlo je na prostoru gdje Rudnici boksita vrše eksploataciju rude, o čemu je bilo riječi u predhodnim poglavljima. Uz vodotok rijeke

Gračanice, pored naselja Kličevo, nalazi se i deponija mljevenog boksita i kamena, koja služi kao mjesto utovara i istovara boksitne rude, koja se dalje transportuje u Podgoricu. Ova deponija je površine 4 ha i urađena je 1988. godine. Deponija nije obezbijeđena, nalazi se na šljunkovitoj podlozi i vrlo narušava prirodni ambijent prostora. Djeluje štetno na rijeku Gračanicu jer se za vrijeme padavina u nju spiraju suspendovane materije, a na okolni prostor, u vrijeme sušnog perioda godine, padaju znatne količine prašine. Naophodno je izvršiti neutralizaciju nepovoljnih posljedica, tehničkom rekultivacijom na ravnim 206B. Radojičić,

Vode Crne Gore, Filozofski fakultet u Nikšiću, Institut za geografiju, 2005. str

31

, str.139. 207 Lokalni ekološki akcioni plan (LEAP), Opština Nikšić- Služba menadžera, služba za zaštitu životne sredine, 2007. str. 83. površinama, tj. ravnanje terena, što bi ove prostore, u funkcionalnom i estetskom smislu, prilagodilo postojećem prirodnom ambijentu. Na neravnim površinama, neophodno je izvršiti biološku rekultivaciju prostora. U posljednje vrijeme, vrlo često, se koristi kamen i šljunak kao građevinski materijal što, takođe, izaziva velike transformacije prostora. U Nikšićkom kraju aktivni kamenolomi su: Midova kosa, Planinica, Kulina kod Krupačkog jezera i Stubički dolovi u Pješivcima. Kamenolom „Midova kosa“ zahvata površinu od 4 515 ha, udaljen je od Nikšića oko 6 km. Zbog seizmičkih dejstava, vazdušnih udara i jačine razbacivanja komada, ograničena je količina eksploziva po jednom intervalu na 1 140 kg. U radijusu od 500 m, nema stanovnika niti stambenih objekata, ali je velika destrukcija prostora.208 Veliki zagađivači na prostoru opštine su i Željezara, Pivara, Asfaltna baza, Klanica Kapino polje, Industrija mesa Goranović, Nikšićki mlin, mljekare Nika i Srna, Šik Javorak. Željezara je od poljoprivrede oduzela 90 ha zemljišta, i vrlo negativno djeluje na životnu sredinu. To se ogleda kroz zagađenje vazduha (ispuštanje štetnih gasova), vode (površinske i podzemne ispuštanjem otpadnih voda u recipijente bez predhodnog tretmana) i zemljišta (zagađenje zemljišta sa deponije i disperzijom zagađujućih materija kroz zemljište). Opasni industrijski otpad se skladišti na Deponiji „Halda“ koja se nalazi 3 km od fabrike, na površini od 12 ha, sa desne strane rječnog korita Gračanice. Dubine je 30 m i koristi se već 50 godina.209 Na njoj se odlaže

ugljeni pepeo, šljaka, staro gvožđe, mulj iz postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda, prašina iz vrećastih filtera i pijesak za livenje.

69

208 Lokalni ekološki akcioni plan (LEAP), Opština Nikšić- Služba menadžera, služba za zaštitu životne sredine, 2007. str. 159. 209 Lokalni ekološki akcioni plan (LEAP), Opština Nikšić- Služba menadžera, služba za zaštitu životne sredine, 2007. str. 112. Slika 56. Deponija „Halda“ (foto B. Mićković,2013.g.) Fabrika piva “Trebjesa”, je direktan zagađivač rijeke Bistrice u koju ispušta otpadne, vode sa veoma specifičnim zagađenjima, obzirom da se radi o prehrambenoj industriji. Najveće količine tehnološki otpadnih voda nastaje u procesu pripreme pивske smjese kao i od pranja staklene i druge ambalaže.210 Pivara „Trebjesa“ je od poljoprivrede oduzela oko 6.3 ha zemljišta. Zbog nagle urbanizacije, nastanka brojnih industrijskih preduzeća, eksploatacije šljunka, odlaganja komunalnog otpada, zadnjih decenija nastupile su velike promjene u samim vodotocima i rječnim koritima na prostoru opštine Nikšić. Rijeka Zeta, najveći vodotok u Nikšićkom polju, koji sumira sve ostale vodotoke sa ovog prostora, čista je samo u izvorišnom dijelu. Ona prihvata sve otpadne vode sa prostora Nikšića. U njenom koritu postoje i brojne divlje deponije a prihvata i fekalne vode grada. Rijeka

Bistrica je takođe vrlo zagađena. Ona prima otpadne vode iz Željezare u izvorišnom dijelu, a dalje iz Pivare i mljekare Nika. Pošto protiče kroz naselje, u njenom koritu su brojne deponije smeća koje bacaju nesavjesni građani. Najveći

problem predstavlja nedostatak pred- tretmana industrijskih otpadnih voda koje se ispuštaju u javne kanalizacione sisteme.

5

211 Veoma je narušen prirodni ambijent u dolini rijeke Gračanice, odakle se vadi šljunak za potrebe građevinarstva. Rijeka Gračanica je ugrožena i zbog eksploatacije šljunka iz 210 B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010.g. str.591. 211

Informacija o stanju životne sredine za teritoriju opštine Nikšić za 2012.godinu, opština Nikšić,
Sekretarijat za uređenje prostora i zaštitu životne sredine,

38

str.29. njenog korita, kao i otpadnim vodama. Rječno korito Gračanice poznato je kao veliki majdan kvalitetnog pijeska i šljunka. Korito rijeke je vrlo devastirano na prostoru sela Jugovići u Župi kao i na potezu od Željezare do utovarno istovarne rampe Rudnika boksita. U tom dijelu korito je prošireno, postalo je naravno i nepristupačno.²¹² Na pojasu od Željezare, do utovarno – istovarne rampe Rudnika boksita, vršena je decenijama nekontrolisana eksploatacija šljunka i pijeska čime su stvorene velike „rane“ u rječnom koritu. Od 1978. godine na obali ove rijeke, u Kličevu je, izgrađena Asfaltna baza, koja kao sirovinu koristi mljeveni agregat, koji se eksploatiše iz korita Gračanice, što dodatno doprinosi negativnim promjenama prostora. Neuređenost obala i korita doprinijelo je da se ovdje javljaju brojne deponije smeća. Izmjena reljefa nastaje i na prostoru znatnog dijela Gračanice gdje se istovara šljaka iz Željezare.²¹³ Osim ovoga u vodotok Gračanice se ispuštaju sanitarne otpadne vode iz Željezare i to bez prečišćavanja. Rijeka Mrkošnica prima vodu atmosferske kanalizacije grada, a ugrožena je i odlaganjem smeća na pojedinim mjestima duž njenog korita. Voda nikšićkih jezera je čista i nezagađena. Ovdje bi kao izuzetak mogli izdvojiti jezero Vrtac, koje postoji samo u vrijeme velikih padavina. U ovo jezero dopijevaju otpadne vode (fekalna kanalizacija) koje se ispuštaju u lagune Vrtačkog polja. Najvažniji vidovi uništavanja zemljišta su: erozija, industrijsko i komunalno zagađenje, uništavanje rudarskim kopovima, izgradnom naselja i infrastrukturnih objekata i potapanjem.²¹⁴ Zemljište u opštini Nikšić je ugroženo i prirodnim i antropogenim faktorima. Od prirodnih su to poplava i erozija. Poplave nastaju kada je veliki priticač vode koju rijeke, ponori ili otoke jezera ne mogu da prime, zbog čega se plavi okolni teren i pričinjavaju materijalne štete. Za vrijeme velikih padavina, dolazi do plavljenja južnog dijela Nikšićkog polja, zatim nižeg dijela Gornjeg polja, Zavrha, Mokre Njive i Glibavca. Erozija je prisutna u brdsko- planinskom dijelu opštine najčešće na nagnutom terenu i često je izazvana i uništavanjem šumskog pokrivača, zatim, probijanjem trasa puteva, otvorenim rudokopima, vodoakumulacijama. Pojava bujične erozije je naročito ²¹² B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010.g. str.584. ²¹³ B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010.g. str.584. ²¹⁴ M.Lješević, Geografija zemljišta, Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet Nikšić,2003. str.124. izražena u dolini rijeke Gračanice. Erozija zemljišta je prisutna i na velikim padinama Vojnika, Javorka i Prekornice gdje je uništen šumski kompleks, kao i oko jezera Liverovići kada su obimnije padavine. U nižim predjelima gdje je prisutna ova pojava potrebno je izvršiti terasiranje terena, tj. revitalizaciju starih i podizanje novih

podzida.215 Antropogeni su urbanizacija, hemizacija, izgradnja saobraćajne infrastrukture. Zbog urbanizacije i industrijalizacije značajne površine poljoprivrednog zemljišta su oduzete od poljoprivredne proizvodnje jezerskim akumulacijama, industrijskim objektima, saobraćajnicama. Poljoprivredno zemljište je ugroženo i odlaganjem komunalnog otpada posebno na prostoru Kapinog polja, Pandurice i Riđanskih rupa, od Željezare do Slivlja, uz korito rijeke Bistrice od naselja Oštrovci do ušća u Zetu, uz korito Zete, oko izvorišta Vidrovana i uz lokalne i regionalne puteve. Sprovedenje monitoring,

tj. kontinuirano praćenje stanja promjena u zemljištu, poljoprivrednom i nepoljoprivrednom, jedna je od najznačajnijih mjera zaštite i očuvanja zemljišta. 43

216 Izvori zagađenja vazduha, takođe, mogu biti prirodni i antropogeni. Prirodni često imaju veću emisiju od antropogenih. To su okeani, vulkani, šumski požari, hemijske reakcije u atmosferi. Antropogeni potiču od proizvodnje energije, industrijskih procesa, saobraćaja. U poslednje nekoliko decenija, emisija iz antropogenih izvora je sa velikim brojem zagađujućih materija i kritičnom koncentracijom zagađenja u lokalnim i regionalnim razmjerama. Zbog toga je, njihov efekat na životnu sredinu i zdravlje ljudi, daleko veći. Izvori ugljen dioksida u vazduhu su vulkani i sagorijevanje fosilnih goriva, ugljen monoksida motori sa unutrašnjim sagorijevanjem, hemijska industrija i vulkani, sumpornih jedinjenja sagorijevanje fosilnih goriva, vulkani, hemijska industrija, ugljovodonika motori sa unutrašnjim sagorijevanjem, jedinjenja azota procesi sagorijevanja, industrijski procesi i atmosferska pražnjenja.217 Kvalitet vazduha u samom gradu i njegovoj okolini nije na zadovoljavajućem nivou. U PUP – u Nikšića (2015) se navodi da Nikšić pripada Južnoj zoni kvaliteta vazduha sa Podgoricom, 215 Lokalni ekološki akcioni plan (LEAP), Opština Nikšić- Služba menadžera, služba za zaštitu životne sredine, 2007. str. 104. 216

Informacija o stanju životne sredine za teritoriju opštine Nikšić za 2012.godinu, opština Nikšić, 38
Sekretarijat za uređenje prostora i zaštitu životne sredine,

str.34. 217 Lokalni ekološki akcioni plan (LEAP), Opština Nikšić- Služba menadžera, služba za zaštitu životne sredine, 2007. str. 220. Cetinjem i Barom gdje je neophodno unapređenje kvaliteta vazduha. Najveći zagađivači vazduha su Željezara, Pivara, Rudnici boksita i Mehanizacija i programat (asfaltna baza). Dimni gas iz fabrika, sadrži velike količine čađi koje često prelaze dozvoljene vrijednosti. Dešava se i da sadržaj teških metala (Pb, Cd, Fe, Cr, Mn, Cu, Zn, Ni, Al) nekada pređe dozvoljene vrijednosti, naročito na mjernim mjestima kod Željezare i Pivare. Veliki dio opštine ima i visok stepen čistoće vazduha, zbog udaljenosti od urbanog i industrijskog centra koji nemaju veća naselja. Zagađenje vazduha, vode i drugih elemenata životne sredine na jednom mjestu mogu izazvati posljedice na drugim udaljenim mjestima. Degradacija i zagađivanje su istosmjerni pojmovi, jer se životna sredina mijenja negativno. Zagađivanje jednog elementa znači često i degradaciju kompleksa životne sredine, pa kao takve ih moramo tretirati zajedno.218 U Evropi

postoji nekoliko programa politike, zaštite životne sredine. To su NATURA 2000, EMERALD (Smaragdna mreža) i Pan – evropska ekološka mreža (PEEN). NATURA 2000 je mreža specijalnih oblasti zaštite Evropske Unije.

6

Zakonodavno – pravni okvir mreže NATURA 2000 čine tri međunarodna dokumenta: Ramsarska konvencija o močvarnim područjima međunarodnog značaja naročito kao staništa ptica močvarica, Bonska konvencija o zaštiti migratornih vrsta divljih životinja i Bernska konvencija o zaštiti evropske divljači i prirodnih staništa. 219 Svaka država članica Evropske Unije

6

mora oformiti NATURA 2000 mrežu na svojoj teritoriji. EMERALD (EMERALD network) je mreže područja od posebne važnosti za zaštitu. Ona je u korelaciji sa NATUROM 2000. Pan – evropska

ekološka mreža (Pan – european eco – logical network) obuhvata područja određenog stepena zaštite.

33

PEEN mreža predviđa postojanje središnjeg jezgra, koje bi činili NATURA 2000 i EMERALD područja, potom koridora koji povezuju jezgra i omogućavaju migraciju i disperziju vrsta, kao i prelazne zone i područja obnove, sa manjim stepenom zaštite od središnjeg jezgra.

33

220 Naša zemlja je u fazi pred pristupanja Evropskoj Uniji, zbog čega je u obavezi da sveobuhvatnije sprovodi politiku i primjenu zakonodavstva, u oblasti životne sredine. S 218 M.Lješević,

Životna sredina – teorija i metodologija istraživanja, Univerzitet Singidunum, Fakultet za primijenjenu ekologiju Futura, NVO Ekorizik, Beograd, 2010.

81

str.86. 219 D.

Kićović, D. Vujanović, P. Jakšić, Osnove zaštite i unapređenja životne sredine, Univerzitet u Prištini sa sjedištem u Kosovskoj Mitrovici i Visoka škola strukovnih studija,

34

Beograd, 2008. str.145. 220 D.

Kićović, D. Vujanović, P. Jakšić, Osnove zaštite i unapređenja životne sredine, Univerzitet u Prištini sa sjedištem u Kosovskoj Mitrovici i Visoka škola strukovnih studija,

34

Beograd, 2008. str.147. tim u vezi,

donijela niz propisa kojima se definiše oblast životne sredine. U pitanju su Zakon o životnoj sredini (2008), Zakon o procjeni uticaja na životnu sredinu (2005), Zakon o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu (2005), Zakon o integrisanom sprječavanju i kontroli zagađenja životne sredine (2005), Zakon o zaštiti vazduha (2010), Zakon o zaštiti prirode (2008), Zakon o nacionalnim parkovima (2014), Zakon o hemikalijama (2012), Zakon o zaštiti od buke u životnoj sredini (2011), Zakon o zaštiti od jonizirajućeg zračenja i radijacione bezbjednosti (2009), Zakon o nejonizujućem zračenju (2013.), Zakon o upravljanju otpadom (2005), Zakon o vodama (2007), Zakon o šumama (2010.), Zakon o moru (2007), Zakon o zaštiti mora od zagađivanja sa plovnih objekata (2011), Zakon o odgovornosti za štetu u životnoj sredini (2014). Prema

14

nekim informacijama,

Crna Gora je usaglasila oko 60% zakonske regulative, sa direktivama i propisima Evropske unije iz oblasti životne sredine.

14

Osim toga, Crna Gora je u obavezi da poštuje i sprovodi aktivnosti Ujedinjenih nacija, kada je u pitanju zaštita životne sredine. Mediteranski akcioni plan (MAP) je uspostavljen 1975. godine u okviru UNEP-a u cilju zaštite Sredozemnog mora. Naša zemlja, od 2004. godine aktivno učestvuje u aktivnostima UNEP/MAP, a 2007.

je ratifikovala konvenciju o zaštiti morske sredine i priobalnog područja Sredozemlja.

106

Sve ovo je nastavak politike naše zemlje, da se razvija kao ekološka država (deklaracija o ekološkoj Crnoj Gori je usvojena 1991. godine) i na održiv način. Godine 2008. usvojena je Nacionalna politika životne sredine, a 2013.g. Skupština Crne Gore je donijela rezoluciju o životnoj sredini, u kojoj stoji da, Crna Gora mora realizovati višedecenijski projekat, Crna Gora uistinu ekološka i održiva država. Gravitaciona zona Plužine - do sedamdesetih godina XX vijeka, šumarstvo zajedno sa poljoprivredom, čini glavnu privrednu djelatnost. Izgradnjom hidrocentrale „Piva“, elektroprivreda postaje glavna djelatnost kao i metaloprerađivačka industrija, otvaranjem fabrike elektroda na Goranjsku. Prirodni pejzaž je znatno izmijenjen izgradnjom vještačke akumulacije, urbanizacije, saobraćajnica i industrije. Ipak, nepostojanje velikog broja privrednih objekata, male gustine naseljenosti i niskog stepena izgrađenosti infrastrukturnih objekata povoljno se odražava na životnu sredinu. Zbog toga je i kvalitet vazduha, voda i zemljišta na zadovoljavajućem nivou. Na

teritoriji opštine nalaze se značajne prirodne vrijednosti i kulturna dobra.221 Šavnik - svi elementi životne sredine su na zadovoljavajućem nivou. Manja zagađenja potiču od otpadnih voda iz naselja, turističkih kapaciteta komunalnih objekata i većih farmi.222 Žabljak - u pogledu zagađenja nema posebno izraženog zagađivača, pa se može reći da su svi elementi životne sredine značajno očuvani. Međutim, nepovoljni uticaji na životnu sredinu vezani su za povećan broj turista i posjetilaca kao i za naselja. Prirodne vrijednosti, posebno biodiverzitet, se izdvajaju kao najvažniji dio zbog čega su i pod nacionalnom i pod međunarodnom zaštitom.223 8.1. Odnos prema prirodnim resursima Nikšić je nastao i razvijao se u prostoru, koji obiluje prirodnim potencijalima koji su osnova njegovog razvoja. Prirodni potencijali u opštini Nikšić su: šume, rude, poljoprivredno zemljište, vodni potencijali i turističko – rekreativni potencijali. Šume -

Ukupna površina šuma i šumskog zemljišta na području opštine Nikšić **iznosi** 108 421 **ha.** 99
 Obraslo šumom **je**

89 230 ili 78,2%. Tabela 26. Struktura površina prema oblastima 2012.god.224 Obraslo Društvene šume Neobraslo Svega Obraslo Privatne šume Neobraslo Svega Ukupno 35 551 12 678 48 229 92 011 12 678 104 689 Tabela 27. Stanje površina pod šumom prema uzgojnom obliku 2012.god. Visoke šume Izdaničke šume Šikre Površina u ha 2 114.60 4 013.35 1 637.90 221 Prostorno – urbanistički plan Plužina,

Jugoslovenski institut za urbanizam i stanovanje, JUGINUS DOO –Beograd, JUGINUS-MONT – 18
Bijelo Polje

226, 2012. 222 Prostorno – urbanistički plan Šavnika, IBI – CAU, Podgorica, 2014 223 Prostorno – urbanistički plan Žabljaka,

Jugoslovenski institut za urbanizam i stanovanje, JUGINUS DOO **–Beograd, JUGINUS-MONT –** 49
Bijelo Polje, Republički zavod **za urbanizam**

– Podgorica, 2011. 224 Podaci za šume uzeti od Uprave za šume, P.J. Nikšić Površina u ha 4500 4000 3500 3000 2500 2000 1500 1000 500 0 Površina u ha Visoke šume Izdaničke šume Šikre Grafikon 12. Stanje površina pod šumom prema uzgojnom obliku 2012. godine Tabela 28. Stanje prema namjeni 2012 god.225 Površina u ha Privredne šume Šume ostale namjene Neobraslo zemljište 27 785.57 7 765.85 12 677.59 Grafikon 13. Stanje prema namjeni 2012. godine 225 Podaci za šume uzeti od Uprave za šume, Područna jedinica, Nikšić Tabela 29. Vrsta najzastupljenijih šumskih zajednica, sa lokalitetom i okvirnom površinom 2005 god.226 Vrsta šumske zajednice Šume hrasta medunca i bjelograbića Lokalitet Granica prema Hercegovini, sjeverni dio Vilusa, južne padine Budoša Šume medunca i crnog graba Prostor južno od pravca Krstac- Duga -Vidrovan Šume bjelograbića Okolina Nikšića, Vojnika, Ostrog – Nikšićka župa, Trubjela Šuma Montana bukve Prekornica, djelovi Javorika, Bijela gora, obronci Njegoša Šume bukve i jele Bundos, Somina i Štitovo Subalpska šuma bukve Golija, Vojnik Šume munike Štitovo, Maganik, Prekornica Tabela 30. Učešće drveća u ukupnoj drvnjoj zapremini 2012 god.227 Vrsta Jela 1 000 417 Zapremina u m3 Smrča 13 438 Crni bor 195 435

Munika 321 490 Četinari 1 531 080 Bukva 2 790 207 Javor 70 246 Kitnjak 12 356 Cer 131 546 Breza 37 103 Jasika 131 546 Lipa 27 995 Grab 18 748 Crni grab 257 276 Crni jasen 63 201 Bijeli jasen 438 Ostali tvrdi lišćari 2 666 Ostali meki lišćari 16 931 Lišćari 3 560 259 226 Podaci za šume uzeti od Uprave za šume, Područna jedinica, Nikšić 227 Isto Zapremina u m3 4000000 3500000 3000000 2500000 2000000 1500000 Zapremina u m3 1000000 500000 0 Jela Smrča Crni bor Munik a Četinari Bukva Ja vor Kitnjak Cer Lipa Grab Crni grab Crni jasen Bijeli jasen Ostali tvrdi lišćari Ostali meki lišćari Lišćari Grafikon 14. Učešće drveća u ukupnoj drvnoj zapremini u 2012.g. Prijetnje šumskim ekosistemima, mogu se svrstati u dvije grupe: opšte (globalno zagrijavanje, aeropolutanti), i lokalne (prekomjerno korišćenje, požari, pojava bolesti). U opštini Nikšić suše izazivaju sušenje šuma. Utvrđeno je da je 50% borovih šuma ugroženo sušenjem, dok je procenat sušenja lišćara oko 10%.²²⁸ Za pojavu aeropolutanata najznačajnije su kisjele kiše (jedinjenja P, C, N i S) i teški metali (Pb, Cu, Zn, Cd). Područje opštine Nikšić je opterećeno sadržajem teških metala, iz Željezare i velikim brojem automobila, koji koriste gorivo koje ne ispunjava ekološke standarde. U Željezari je 2010. godine prestala sa radom jedna od dvije stare elektrolučne peći i pristupilo se izgradnji nove, sa sistemom za otprašivanje, što je umanjilo emisiju štetnih materija. ²²⁸ Lokalni ekološki akcioni plan (LEAP), Opština Nikšić- Služba menadžera, služba za zaštitu životne sredine, 2007. str. 278. Do ugrožavanja biodiverziteta dolazi zbog prekomjerne sječe šuma i požara, zatim eksploatacije prirodnih resursa, neadekvatnog odlaganja otpada, izgradnje saobraćajnih i industrijskih djelatnosti. Požari predstavljaju nekontrolisani vid sagorijevanja, pri čemu se oslobađa velika količina toplote. Velike suše, namjerna ili slučajna paljenja vatre uz neodgovarajuću putnu infrastrukturu, uzrokuju nestanak velikih šumskih kompleksa što izaziva velike promjene u prostoru.²²⁹ U opštini Nikšić, u toku ljetnje polovine godine, su česti šumski požari izazvani namjernim, ili slučajnim paljenjem vatre. Neodgovarajuća putna infrastruktura utiče na nemogućnost da se, na brz način, reaguje i ugasi požar zbog čega se gube velike površine pod šumama.

Ovaj problem je još veći, ako se zna da požari drastično devastiraju vegetacioni pokrivač i pedološki sloj, koji se teško obnavlja. 37

Sanacija prostora, koji su zahvaćeni požarom, je vrlo skup proces sa naizgled jednostavnim procesom pošumljavanja. Zbog izgorelog humusnog pokrivača prinos sadnica je vrlo mali, pa se travna formacija najprije obnovi. To na ovim prostorima izaziva i eroziju izazvanu vodom ili vjetrom. U

obnovi šuma, treba primarno da se koristi prirodno podmlađivanje. Gdje je potrebno sađenje, 43

koristiti autohtoni sadni materijal. Veliki problem predstavlja sječa šuma za potrebe grijanja. Vrijeme, potrebno za grijanje stambenih prostorija u Nikšiću, je oko 6 mjeseci. Uništavanje šuma i skupoća takvog načina grijanja zahtijeva bolje rješenje.

Dosadašnje korišćenje ljekovitog i aromatičnog bilja i šumskih plodova, u 39

opštini Nikšić, svodi

se na sakupljanje nekoliko vrsta ljekovitih i aromatičnih biljaka, nekoliko vrsta **šumskih plodova** 39
i tri **vrste**

gljiva:

ljekovito i aromatično bilje: kadulja, **lipa, zova, glog, ljubičica, lincura, breza,** uva, krušina i 39
podbel, **šumski plodovi: kleka,** nar, **šipurak, borovnica,**

divlja jabuka, pečurke: liščarka, vrganj, smrčak. Postoje velike mogućnosti za korišćenje ovih proizvoda, ali se moraju ispuniti određeni kriterijumi za opravdanost njihove eksploatacije: 1. Pristupačnost prostora za sakupljanje; 2. Obučeni kadrovi za sakupljanje; 3. Obezbijedeni uslovi za otkup; 4. Obezbijedeno tržište; 229 Lokalni ekološki akcioni plan (LEAP), Opština Nikšić- Služba menadžera, služba za zaštitu životne sredine, 2007. str. 278. Rude – Boksitna ležišta postoje u svim djelovima opštine Nikšić. 230 Kao što je ranije rečeno najveći potencijal su nalazišta crvenog boksita u Župi i iznad Velimlja. Značajna su i nalazišta bijelog boksita u Bijelim poljanama. Tu su još i dolomiti i ukrasni kamen, kao i građevinski materijal – šljunak i pijesak u Nikšićkom polju. Poljoprivredno zemljište - Teritorija opštine Nikšić učestvuje u teritoriji Crne Gore sa 14, 95 %. Sa dosta nižim procentom, učestvuju poljoprivredne površine 10, 54 %. Obradive poljoprivredne površine, nijesu ravnomjerno raspoređene. Razlike po područjima su su vrlo izražene, ne samo u veličini, nego i u kvalitetu zemljišta. Najveće obradive površine su: -

Nikšićko polje – oko 4 000 ha; - Nikšićka **župa - oko 700 ha;** - **Grahovsko polje – oko 700 ha.** 3

Značajna su još planinska zemljišta Krnova, Konjska i Lukavice, kao i zemljišta uvala, vrtača i dolova. Zemljište I klase je ograničeno na prostor Gornjeg polja, II klase na prostoru Nikšićkog polja i Župe, a najveće površine spadaju u III, IV, i V klasu. U strukturi zemljišta dominiraju plitka

zemljišta kamenjara tipa crvenice i rendzine i **erodirani tereni sa smeđim zemljištima.** 3

231 Samo mjestimično nalaze se dublja smeđa, antropogena zemljišta terasa, vrtača i uvala, na kojima su glavne poljoprivredne i šumske površine. Zemljišta na području opštine Nikšić, pripadaju redu autogenih zemljišta što znači da ih karakteriše vlaženje samo atmosferskom vodom, čije je kretanje kroz zemljište slobodno, bez dužeg zadržavanja u sloju zemljišta. Na području opštine, izdvajaju se sledeće klase, tipovi i podtipovi zemljišta: 1. (A) – C - Nerazvijena ili slabo razvijena zemljišta kod kojih je izražena početna akumulacija humusa. U ovu klasu spadaju: 230 B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010.g. str.429. 231 Lokalni ekološki akcioni plan (LEAP), Opština Nikšić- Služba menadžera, služba za zaštitu životne sredine, 2007. str. 90. - koluvijalna zemljišta – koluvijum – u području brda i po obodu vrtača, boje je mrko – smeđe, nema izraženu slojevitost.

Bolja koluvijalna zemljišta se koriste kao obradiva, naročito za povrće, voćnjake i livade.232 - sirozem – regosol – zemljište koje

je veoma propustljivo za vodu, pa stoga predstavlja jedno od najsuvljih i najtoplijih zemljišta.

87

Ima malo humusa. Ima ga u Grahovu, Vilusima, oko rijeke Gračanice. To su elouvijalna erodirana zemljišta relativno malih proizvodnih vrijednosti.233 2. A – C – humusno akumulativno zemljište kod kojih je akumulacija humusa dominantan proces. Tu spadaju: - krečnjačko - dolomitna crnica, - organomineralna krečnjačko – dolomitna crnica, - posmeđena krečnjačko – dolomitna crnica, - koluvijalnakrečnjačko – dolomitna crnica i - renzina na morenskom nanosu. 3. A – (B) – C – Smeđa (kambična) zemljišta se javljaju u vankarstnim terenima. U ova zemljišta spadaju: - eutrično smeđe zemljište – eutrični kambisol – se obrazuje najčešće na jezerskim sedimentima. Njima pripadaju: - lesivirano eutrično smeđe zemljište na jezerskim sedimentima, -tipično eutrično smeđe zemljište na aluvijalnom i koluvijalnom nanosu, -eutrično smeđe zemljište na eocenskom flišu, -smeđe kisjelo zemljište – distrični kambisol – kojem pripadaju: -smeđe kisjelo zemljište – distrični kambisol – na rožnacima, -smeđe kisjelo zemljište – distrični kambisol – na flišu i -smeđe zemljište na krečnjaku i dolomitu – kalkokambisol.234 Ova zemljišta su siromašna fosforom i ona se agrotehničkim mjerama (kalcifikacijom, fosforizacijom i humizacijom) moraju poboljšati za kultivisanje.235 232 M.Lješević, Geografija zemljišta, Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet Nikšić,2003. str.121. 233 M.Lješević, Geografija zemljišta, Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet Nikšić,2003. str.121. 234 B. Fuštić, G. Djuretić,

Zemljišta Crne Gore, Univerzitet Crne Gore, Biotehnički institut, Podgorica, 2000.

120

str. 155. 235 B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010.g. str.189. Tabela 31. Struktura poljoprivrednih površina u 2012. godini236

Područje Ukupna površina Poljoprivredna površina Obradiva površina Pašnjaci i drugo u km2 %

13

Područje	Ukupna površina ha	% u ukupnom	Poljoprivredna površina ha	% u ukupnom	Obradiva površina ha	% u ukupnom	Pašnjaci i drugo u ha	% u ukupnom
Crna Gora	13.812	100	10.517	76.6	812	6.6	2.697	19.3
Niškić	2.097	14.6	1.327	10.6	189	1.4	110	8.4
Učešće	20.23	148.6	13.69	100.6	126	0.9	6.73	50.1
Niškića	14.95	109.6	10.54	77.9	673	4.9	12.74	95.5
u Crnoj Gori	14.95	109.6	10.54	77.9	673	4.9	12.74	95.5

Struktura obradivih površina u

2011. godini237

Ukupno polj. površina Svega Oranice i bašte Obradive površine Voćnaci Vinogradi Livade

3

Pašnjaci Bare, trstici, ribnjaci Nikšić 54.441 12.744 3.609 395 28 8.711 41. 697 - Učešće, % 100

23.4 6.6 0.7 0.05 16.0 76.6 - Crna Gora 515.798 188.703 45.742 11.970 4.391 126.870 324.447 2.648

% Nikšića od Crne Gore 10.6 6.7 7.9 3.3 0.6 6.9 12.85

- Vodni potencijal - Vodni potencijal Nikšićkog kraja čine: ? Stalni i bogati izvori na sjeveru Nikšićkog polja, koji omogućavaju snadbijevanje stanovništva i industrije vodom; ? Akumulacije: Krupac, Slano, Vrtac, Liverovići (0,93 km²) i Grahovska akumulacija. 236 Podaci uzeti od Sekreterijata za finansije, razvoj i preduzetništvo – Odsjek za poljoprivredu 237 Izvor: Monstat, Statistički godišnjak, 2011. Osim hidroenergetske funkcije, ovaj potencijal se koristi za rekreaciju i ribolov, ali nedovoljno. Turistički potencijali - Prirodni uslovi za razvoj turizma vrlo su povoljni, posebno na: ? Nikšićkim jezerima (Krupac, Slano, Liverovići i Grahovskom) za razvoj ljetnjeg turizma; ? Nikšićkoj župi – lokalitet Bjeloševska bara – gdje su očuvani tragovi glacijacije dolinskog lednika i Zabran kralja Nikole u Morakovu- za razvoj rekreativnog i izletničkog turizma; ? Vučje i Krnovo – za razvoj zimskog turizma; ? Grahovo – Botanička bašta – za razvoj izletničkog turizma; ? Glava Zete – za razvoj rekreativnog turizma; ? Trebjesa – za razvoj rekreativnog turizma, tu su još: ? brojni prirodni fenomeni (estavele, potajnice, izvori), planinski pejzaži, planinski vrhovi i vidici (Vojnik), fenomeni krša; ? ambijentalni potencijal sačuvanih naselja ruralnog karaktera; ? očuvana priroda; ? vjerski i kulturno – istorijski spomenici. Ovi potencijali su do sada nedovoljno iskorišćeni. Tabela 33. Smještajni kapaciteti u Nikšiću u 2017. godini 238 Osnovni kapaciteti Hoteli: 2017 Broj ležaja 1. Onogošt 256 2. Trebjesa 14 3. Vukov most 16 4. Jugoslavija 25 5. Maršal 16 SRC Vučje 60 Ukupno 387 U opštini Nikšić, najveće učešće imaju osnovni smještajni kapaciteti, dok komplementarnih nema. Najveće učešće imaju hoteli, a najviše smještajnog kapaciteta hotel „Onogošt“. Zbog lošeg poslovanja, u preduzeću „Onogošt“, je uveden stečaj 238 Podaci o smještajnim kapacitetima uzeti od Turističke organizacije Nikšić početkom 2012. godine. Od 2017.g. je ponovo počeo sa radom i vlasništvo je privatne firme Comp comerc. Tabela 34. Kretanje broja turista i noćenja u Nikšiću u periodu od 2010 – 2012. godine 239

Godina Broj dolazaka Broj noćenja 2010 8.378 21.474 2011 7.854 16.926 2012 8.139 18.279

3

Prirodne vrijednosti ovog kraja, uz maksimalno angažovanje ljudskih resursa, treba pretvoriti u upotrebne vrijednosti koje će povećati standard stanovništva. Ljudi koriste prirodne resurse više desetina hiljada godina. Eksploatacija prirodnih resursa se znatno povećala, razvojem industrije i tehnologije.

Svjetska komisija, za životnu sredinu i razvoj u izvještaju - Naša zajednička budućnost - ukazuje na opasnost po ljude i našu planetu, od politike ekonomskog rasta, bez

23

obzira na mogućnost regeneracije naše planete.

Ova komisija je definisala održivi razvoj, kao razvoj kojim se ispunjavaju potrebe sadašnjosti, bez uskraćivanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe.

30

Gotovo da nema zemlje,

koja nije u svoje strategije privrednog razvoja, uvrstila koncept održivosti,

23

koji podrazumijeva usklađen

sistem tehničko tehnoloških, ekonomskih i društvenih aktivnosti, u ukupnom razvoju, u kojima se na principu ekonomičnosti i racionalnosti, koriste

23

prirodni resursi, ne smanjuje kvalitet životne sredine, a da pri tom ne ugrožava opstanak budućih generacija. U oblasti

ekonomije treba uvesti nove načine privređivanja, koji nakon izračunavanja troškova, uzimaju u obzir faktor prirode, kao faktor buduće proizvodnje.

30

Ekološki otisak je indikator kojim mjerimo uticaj ljudi na planetu

124

(Ecological Footprint EF). Mjerenje našeg uticaja na planetu je primjer kako možemo porediti potrošnju obnovljivih resursa u državi i svijetu.²⁴⁰ Koncept održivog razvoja potiče iz šumarstva i odnosi se na mjeru kojom se pošumljavanjem

novim mladima i sječa šuma u direktnoj zavisnosti – stalno se povećava novi prirast šume a da se istovremeno ne narušava životna

30

sredina.²⁴¹ ²³⁹ Izvor: Monstat 240

Ecological Footprint of Nations 2004. <http://www.Redefiningprogress.com/publications/footprintnations2004.pdf>

23

241

Ulrich Grober – Deep roots – A conceptual history of sustainable development (Nachhaltigkeit) Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), 2007.

80

Na prostoru opštine Nikšić, eksploatacija prirodnih resursa je bila, naročito velika, u drugoj polovini XX vijeka, a nastavljeno je i u prvoj deceniji XXI vijeka. Pošto je naša zemlja usvojila Nacionalnu strategiju održivog razvoja, potrebno je da

korišćenje prirodnih resursa bude **u skladu sa principima održivog razvoja.** Kada su u 115

pitanju šume kao resurs opštine, one su, kao što je već rečeno, ugrožene sušenjem i požarima. Da bi se dostigli principi održivog razvoja, neophodno je stalno pošumljavanje prirodnog podmlatka, proredna sječa šuma, pošumljavanje goleti i izgradnja puteva. Što se tiče ruda na prostoru opštine, njihova eksploatacija je dio složenog procesa industrijalizacije i dovodi do velikih promjena u prostoru. Bogatstvo rudom boksita u opštini je veliko, pa i ako je jedan dio potrošen, može se reći da novi rudokopi, posebno „Zagrad“, odgovara sadašnjim potrebama razvoja i ne dovodi u pitanje buduće generacije i zadovoljenje njihovih potreba. Što se tiče obradivog zemljišta, veliki dio na prostor opštine je oduzet od poljoprivredne proizvodnje, što jezerskim akumulacijama, što industrijskom pogonima i stambenom izgradnjom. U skladu s održivim razvojem, obradivo zemljište se mora zaštititi kako od pretvaranja u građevinsko i industrijsko tako i od degradacije i uništavanja putem erozije, odronjavanja, hemizacije jer opština ima ograničene količine obradivog zemljišta. Kada su u pitanju vode kao resurs, u skladu sa održivim razvojem, potrebno ih je zaštititi od svih vrsta zagađenja, izgradnjom kanalizacionih sistema, kao i uređenja za dovod i tretman otpadnih voda, uz veliku kontrolu potencijalnih zagađivača. Kada je u pitanju vodosnadbijevanje, potrebno je, svim stanovnicima opštine, obezbijediti dovoljne količine vode, ali je moramo štedjeti na svakom mjestu i svakoj prilici. Kada je u pitanju upotreba vode na prostoru opštine za dobijanje električne energije, može se reći da opština ima prednosti, jer se energija proizvodi u hidroelektrani – obnovljivom čistom energetskom resursu. 8.2. Odnos prema kulturnom nasljeđu Čovjek je u dugom razdoblju svog razvoja stvarao predmete za svoje lične, ili za potrebe društva. Danas je, zube vremena, odolio mali broj njih, koji govore o životu mnogih ljudskih zajednica, država i civilizacija. Neki predstavljaju izuzetna umjetnička djela, kao i svjedočanstvo o presudnim istorijskim događajima. Ovi spomenici predstavljaju kulturnu baštinu, tj. kulturno nasljeđe stvarano generacijama, stoga je briga o očuvanju kulturnog nasljeđa u XXI vijeku, ne samo obaveza nadležnih institucija, već i moralna obaveza cjelokupnog društva. Spomenici materijalne kulture, sačuvani na području Nikšića, svjedoče da je ovaj grad, sa svojom okolinom, u dugoj svojoj istoriji bio značajan kulturni i ekonomski centar.²⁴² Kao što je ranije rečeno, u opštini Nikšić, prema podacima Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture postoji 25 kategorisanih spomenika. Prema stepenu vrijednosti svrstani su u tri kategorije: I, II, i III. Spomenici I kategorije su Crvena stijena i Dvorski kompleks Kralja Nikole. Dvorski kompleks kralja Nikole je građevina u renesansnom stilu. Podignut je u slavu Crnogoraca poginulih u ratovima sa Turcima, u periodu od 1875 – 1878. godine. Dvorac je završen 1900. godine, projektovao ga je dr Josip Slade, a graditelji bili italijanski majstori. Lice dvora je, kao i Saborne crkve, okrenuto prema zapadu, a čine ga dva reda arkada po jedanaest svodova.²⁴³ Danas se tu nalaze: Zavičajni muzej, biblioteka. Slika 57. Dvorski kompleks kralja Nikole, opština Nikšić - I kategorija (foto B. Mićković, 2018) ²⁴² Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1972. str. 151. ²⁴³ B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet i opština Nikšić, 2010. str. 520. Saborna crkva Svetog Vasilija Ostroškog je, sakralna građevina, koja dominira panoramom Nikšića. Podignuta je 1899. godine, posvećena je imenu Sv. Vasilija Čudotvorca, a u spomen Crnogoraca, poginulih u borbi sa Turcima u periodu od 1875 – 1880. godine. Siluetu Nikšića akcentuje Saborna crkva, podignuta na Petrovoj glavici, na prirodnom pijedestalu, oko koje se pruža promenade oblika potkovice.²⁴⁴ Rađena je po planu ruskog

arhitekta Mihaila Mihailovića – Preobraženskog, a novac za izgradnju priložio ruski car Aleksandar III. Dvorski kompleks kralja Nikole i Sabornu crkvu zaokružuje gradski park, koji, sa svojim uređenim šetališnim stazama i fontanom, čini pravi ukras grada. Slika 58. Saborna crkva Sv. Vasilija Ostroškog, opština Nikšić - II kategorija (foto B. Mičković, 2014)

Spomenici II kategorije su: Bedem, Crkva Sv. Petra i Pavla, Most na Moštanici,

Saborna crkva Sv. Vasilija Ostroškog, Crkva Sv. Spasa u Dragovoljčićima, Crkva Sv.

22

Spasa na Grahovcu, Crkva Sv. Arhanđela Mihaila u Stražnici u Petrovićima, Sv. Nikole u Grahovu i Drenošnici i Gradski bedem. Bedem predstavlja ostatke predсловenskih naselja (rimskog kastruma), bio je važan i u vrijeme Gota kao Anagastum, a kasnije sloveniziran pod imenom Onogošt, kako se zvao i u vrijeme Turaka. Ima dvije cjeline: Donji grad

sa pet kula i Gornji grad **sa šest** kula. **Čitav grad je opasan**

57

Bedenom. 244 Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1972.str.187. Slika 59. Nikšićki Bedem, opština Nikšić - II kategorija (foto B.Mičković,2017) Slika 60. Crkva Sv. Spasa na Grahovcu, opština Nikšić (II kategorija)245

Spomenici III kategorije su:

Ostaci nekropole stećaka u Šipačnu i Prigradini kod Velimlja, Kula u Starom selu u Župi nikšićkoj,
Crkva Sv. Đorđa, ruševine Kastela na Vilusima, Džamija, Crkva Sv. Jovana u Velimlju, Crkva Sv.
Jovana Krstitelja u Tupanu, Manastir

22

Sv. Luke u Župi, Manastir Kosijerevo, Kula Lekovića u Kočanima, 245 www.vijesti.me

Duga – istorijski klanac sa utvrđenjima, Klačina, Stara turska tvrđava, Crkva Sv. Jovana u Drijenku
i Petrovićima i Kula sa tvrđavom na Trebjesi.

22

Manastir Ostrog je udaljen od Nikšića 18 km, u graničnom je dijelu sa danilovgradskom opštinom. Sastoji se iz Gornjeg i Donjeg manastira. Manastir je podigao vladika Vasilije 1666. godine. Gornji manastir je uvučen u prirodno pećinsko udubljenje i ima dvije crkvice, u donjoj je čivot Svetog Vasilija Čudotvorca. Donji manastir je podignut 1742. godine. U okviru manastirskog kompleksa je bogoslovska škola kao i konaci.246 Svetilište, Svetog Vasilija Ostroškog, je jedno od najznačajnijih pravoslavnih hodočašća, na ovim prostorima. Slika 61. Manastir Ostrog247 Manastir Svetog Luke u Nikšićkoj Župi izgradilo je pleme Nikšići 1492. godine, a projektovao ga je Rale sin Jovice Neimara.248 Taj

manastir su porušili Turci, a mještani podigli novi, na današnjem **mjestu.**

116

Ponovno je bio porušen 1853. godine, za vrijeme napada na Crnu Goru Omer paše Latasa. Iznova je sagrađen 1877. godine, na inicijativu knjaza Nikole, a u slavu njegovog strica knjaza Danila Petrović. Posljednjih godina XX 246 B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet i opština Nikšić, 2010. str. 513. 247 www.wikipedia.org 248 Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1972.str.185. vijeka manastir Sv. Luke je pretvoren u ženski manastir, sa razvijenom domaćom radinošću.249 Slika 62. Manastir Sv. Luke u Župi, opština Nikšić (foto B. Mičković,2017) Slika 63. Manastir Kosijerevo, opština Nikšić (III kategorija) 250 Manastir Kosijerevo nalazi se u selu Petrovići na lijevoj strani rijeke Trebišnjice. U istorijskim izvorima pominje se 1692. godine kada je podignuta manastirska trpezarija, 249 B. Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet i opština Nikšić, 2010. str. 510. 250 www.onogošt.me a crkvu današnjeg izgleda, na prvobitnoj lokaciji, u vizantijskom stilu, prezidao je majstor Tomo Tomašević. Najstarija crkva u Nikšićkom kraju je crkva Svetog Petra i Pavla. O vremenu njene gradnje, nema pouzdanih podataka, ali na osnovu stilskih karakteristika i živopisa na istočnom dijelu crkve, može se zaključiti da je iz XVII vijeka. To je jednobrodna građevina, sa podužim poluoblíčastim svodom, bez kubeta.251 Crkva Svetog Spasa u Grahovcu, podignuta je 1858. godine, u čast velike bitke na Grahovcu. Crkva Svetog Nikole na Grahovu, podignuta je krajem XV vijeka. Crkva Svetog Spasa u Dragovoljćima, podignuta je u drugoj polovini XVI vijeka. Slika 64. Crkva Svetog Petra i Pavla, opština Nikšić (II kategorija) 252 Važno kulturno nasljeđe predstavljaju i mostovi, koji osim saobraćajne uloge, imaju i arhitektonsku vrijednost starina. Carev most je jedna od najljepših građevina ovog tipa, u ovom kraju i Jugoistočnoj Evropi. Računa se da je ovo najveći građevinski poduhvat onog vremena.253 Plan mosta je uradio dr Josip Slade Šilović, a most je ime dobio po ruskom caru Aleksandru. Most je dug 269 m, a visok 13 m i ima 18 lukova. Put je završen 1892. godine.254 251 Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1972.str.185. 252 www.upoznajmocnugoru.me 253 Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1972.str.187. 254 B.Radojičić, Opština Nikšić – priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010. str. 519. Slika 65. Carev most, opština Nikšić (foto B. Mičković, 2017) Vukov most je podignut 1888. godine. Dobio je ime po, proslavljenom crnogorskom junaku Vuku Mićunoviću. Pored Vukovog mosta, izgradnjom magistralnog puta Nikšić –Trebinje, podignut je i novi betonski most. Slika 66. Vukov Most, opština Nikšić (foto B. Mičković, 2017) Stari most na Duklu preko Zete podignut je 1804.godine. Podigao ga je ktitor nikšićke džamije, Hadži Ismail Lekić. Most je dug 110 m i ima osam nejednakih otvora. Slika 67. Most na Duklu, opština Nikšić (foto B. Mičković,2017) Tu su još lijepi kameni mostovi: Brezovački most preko Zete, most preko Sušice i most preko Rastovca. Slika 68. Brezovački most na Zeti, opština Nikšić (foto B. Mičković,2017) Važni su i spomenici koji podsjećaju na najvažnije istorijske događaje i ličnosti. Na mjestu bitke na Grahovcu 2008. godine podignut je Obelisk – spomenik, rad vajara Pavla Pejovića. Na centralnom trgu je spomenik kralju Nikoli I Petroviću, rad vajara Miodraga Živkovića. Tu su i spomenici podignuti u čast poginulih u II svjetskom ratu: spomenik pod Trebjesom, na Kapinom polju i Grahovu. Slika 69. Spomenik kralju Nikoli, Nikšić (foto B.Mičković,2016)255 8.2.1. Stanje i zaštita kulturnog nasljeđa Najveći dio nepokretnih spomenika kulture, u opštini Nikšić, je u dosta lošem stanju. Uzroci za to su: vremenske prilike, uticaj zuba vremena, nestručno izvođenje radova, nebriga i neodržavanje, industrijsko zagađenje itd. Najveći štetni činilac za ove spomenike je voda i vlaga. Ovdje treba pomenuti i ljudsku nebrigu i nemar, jer su neki od ovih spomenika zarasli u rastinje i korov i prepušteni sami sebi. Od 2005. godine pristupilo, se rekonstrukciji i revitalizaciji onih najugroženijih: Dvorac kralja Nikole, most na Moštanic i Stećci. Prilikom izvođenja radova, na zaštiti ovih objekata, konzervaciji i restauraciji, uvijek je potrebno imati kvalitetnu dokumentaciju, kako se ne bi povrijedila njihova izvornost. Sve ove poslove treba rješavati u skladu sa principima UNESCO-a i sa evropskim principima zaštite. Obzirom, da je riječ o kulturno istorijskim spomenicima velike vrijednosti, koji su važan faktor turističke ponude i ukupnog razvoja opštine, trebalo bi uvijek, u tim planera koji rade prostorne

planove, uključiti i stručnjake za ovu oblast, kako bi se oni na najbolji način uklopili u razvojna prostorna rješenja. 255 www.sindcel.blogspot.com 9. Vizija optimalnog razvoja Novi društveni uslovi na kraju XX i početkom XXI vijeka, uticali su na smanjenje broja stanovnika u samom gradu. To pruža mogućnost da se dobije na vremenu, kao i na prostoru, da bi se što bolje osmislio prostor za kvalitetniji život ljudi. Potrebno je istražiti i uporediti neke modele razvoja gradova u budućnosti. Veoma je važno,

da se na najbolji mogući, racionalan, održiv i konkretan način, iskoriste svi potencijali opštine.

3

U zoni jezgra grada i zoni između spoljašnje granice urbanog jezgra i GUR-e u kojima već postoji infrastruktura, moguće je razvijati privredne djelatnosti i preduzetništvo. Neophodno je stvarati podsticaje za privredne subjekte kroz biznis zone i klastere. U „Mapi resursa“ postoji „Plan razvoja biznis zona u Crnoj Gori“ gdje se daje podrška lokalnim zajednicama za razvoj biznis zona na svojoj teritoriji.²⁵⁶ Veoma je važno, modernizovati mala i srednja preduzeća, kao i otvarati nova. Na taj način bi se uticalo na smanjenje nezaposlenosti u gradu. Od velike važnosti bi bilo, povezivanje prostora jezera Krupac i Slano, sa magistralnim putem Nikšić – Risan, kao i izgradnja hotela u blizini ovih jezera. Gornje polje ima perspektivu u razvoju poljoprivrede uz navodnjavanje i otvaranje farmi. Na Vidrovanu su odlični uslovi za razvijanje tranzitnog, eko i etno turizma, kao i za izgradnju fabrike za flaširanje vode, razvoj povrtlarstva uz navodnjavanje i regulaciju od poplava. U zoni ostalih urbanih područja i ruralnom prostoru, koji zahvata i najveći dio opštine, je potrebna revitalizacija i stvaranje uslova za povratak stanovništva. Akcenat treba staviti na razvoj poljoprivrede, kao i uvezivanje poljoprivrede sa turizmom, kroz razvoj eko turizma i agroturizma. Grahovo posjeduje razvojne resurse, kao što su kompleksi obradivog zemljišta, šumski potencijali, Grahovsko polje kao i dobar geografsko – saobraćajni položaj. U skladu sa tim, ovdje bi se mogla razvijati intezivna poljoprivreda, plantaže povrća, proizvodnja organske hrane, manja prehrambena industrija, tranzitni, eko i etno turizam, lov i ribolov. Od najveće važnosti za ovaj prostor, je blizina mora i mogućnost plasmana svih proizvoda u turističke centre, naročito u toku ljetnje turističke sezone. ²⁵⁶ „Mapa resursa“, Ministarstv ekonomije, www.mek.gov.me Vilusi od resursa posjeduju pašnjake, šume, djelimično obradive udoline i dobar geografsko – saobraćajni položaj. Zbog toga, za ovaj kraj, bi značilo otvaranje objekata za razvoj transportno – servisne i tranzitne funkcije (moteli). Pašnjaci pružaju mogućnost za razvoj stočarstava, ali u vidu mini farmi, kao i distributivnih punktova za stočarsku proizvodnju. Postojanje auto kampova bi bilo bitno, obzirom na put Risan – Nikšić. Velimlje posjeduje očuvanu prirodu i pašnjake. Ovdje bi se moglo razvijati stočarstvo, uz otvaranje mini farmi, kao osnove za individualnu stočarsku proizvodnju, kao i otvaranje otkupnih stanica za ljekovito bilje. Od velike važnosti, za ovaj kraj, bilo bi uključivanje na vodovodni sistem Bilečkog jezera. Rudine i Banjani posjeduju pašnjake. Ovaj predio je u zavjetrini, pa bi se ovdje moglo razvijati stočarstvo, naročito, kozarstvo u vidu zadruga u selima. Golija posjeduje obradivo zemljište u udolinama, šume, očuvanu prirodu. Ovdje bi se moglo razvijati stočarstvo, zatim, otvarati otkupne stanice, prikupljati šumsko i ljekovito bilje, otvoriti pogon za preradu, sušenje i pakovanje ljekovitog bilja. Za ovaj predio, od velike važnosti, je modernizacija puta prema Nikšiću kao i prema Pivi i Hercegovini. Župa posjeduje obradivo zemljište, crveni boksit, Liverovičko jezero, Bjeloševsku baru sa očuvanim tragovima dolinskog lednika, vjeske spomenike. Obzirom da se nalazi u zavjetrini od sjevernog i južnog vjetra, može se dobro razvijati povrtlarstvo, zatim, voćarstvo plantažnog karaktera, ribarstvo, izletnički, zimski, seoski i vjerski turizam. U svrhu turizma, bilo bi dobro, izgraditi uspunjaču do Morakova i pretvoriti ga u vidikovac, modernizovati put prema

Nikšiću, kao i povezati Župu sa Moračom. Tunjevo je bogato vodom i plodnim zemljištem, što pruža odlične uslove za razvoj poljoprivrede. Pješivci imaju odlične uslove za razvoj vjerskog turizma, jer se tu nalazi manastir Ostrog, jedno od najposjećenijih svetišta na slovenskom jugu. 10. ZAKLJUČAK Teritorija opštine Nikšić, od iskona do danas, bila je izložena neprekidnim transformacijama prostora. One su bile uzrokovane prirodnim i antropogenim faktorima. U početku to je bio samo uticaj prirodnih, a u novije vrijeme, dominantan je uticaj antropogenih faktora. Na nastanak i grubo oblikovanje ovog prostora, uticali su prirodni endogeni i egzogeni faktori. Endogeni su epirogeni pokreti, vulkanizam i zemljotresi. Finije oblikovanje prostora, vršili su egzogeni faktori i to: kraška erozija, lednička erozija i akumulacija i rječna erozija i akumulacija i denudacija. Tako su se oblikovali geološki sastav, seizmičnost, klimatski uslovi, hidrološke prilike, pedološki sastav i biogeografske odlike. Zahvaljujući povoljnim prirodnim uslovima i dobrom geografskom položaju, ovaj prostor je bio naseljen u praistorijsko vrijeme i kroz sve kasnije istorijske periode. U radu je pokazano, koliki je bio uticaj položaja ovog prostora za transformaciju prostora na širem regionu. Antropogeni faktori, na ovom prostoru, djeluju od paleolita, za koje su otkriveni materijalni ostaci u nalazištima u okruženju, kao što je Crvena stijena u kojoj je živio čovjek neandertalac prije oko 180 hiljada godina. Oruđa koja je koristio čovjek tog vremena su od tesanog kamena: rezači, strugači, šiljci. Djelovanjem antropogenih faktora širio se i prostor naseljavanja. Tako da je svaku ljudsku epohu, karakterisala transformacija prostora, izazvana i prirodnim i antropogenim faktorima. Bilo ih je i u praistorijsko vrijeme, i u vrijeme Ilira, koji su u ove prostore prodrli od 1900 – 1800 g.p.n.e.. U to vrijeme, ovaj prostor je pripadao plemenu Dokleata. Poslije Ilira, ove prostore su naseljavali Rimljani, koji su pokorili Ilire 167 g.p.n.e. Poslije Rimljana, ove prostore su naselili Sloveni, u VI i VII vijeku i stvaraju prve države, a kasnije i Turci. Zato se na ovom prostoru osjeća uticaj rimske, ranoslovenske, razvjenoslovenske i tursko – orijentalne civilizacije. Tokovi transformacija su podijeljeni na period do sredine XX vijeka i od sredine XX vijeka, do kraja prve decenije XXI vijeka. Transformacije prostora do sredine XX vijeka, bile su manjeg obima. Njih je karakterisalo, na početku uređivanje pećina za stanovanje i skrivanje od neprijatelja i vremenskih nepogoda, kao što je Crvena stijena, zatim, probijanje prvih puteva, kasnije izgradnja kuća od drveta, kao i kulina (kod sela Zavrh), vojnih utvrđenja (Bedem), izgradnja vjerskih objekata, stvaranje naselja (Onogošt, Stara varoš) i u njima objekata uprave, trgovine i zanata, stvaranje novog dijela naselja, izgradnja objekata kolektivnog stanovanja, izgradnja saobraćajnica. Nikšić je, u tom dugom razdoblju, imao i upravne transformacije, od utvrde u vrijeme Rimljana i Gota, važnog centra šireg područja u Duklji, upravnog, strateškog i trgovačkog centra u vrijeme Turaka, urbanističkog, kulturnog i trgovačkog centra u vrijeme kralja Nikole, sreskog centra, podijeljenog na više opština, između dva svjetska rata, i na kraju, opštinskog centra. Nikšić je u drugoj polovini XX vijeka bio vodeći industrijski centar. U radu je pokazano, da su se, ipak, najveće i najintezivnije transformacije na ovom prostoru, odigrale od sredine XX vijeka i u prvoj deceniji XXI vijeka. Najveći uticaj na transformaciju ovog prostora, u ovom periodu, imali su brojni faktori: razvoj industrije, energetike, rudarstva i građevinarstva, demografsko populaciona kretanja, razvoj društvenih servisa, razvoj tehničkih infrastrukturnih sistema. Zahvaljujući snažnom razvoju industrije, ovaj kraj i grad, razvijaju su se brzinom, koja je poznata kod vrlo malog broja gradova. Pedesetih godina XX vijeka, otvaraju se velika industrijska preduzeća: Željezara „Boris Kidrič“, Rudnici boksita, Elektroprivreda Crne Gore, Građevinsko preduzeće Crne Gora koja su zapošljavala veliki broj radnika. Industrijalizacija je izazvala snažne migracije iz sela u grad, a nekadašnji poljoprivrednici su se preobrazili u industrijske radnike. Ostavši bez vitalnog stanovništva, sela su postala zapuštena, zemljište je prestalo da se obrađuje, što je uzrokovalo slabljenje poljoprivrede kao važne grane privrede Nikšića i Crne Gore. Veliki priliv stanovništva, izazvao je topografsko širenje grada, pa je 90-tih godina XX vijeka, topografski areal Nikšića iznosio 10 km puta 10 km. Broj stanovnika u gradu 1948. godine iznosio je 6 013, a 1991. godine 56 141 stanovnika. Veliki broj doseljenih stanovnika, naselio se na okolnom prigradskom prostoru, gdje je

zemljište bilo jeftinije, što je uslovalo neplanski razvoj tih djelova grada i korišćenje poljoprivrednog zemljišta, u nepoljoprivredne svrhe. Razvoj industrije i energetike je, dakle, donio dosta pozitivnog, ali i dosta negativnog, prostoru Nikšića. Osim svega predhodno navedenog, industrijske i stambene zgrade su oduzele, od poljoprivrede velike površine zemljišta. Razvoj ovih grana izazvao je destrukciju, devastaciju i degradaciju prostora, naročito na mjestima eksploatacije rude, pijeska i šljunka kao i veliko zagađenje životne sredine, u samom gradu. Dominantan uticaj na transformaciju prostora, znači, imao je antropogeni faktor. Prostor Nikšića je analiziran u komparaciji sa kretanjima u regionu, tj. gradom Mostarom kao i gradovima Podgorica i Bar. Analiza je vršena za dva perioda 1953- 1981 i 1981- 2011. godine i obuhvatala tri prostorna nivoa: urbani, ruralni i gravitacionu zonu. Nikšić je imao sreću da ima plan još 1883. godine i da se planski razvija na osnovama plana Josipa Sladea i poslije II svjetskog rata. Takođe, regulacioni plan Nikšića uradila su i braća Stojanović 1952. godine. J. Seisel i D. Boltar, iz Zagreba, su uradili Generalni urbanistički plan Nikšića 1958. godine. Prostorni i Generalni urbanistički plan, Nikšić dobija 1986. godine. Taj plan je radio Urbanistički institut Hrvatske iz Zagreba. Upravljanje prostorom, preko prostornih i urbanističkih planova, odvijalo se sa značajnim propustima. Planovi nijesu dovoljno poštovani, pa je napravljeno i dosta grešaka, što je izazvalo uzurpaciju prostora. Takvih primjera ima i u užem gradskom jezgru: Robna kuća, Dom revolucije, Pozorište, Gradska pijaca, Studenačke glavice, itd. Urbanistički planovi, koji su do sada sprovedeni, nijesu uspjeli da urbanističke tokove usmjere prema planskim rješenjima, jer su imigracioni tokovi bili veliki, a demografsko populacioni rast eksplozivan. Detaljni urbanistički planovi su pokrivali velike površine, što je doprinosilo njihovoj nepouzdanosti. Danas, veliki problem predstavlja, razlika između urbanog centra i prostorno razučene periferije, uzurpirano poljoprivredno zemljište, neostvaren policentrični razvoj, jer se nije uspjelo sa razvojem funkcija u lokalnim centrima, kako bi oni postali polovi razvoja. Industrija je i dalje koncentrisana u centru, jer se nije uspjelo sa otvaranjem pogona u lokalnim centrima, poljoprivreda, izuzev u prostorima bližim gradu, i dalje ima ekstenzivni karakter, slabo razvijen turizam iako postoje potencijali za njegov razvoj, problemi u užem gradskom jezgru, gdje postoji destrukcija prostora, na najboljim lokacijama. Dosadašnje razvojne transformacije, uticale su, na kvalitet životne sredine u samom gradu, vrlo negativno. Odlaganje čvrstog otpada nije riješeno na pravi način, i ako se njegovo sakupljanje, odvija organizovano i odlaže na lokalitetu Mislov do u Budošu. Pored donošenja prostornih planova kao najbolje podloge za racionalnu namjenu prostora, u novije vrijeme, donešen je i veliki broj propisa, kao i više strategija razvoja kao instrumenata za ostvarivanje vizije razvoja opštine Nikšić, u bližoj budućnosti, sa bitnim naglaskom na upravljanje prirodnim resursima, upravljanje životnom sredinom, upravljanje stambenom izgradnjom, upravljanje prostorom, upravljanje kulturno istorijskim nasljeđem i upravljanje otpadom. S obzirom na opadanje broja stanovnika, veće su mogućnosti za dosljedno poštovanje i sprovođenje planskih dokumenata. 11. LITERATURA 11.1. Izvori 1. Monstat 2. Statistički godišnjak Federacije Bosna i Hercegovina, 2015., Federacija u brojkama 3. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 11.2. Planska regulativa 1. Prostorni plan opštine Nikšić, Urbanistički institut Hrvatske, 1986, Zagreb. 2. Generalni urbanistički plan opštine Nikšić, Urbanistički institut Hrvatske, 1986, Zagreb. 3. Izmjene i dopune Generalnog urbanističkog plana Nikšića – predlog, 2001, Direkcija za planiranje prostora, Nikšić. 4. Izmjene i dopune GUP i PPO Nikšić, Urbanistički institut Hrvatske, Zagreb, 1987. 5. Lokalni ekološki akcioni plan (LEAP) opštine Nikšić, 2007, Opština Nikšić – Služba menadžera, Služba za zaštitu životne sredine. 6. Informacija o stanju životne sredine za teritoriju opštine Nikšić za 2012. godinu, opština Nikšić, Sekretarijat za uređenje prostora i zaštitu životne sredine. 7. Opšta šumskoprivredna osnova za Nikšićko - pivsko šumskoprivredno područje, 1995.g., Nikšić. 8. Prostorno – urbanistički plan opštine Nikšić, Joint Venture Open Plan Consulting S. r. l. – Italija, Republički zavod za urbanizam i projektovanje (RZUP) – Crna Gora, Regionalni centar za životnu sredinu (REC) – Crna Gora, Confservizi CISPTEL Toscana – Italija, Italijanski državni međuniverzitetski israživački centar ABITA – Italija,

arhitekta Silvija Viviani – Italija, 2015. 9. Prostorno – urbanistički plan Plužina, Jugoslovenski institut za urbanizam i stanovanje, JUGINUS DOO – Beograd, JUGINUS-MONT – Bijelo Polje 226, 2012. 10. Prostorno – urbanistički plan Šavnika, IBI – CAU, Podgorica, 2014. 11. Prostorno – urbanistički plan Žabljaka, Jugoslovenski institut za urbanizam i stanovanje, JUGINUS DOO – Beograd, JUGINUS - MONT – Bijelo Polje, Republički zavod za urbanizam – Podgorica, 2011. 12. Prostorni plan SR Crne Gore – Osnove plana – 1983.g., Republički zavod za urbanizam i projektovanje – Titograd, Centar Ujedinjenih nacija za ljudska naselja (UNCHS), Organizacija Ujedinjenih nacija za otklanjanje katastrofa (UNDRO). 13. Prostorni plan SR Crne Gore do 2000. godine – Predlog plana – 1985.g. Republički zavod za urbanizam i projektovanje, Titograd 14. Prostorni plan Crne Gore do 2020. godine, Nacrt, Montenegroinženjering - Podgorica, Institut za urbanizam i arhitekturu Srbije – Beograd, Urbanistički inštitut Republike Slovenije 2008.g., Podgorica. 15. Detaljni prostorni plan (DPP) za koridor dalekovoda 400KW sa optičkim kablom od Crnogorskog primorja do Pljevalja i podmorskim kablom Italija – Crna Gora sa strateškom procjenom uticaja na životnu sredinu, Ministarstvo održivog razvoja, RZUP, IGH, Dalekovod project, 2011, Podgorica. Strategije 1. Strategija regionalnog razvoja Crne Gore, 2010 – 2014., Ministarstvo ekonomije, Podgorica, 2014. 2. Strategija razvoja energetike Crne Gore do 2025. godine., Ministarstvo ekonomije, Podgorica, 2014. 3. Mapa resursa, Vlada Crne Gore, Ministrastvo ekonomije, Podgorica, 2011. 4. Strategija prostornog razvoja Hrvatske, Hrvatski zavod za prostorni razvoj, Zagreb, 2015. 5. Strategija prostornog razvoja Republike Srbije 2009 – 2013 - 2020, Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja, 2009. 6. Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore do 2030., Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Podgorica, 2015. 7. Strategija upravljanja otpadom Crne Gore do 2030., Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Podgorica, 2015. 8. Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja 2015 - 2020., Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, Podgorica, 2015. 11.3. Obavezna literatura . 1. R. Bakić, Prostorno planiranje, prošireno i dopunjeno izdanje, Unireks, Nikšić, 1995. 2. R. Bakić, M. Doderović, D. Mijanović, Naselja u prostoru, Geografski institut Filozofskog fakulteta u Nikšiću, 2009. 3. R. Bakić, Ogledi iz demografije, Geografski institut Filozofskog fakulteta u Nikšiću, 2010. 4. R. Bakić, Specifična iskustva Crne gore u planiranju prostora, Geografski institut Filozofskog fakultet u Nikšiću, 2012. 5. R. Bakić, Položaj u prostoru kao faktor razvoja, Geografski institut Filozofskog fakulteta, Nikšić, 2013. 6. R. Bakić, Demografski i populacioni problemi u Crnoj Gori, promjene u prostornom razmještanju stanovništva Crne Gore u toku druge polovine XX i prve decenije XXI vijeka, Knjiga 109, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2014. 7. M. Burić, Crna Gora – Životna sredina i razvoj, Međunarodni naučni centar za ekologiju i zdravlje čovjeka, Podgorica, 1996. 8. Z. Ivanović, Gradovi – komunalni centri SR Crne Gore, SAN, Geografski institut „Jovan Cvijić“, Beograd, 1989. 9. Z. Ivanović, Urbani razvoj gradova Crne Gore u turskoj imperiji, Geografski institut Filozofskog fakulteta, Nikšić, 2013. 10. D. Kićović, D. Vujanović, P. Jakšić, Osnovi zaštite i unapređenja životne sredine, Kosovska Mitrovica i Beograd, 2008. 11. M. Lješević, Geografija zemljišta, Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, Nikšić, 2003. 12. M. Lješević, Životna sredina sela i nenastanjenih područja. Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2005. 13. M. Lješević, Urbana ekologija, Institut za životnu sredinu i GIS, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu, 2005. 14. M. Lješević, Životna sredina - teorija i metodologija istraživanja, Univerzitet Singidunum, Fakultet za primijenjenu ekologiju Futura, NVO Ekorizik, Beograd, 2010. 15. S. Popović, Danilovgrad arhitektonska simbolika prostora, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2011. 16. B. Radojičić, Nikšićki kraj, savremene regionalno-geografske transformacije, Nastavnički fakultet, knj. I. Nikšić, 1982. 17. B. Radojičić, Geografija Crne Gore – prirodna osnova, Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, Nikšić, 1996. 18. B. Radojičić, Vode Crne Gore, Institut za geografiju, Filozofski fakultet, Nikšić, 2005. 19. B. Radojičić Geografija Crne Gore - knj. I, prirodna osnova, knj. II, društvena osnova, knj. III, regije, DANU, Podgorica, 2008. 20. B. Radojičić , Opština Nikšić - priroda i društveni razvoj, Filozofski fakultet u Nikšiću i opština Nikšić, 2010. 26. B. Radojičić, Crna Gora- geografski enciklopedijski leksikon,

Filozofski fakultet, Nikšić, 2015. 27. M. Šturanović, Gravitacioni centri Crne Gore i njihovi geografski problemi, Javno preduzeće Centar za informativnu djelatnost, Izdavačka kuća „Nikšićke novine“- Nikšić, Nikšić, 2000. 28. D. Šabić, M. Pavlović, Globalni i regionalni razvoj Evropske Unije, Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, 2008. 29. P. Šobajić, „Nikšić-Onogošt“, posebna izdanja geografskog društva, Beograd, 1938.god. 30. M. Vresk, Razvoj urbanih sistema u svijetu, Školska knjiga, Zagreb, 1984. 31. Z. Žegarac, Infrastruktura, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 1998. 11.4. Članci, studije, prilozi 1. A.O. Ayeni, M.A. Cho, R. Mathieu, J.O. Adegoke, The local experts' perception of environmental change and its impacts on surface water in Southwestern Nigeria, Environmental Development Available online 21 September 2015. 2. A. Domazet, Studija turističkih potencijala grada Mostara, Ekonomski institut Sarajevo, 2010. 3. F. Gusdorf, S. Hallegatte, Time and space matter: How urban transitions create inequality, Global Environmental Change, Volume 18, Issue 4, October 2008, Pages 708–719. 4. P. Jordan, Development of rural space in post-communist southeast Europe after 1989: a comparative analysis, Journal for Geography, 4-1, 2009. 5. Ž. Kordej-De Villa, D. Pejnović, Planska područja Hrvatske u kontekstu regionalne politike, Hrvatski geografski glasnik, Vol.77 No.1. 2015. 6. A. Mrđa, B. Bojanić, O. Štitaroci, Međunarodni dokumenti o prostornom planiranju, časopis Prostor, Vol. 23., No. 1 (49), Zagreb, 2015. 7. A. Mrđa, B. Bojanić, O. Štitaroci, Značaj koncepta turističke nosivosti za prostorno planiranje; turistička nosivost, časopis Prostor, Vol.22, No. 2 (48), Zagreb, 2014. 8. M. Miličević, Socio-geografska preobrazba Mostarskog blata, Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti, Sveučilište u Mostaru, 2008. 9. I. Nejašmić, A. Toskić, Starenje stanovništva pograničnih područja republike Hrvatske, Acta Geographica Croatica, Vol.40. No.1. Listopad 2015. 10. D. Rebernik, Demografske promjene i urbanizacijski procesi u Ljubljanskoj urbanoj regiji nakon 2002. godine, Acta Geographica Croatica, Vol.39. No.1. 2014. 11. M. Rukavina, M. O. Štitaroci, Upravljanje arheološkim nasljeđem, časopis Prostor, Vol.23, No. 1 (49), Zagreb. 12. C. Rey (2000): The EU LEADER Programme: Rural development laboratory, In: Sociologia Ruralis, vol. 40(2): 163 – 173. 13. D. Seferagić, Akteri društvenih promjena u urbanom prostoru Hrvatske, Sociologija i prostor, Vol.45. No. 3/ 4, 2008, Institut za društvena istraživanja. 14. A. de Sherbinin, L. K. VanWey, K. McSweeney, R. Aggarwal, A. Barbieri, S. Henry, L. M. Hunter, W. Twine, R. Walker, Rural household demographics, livelihoods and the environment, Global Environmental Change, Volume 18, Issue 1, February 2008, Pages 38–53. 15. A. Svirčić Gotovac, Urbani procesi u Zagrebu. Stambena i poslovna gradnja, Hrvatski geografski glasnik, Vol.77 No.1. 2015. 16. J. Zlatar, Urbane transformacije suvremenog Zagreba“, Plejada, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb 2013. 17. C. J. Weissteiner, M. Boschetti, K. Böttcher, P. Carrara, G. Bordogna, P. A. Brivio, Spatial explicit assessment of rural land abandonment in the Mediterranean area, Global and Planetary Change, Volume 79, Issues 1–2, October–November 2011 Pages 20–36. 18. A. Špiri, Prostorni kriteriji u urbanoj obnovi industrijskih braunfeld lokacija, Građevinar, Vol.67 No.09. Listopad 2015. 19. Xie, P. Wang, G. Yao, Exploring the Dynamic Mechanisms of Farmland Abandonment Based on a Spatially Explicit Economic Model for Environmental Sustainability: A Case Study in Jiangxi Province, China, Sustainability, 2014. 20. Ecological Footprint of Nations 2004. <http://www.Redefiningprogrespublications/footprintnations2004.Pdf> 21. Ulrich Grober – Deep roots – A conceptual history of sustainable development (Nachhaltigkeit Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), 2007. 22. Studija turističkih potencijala Mostara, Ekonomski institut Sarajevo, 2010. 23. Zbornik radova - Zaštita čovjekove sredine u Crnoj Gori, Radovi sa simpozijuma – Stanje, zaštita i unapređenje čovjekove sredine u Crnoj Gori. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1978. 24. Crna Gora u XXI stoljeću – u eri kompetitivnosti (2010) , Životna sredina i održivi razvoj, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti. Podgorica, 2010. 25. Monografija Nikšića, Grafički zavod Hrvatske – Zagreb i Monos – Beograd, Zagreb, 1978. 26. Evropska perspektiva održivog razvoja- ka uravnoteženom održivom razvoju teritorije EU, Fond za evropske integracije, Centar za održivi prostorni razvoj, Kotor, Crna Gora, 2009. 11.5.

Regulativa i legislativa 1. Zakon o planiranju i uređenju prostora, br. 16/95, 22/95, 12/96; 2. Zakon o planiranju i uređenju prostora, br. 28/05; 3. Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata, br.51/08; 4. Zakon o životnoj sredini, br.12/96, 48/08; 5. Zakon o zaštiti životne sredine, br.48/08; 6. Zakon o zaštiti prirode, br. 51/08; 7. Zakon o šumama, br.55/00, 74/10; 8. Zakon o vodama, br.16/95; 9. Zakon o građevinskom zemljištu, br. 55/00; 10. Zakon o zaštiti spomenika kulture, br.47/91, 27/94; 11. Zakon o procjeni uticaja na životnu sredinu, br.80/05; 12. Zakon o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu, br. 80/05; 13. Zakon o poljoprivrednom zemljištu, br. 15/92, 59/92, 27/94; 14. Zakon planiranju prostora i izgradnji objekata, br. 064/17, 044/18, 063/18; PRILOG ANKETA Anketa građana o uređenju i namjeni prostora opštine Nikšić. Za područje istraživanja, izabran je odnos građana prema uređenju i namjeni prostora opštine Nikšić. Anketa je sprovedena u pisanoj, štampanoj formi u direktnom kontaktu sa građanima, na uzorku od 700 ljudi, različitih nivoa školske spreme, od osnovne do visoke, koji žive i u urbanoj i ruralnoj zoni opštine Nikšić, na uzrastu od 18 – 30 godina, 31 – 50 godina i preko 50 godina. Pitanja: 1. Da li znate šta je prostor? a) da b) ne 2. Da li je za Vas prostor ograničeni resurs? a) da b) ne 3. Da li smatrate da se prostor, kao ograničeni resurs, treba zaštititi? a) da b) ne 4. Koje su za Vas vrijednosti prostora opštine Nikšić? a) geografski položaj b) prirodne komponente c) kulturno istorijski spomenici d) sve pomenuto 5. Da li smatrate, da se prostor Nikšića, značajnije promijenio u posljednjih nekoliko decenija? a) da b) ne 6. Ako je odgovor da, šta je po Vašem mišljenju, na to najviše uticalo? a) industrijalizacija b) urbanizacija c) migracije d) sve pomenuto 7. Sadašnje stanje, uređenja prostora opštine Nikšić, je a) loše b) nezadovoljavajuće c) zadovoljavajuće d) dobro e) ne znam 8. Da li ste zadovoljni prostornim i urbanističkim uređenjem Nikšića? a) da b) ne 9. Da li je ruralnom prostoru (sela) posvećeno dovoljno pažnje kada je u pitanju planiranje i uređenje prostora opštine Nikšić? a) da b) ne c) ne znam 10. Šta po vašem mišljenju nedostaje ruralnom prostoru, da bi bio konkurentan urbanom prostoru, opštine Nikšić? a) bolja putna infrastruktura b) bolja komunalna opremljenost c) korišćenje potencijala poljoprivrede i drugih djelatnosti radi zapošljavanja 11. Koji su po Vama glavni problemi uređenja prostora opštine Nikšić? a) nekontrolisana i neplanska gradnja b) nepoštovanje i nedostatak planskih dokumenata c) loše urbano i ruralno planiranje d) nedostatak zelenih površina e) nedostatak parkinga f) nedostatak biciklističkih staza g) bolji kvalitet saobraćajnica h) sportski tereni i) ljepši izgled objekata j) urbano uređenje ruralnih prostora 12. Da li smatrate da je prostor Nikšića dovoljno očuvan? a) da b) ne c) ne znam 13. Da li znate da je donešen novi Prostorno – urbanistički plan opštine Nikšić? a) da b) ne 14. Postoji li u opštini služba koja se bavi uređenjem i zaštitom prostora? a) da b) ne c) ne znam 15. Kome bi se Vi obratili da imate neki problem vezano za uređenje prostora? a) opštinskoj službi b) republičkoj službi c) nevladinoj organizaciji d) policiji e) komunalnom preduzeću 16. Kako se informišete o stanju i uređenju prostora opštine Nikšić? a) putem televizije b) putem radija c) putem opštinskih službi 17. Mislite li da Vam je potrebno više informacija? a) da b) ne c) ne znam 18. Da li je potrebno veće direktno učešće građana kada je u pitanju donošenje odluka vezanih za uređenje prostora? a) da b) ne c) ne znam 19. Koliko godina imate? a) 18 – 30 b) 31 – 50 c) preko 50 20. Obrazovanje a) osnovna škola b) srednja stručna sprema c) viša stručna sprema d) visoka stručna sprema e) specijalizacija (magistratura, doktorat) Rezultati istraživanja putem ankete: Na osnovu prikupljenih podataka, dobijenih anketiranjem, došlo se do zaključka da se većina stavova, između ciljnih grupa podudara, kada su u pitanju osnovne karakteristike prostora. Kada su u pitanju vrijednosti prostora opštine, građani od 18 –30 godina, njih 80%, smatra da je to i geografski položaj, i prirodne komponente i kulturno - istorijski spomenici, a 10% smatra, da je to samo povoljan geografski položaj i 10%, da su to samo kulturno – istorijski spomenici. Građani od 31 – 50 godina smatraju da su to 30%, kulturno – istorijski spomenici, 30%, prirodne komponente, 15%, geografski položaj, 15% sve pomenuto i 10%, nije odgovorilo. Građani preko 50 godina, smatraju da je to 65%, geografski položaj, a 35%, sve pomenuto. U prilog hipotezi, ide odgovor građana na pitanje, da li se prostor opštine značajnije promijenio u posljednjih nekoliko decenija. Građani od 18 -30 godina su

odgovorili, da nije, njih anketiranih 70%, nešto starija grupa od 31-50 da jeste, njih anketiranih 80%, a građani preko 50 godina su odgovorili da jeste, i to 65%. Na pitanje šta je najviše uticalo na promjene u prostoru opštine, građani od 18 – 30 godina njih 30% anketiranih, smatra da su promjene u prostoru izazvane industrijalizacijom i urbanizacijom. Građani od 31-50 godina, smatraju da su to 30% migracije, 30% urbanizacija, 15% industrijalizacija, 15% sve pomenuto i 10% nije dalo odgovor, jer žive u ovom gradu, samo posljednju deceniju. Građani preko 50 godina smatraju 65% da je to industrijalizacija, a 35% sve pomenuto: industrijalizacija, urbanizacija i migracije selo – grad, što ide u prilog hipotezama, da se prostor opštine najviše promijenio u drugoj polovini XX vijeka. Na pitanje, kako vide sadašnje stanje uređenosti prostora, opštine Nikšić, građani od 18- 30 su odgovorili 50% da je loše, a 50% da je zadovoljavajuće. Građani od 31 -50 godine smatraju 30% da je loše, 30% nezadovoljavajuće, 30% zadovoljavajuće, 10% dobro. Građani preko 50 godina, njih 35%, smatra da je loše, 40%, da je nezadovoljavajuće, 20%, zadovoljavajuće i 5%, da je dobro. Opšti utisak bi bio, da građani nijesu zadovoljni prostorom u kome žive. Na pitanje, šta nedostaje ruralnom prostoru opštine, da bi bio konkurentan urbanom, građani od 18 - 30 su odgovorili, sa 50%, da su to bolja putna infrastruktura i korišćenje potencijala poljoprivrede, radi zapošljavanja, 25% da je to samo korišćenje potencijala poljoprivrede, radi zapošljavanja, i 25%, da je to sve pomenuto, odnosno, i bolja putna infrastruktura i komunalna opremljenost i korišćenje potencijala poljoprivrede, radi zapošljavanja. Građani od 31 – 50 godina njih 70% je odgovorilo, da u ruralnom prostoru nijesu iskorišćeni potencijali poljoprivrede, radi zapošljavanja, njih 15% smatra, da bi bolja putna infrastruktura doprinijela oživljavanju sela, a 15% smatra, da bi ruralni prostor bio konkurentniji urbanom, kada bi u njemu postojala bolja komunalna opremljenost. Građani preko 50 godina, smatraju da je to 60% putna infrastruktura, a 40% poljoprivredni potencijali, radi zapošljavanja. Na pitanje, koji su glavni problemi uređenja prostora opštine Nikšić, građani od 18 -30 su odgovorili 40%, da je to nedostatak biciklističkih staza, 10%, nekontrolisana i neplanska gradnja, 10%, nepoštovanje i nedostatak planskih dokumenata, 10% sportski tereni, 10% ljepši izgled grada, 10%, urbano uređene ruralnog prostora i 10%, bolji kvalitet saobraćajnica. Građani od 31 – 50 smatraju, 25%, da je to ljepši izgled grada, 25% sve pomenuto, 20% nekontrolisana i neplanska gradnja, 15 %, nedostatak parkinga i 15%, urbano uređenje ruralnog prostora. Građani preko 50 godina, smatraju njih 40%, loše urbano i ruralno planiranje, 20%, sportski tereni, 15%, nekontrolisana i neplanska gradnja, 15%, bolji kvalitet saobraćajnica, 10%, nedostatak zelenih površina. Na pitanje, da li je prostor, opštine Nikšić, dovoljno očuvan, većina odgovora tri ciljne grupe se podudara. Građani od 18 – 30, njih 75%, misli da nije, građani od 31- 50, njih 80 %, misli da nije i građani preko 50 godina, njih 65%, misli da nije, a 35% misli da je dobro očuvan. Interesantan je podatak do kojeg smo došli anketiranjem, da građanima u sve tri starosne kategorije, nedostaje informisanost da je opština 2015. godine dobila novi Prostorno – urbanistički plan, do 2025. godine. Većina građana, sve tri ciljne grupe, se izjasnila da se o uređenju prostora informišu putem televizije, da im je potrebno više informacija o uređenju prostora opštine, kao i što veće učešće građana, kada je u pitanju donošenje odluka vezanih za uređenje prostora. Biografija doktoranda: Biljana Mićković, rođena je 15.01. 1970.g. u Šavniku. Osnovnu i srednju školu završila je u Nikšiću. Diplomirala je 1994. godine na Filozofskom fakultetu u Nikšiću, na odsjeku za istoriju i geografiju. Zvanje magistra geografskih nauka geo-osnove prostornog planiranja stiče 2010.g. na Filozofskom fakultetu u Nikšiću – Katedra za geografiju. Tema magistarskog rada „Održivi razvoj ruralnog prostora opštine Nikšić“. Rad je ocijenjen ocjenom „A“ (10). Srednja ocjena na postdiplomskim studijama je 9.65. Doktorske studije upisuje 2010. godine na Filozofskom fakultetu - Katedra za geografiju – Smjer Geo – osnove prostornog planiranja. U periodu od 1994. do 2003. radila je u Gimnaziji Plužine kao prof. istorije i geografije. Od 2003. godine radi u OŠ „Braća Labudović“ kao prof. geografije. U julu 2015. godine Ministarstvo prosvjete dodijelilo joj je zvanje Nastavnik – viši savjetnik za postignute rezultate u radu sa učenicima i drugim učesnicima u obrazovanju i osposobljavanju, profesionalnom razvoju, upotrebi stručnog znanja

-
- 6 236 words / < 1% match - Internet from 02-Jul-2018 12:00AM
ekonomskiinstitut.com
-
- 7 207 words / < 1% match - Internet from 04-Jan-2016 12:00AM
www.potpredsjednikregraz.gov.me
-
- 8 198 words / < 1% match - Internet from 22-Jan-2020 12:00AM
niksic.me
-
- 9 198 words / < 1% match - Internet from 04-Jan-2014 12:00AM
forum.cdm.me
-
- 10 198 words / < 1% match - Internet from 02-Sep-2015 12:00AM
www.minpolj.gov.me
-
- 11 158 words / < 1% match - Internet from 24-Apr-2015 12:00AM
www.mek.gov.me
-
- 12 156 words / < 1% match - Internet from 06-Dec-2012 12:00AM
www.spfnk.me
-
- 13 154 words / < 1% match - Internet from 03-Jul-2015 12:00AM
niksic.me
-
- 14 142 words / < 1% match - Internet from 15-Dec-2017 12:00AM
www.promjene.org
-
- 15 141 words / < 1% match - Internet from 25-Nov-2018 12:00AM
www.akademijaznanja.me
-
- 16 127 words / < 1% match - Internet from 19-Aug-2013 12:00AM
www.niksic.me
-
- 17 82 words / < 1% match - Internet from 24-Jul-2014 12:00AM
www.bastina.eu
-
- 18 81 words / < 1% match - Internet from 27-May-2015 12:00AM
pluzine.me
-
- 19 73 words / < 1% match - Internet from 02-Jan-2015 12:00AM
www.ucg.ac.me
-
- 20 70 words / < 1% match - Internet from 08-Nov-2015 12:00AM
www.maticacrnogorska.me
-

21

69 words / < 1% match - Internet from 02-Oct-2018 12:00AM
www.mrt.gov.me

22

65 words / < 1% match - Internet from 19-Aug-2015 12:00AM
www.tvorac-grad.com

23

62 words / < 1% match - Internet from 22-Mar-2019 12:00AM
www.zzs.gov.me

24

60 words / < 1% match - Internet from 23-Nov-2018 12:00AM
www.niksic.me

25

60 words / < 1% match - Internet
eteze.bg.ac.rs

26

58 words / < 1% match - Internet from 19-Jan-2017 12:00AM
eprints.ugd.edu.mk

27

58 words / < 1% match - Internet from 24-Mar-2019 12:00AM
www.urbanizam.me

28

56 words / < 1% match - Internet from 10-Mar-2020 12:00AM
hrcak.srce.hr

29

55 words / < 1% match - Internet from 02-Oct-2018 12:00AM
www.mrt.gov.me

30

54 words / < 1% match - Internet from 23-Sep-2013 12:00AM
www.zzs.gov.me

31

53 words / < 1% match - Internet from 30-Aug-2020 12:00AM
link.springer.com

32

50 words / < 1% match - Internet from 12-May-2018 12:00AM
www.mrt.gov.me

33

48 words / < 1% match - Internet from 22-Aug-2014 12:00AM
eco-ist.rs

34

46 words / < 1% match - Internet from 25-Mar-2019 12:00AM
geografijazasve.me

35

43 words / < 1% match - Internet from 01-Sep-2015 12:00AM
www.gov.me

- 36 41 words / < 1% match - Internet from 06-Nov-2018 12:00AM
www.mek.gov.me
-
- 37 40 words / < 1% match - Internet from 09-Feb-2018 12:00AM
documents.mx
-
- 38 40 words / < 1% match - Internet from 04-Jul-2014 12:00AM
niksic.me
-
- 39 38 words / < 1% match - Internet from 29-Jan-2015 12:00AM
www.seebap.com
-
- 40 37 words / < 1% match - Internet from 05-Jan-2015 12:00AM
www.portal-crnagora.com
-
- 41 37 words / < 1% match - Internet from 09-May-2019 12:00AM
hrcak.srce.hr
-
- 42 33 words / < 1% match - Internet from 04-Aug-2015 12:00AM
www.savnik.me
-
- 43 32 words / < 1% match - Internet from 29-Jul-2018 12:00AM
www.plav.me
-
- 44 30 words / < 1% match - Internet from 27-Nov-2016 12:00AM
www.ucg.ac.me
-
- 45 29 words / < 1% match - Internet from 29-Sep-2014 12:00AM
www.mku.gov.me
-
- 46 29 words / < 1% match - Internet from 04-Jul-2014 12:00AM
niksic.me
-
- 47 29 words / < 1% match - Internet from 05-Jul-2017 12:00AM
www.mgipu.hr
-
- 48 28 words / < 1% match - Internet from 16-Feb-2015 12:00AM
www.bar.me
-
- 49 28 words / < 1% match - Internet from 16-Feb-2019 12:00AM
www.potpredsjednikregraz.gov.me
-
- 50 28 words / < 1% match - Crossref
[Erin K. Jenne, Florian Bieber. "Situational Nationalism: Nation-building in the Balkans, Subversive Institutions and the Montenegrin Paradox", Ethnopolitics, 2014](#)

---

51 26 words / < 1% match - Internet from 28-Mar-2010 12:00AM
www.islamika.net

---

52 25 words / < 1% match - Internet from 23-Nov-2018 12:00AM
www.niksic.me

---

53 25 words / < 1% match - Internet from 06-Jul-2018 12:00AM
media.cgo-cce.org

---

54 25 words / < 1% match - Internet from 25-May-2016 12:00AM
niksic.me

---

55 24 words / < 1% match - Internet from 28-May-2015 12:00AM
www.gov.me

---

56 23 words / < 1% match - Internet from 21-Apr-2013 12:00AM
undp.org.me

---

57 23 words / < 1% match - Internet from 10-Nov-2019 12:00AM
geografijazasve.me

---

58 23 words / < 1% match - Internet from 24-Feb-2019 12:00AM
www.photomontenegro.me

---

59 22 words / < 1% match - Internet from 03-May-2016 12:00AM
www.podgorica.me

---

60 22 words / < 1% match - Internet from 26-Apr-2016 12:00AM
worldcat.org

---

61 22 words / < 1% match - Internet from 01-Jun-2020 12:00AM
scindeks.ceon.rs

---

62 21 words / < 1% match - Internet from 31-Jul-2014 12:00AM
niksic.me

---

63 21 words / < 1% match - Internet from 19-Aug-2013 12:00AM
www.niksic.me

---

64 21 words / < 1% match - Internet from 26-Feb-2012 12:00AM
www.eukonvent.org

---

65 21 words / < 1% match - Internet from 27-Mar-2020 12:00AM
hrcak.srce.hr

66

21 words / < 1% match - Internet from 16-Aug-2014 12:00AM
www.clt.org.me

67

21 words / < 1% match - Crossref
[Ljiljana Stricevic. "Problems of contemporary demographic development on the territory of Krusevac municipality", Glasnik Antropoloskog drustva Srbije, 2015](#)

68

19 words / < 1% match - Internet from 05-Jul-2015 12:00AM
www.ingkomora.me

69

19 words / < 1% match - Internet from 22-Oct-2018 12:00AM
www.gov.me

70

19 words / < 1% match - Internet from 23-Sep-2011 12:00AM
www.montenegrina.net

71

18 words / < 1% match - Internet from 07-Oct-2018 12:00AM
www.mrt.gov.me

72

18 words / < 1% match - Internet from 05-Feb-2017 12:00AM
www.cetinje.me

73

18 words / < 1% match - Internet from 30-Nov-2015 12:00AM
pop-stat.mashke.org

74

18 words / < 1% match - Internet from 23-Feb-2019 12:00AM
nkgradinfo.blogspot.com

75

18 words / < 1% match - Internet from 04-Dec-2018 12:00AM
sh.wikipedia.org

76

17 words / < 1% match - Internet from 08-Feb-2019 12:00AM
www.gov.me

77

17 words / < 1% match - Internet from 23-Sep-2020 12:00AM
repozitorij.unizg.hr

78

17 words / < 1% match - Crossref
[Mikica Sibinovic. "Typology of agriculture in conditions of transitional crisis: The case of the Belgrade region", Zbornik radova - Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2015](#)

79

16 words / < 1% match - Internet from 29-Sep-2014 12:00AM
www.niksic.montenegro.travel

80

16 words / < 1% match - Internet from 17-Jul-2020 12:00AM
docplayer.hu

81

16 words / < 1% match - Crossref
[Saša T. Bakrač, Mladen M. Vuruna, Miško M. Milanović. "Methodology of environmental risk assessment management", *Vojnotehnicki glasnik*, 2012](#)

82

15 words / < 1% match - Internet from 26-Jan-2016 12:00AM
www.gov.me

83

15 words / < 1% match - Internet from 25-Mar-2019 12:00AM
niksic.travel

84

15 words / < 1% match - Internet from 13-Aug-2013 12:00AM
www.mek.gov.me

85

15 words / < 1% match - Internet from 30-Mar-2019 12:00AM
mojrad.net

86

14 words / < 1% match - Internet from 14-Aug-2017 12:00AM
www.minsaob.gov.me

87

14 words / < 1% match - Internet from 07-Oct-2018 12:00AM
www.mrt.gov.me

88

14 words / < 1% match - Internet from 27-Feb-2020 12:00AM
fedorabg.bg.ac.rs

89

14 words / < 1% match - Internet from 19-Aug-2013 12:00AM
www.niksic.me

90

14 words / < 1% match - Internet from 12-Jul-2018 12:00AM
studenti.rs

91

14 words / < 1% match - Internet from 16-May-2014 12:00AM
bar.me

92

13 words / < 1% match - Internet from 12-Feb-2019 12:00AM
geoerc.com

93

13 words / < 1% match - Internet from 29-Feb-2020 12:00AM
www.cris.uns.ac.rs

94

13 words / < 1% match - Internet from 12-May-2018 12:00AM
www.mrt.gov.me

95

13 words / < 1% match - Internet from 06-Sep-2018 12:00AM
news.uninp.edu.rs

96

13 words / < 1% match - Internet from 17-Jan-2019 12:00AM
nasedoba.me

97

12 words / < 1% match - Internet from 17-Aug-2018 12:00AM
www.predsjednik.gov.me

98

12 words / < 1% match - Internet from 04-Sep-2020 12:00AM
repozitorij.unizg.hr

99

12 words / < 1% match - Internet from 10-Sep-2019 12:00AM
ilijas.ba

100

12 words / < 1% match - Internet from 13-Apr-2015 12:00AM
hr.wikipedia.org

101

12 words / < 1% match - Internet from 15-Oct-2010 12:00AM
www.zupaniksicka.me

102

11 words / < 1% match - Internet from 22-May-2015 12:00AM
www.paragraf.me

103

11 words / < 1% match - Internet from 17-Jul-2014 12:00AM
www.buljaricabay.me

104

11 words / < 1% match - Internet from 17-Aug-2018 12:00AM
www.predsjednik.gov.me

105

11 words / < 1% match - Internet from 07-Oct-2018 12:00AM
www.mrt.gov.me

106

11 words / < 1% match - Internet from 09-Nov-2012 12:00AM
www.lamp.gov.me

107

11 words / < 1% match - Internet from 20-Apr-2019 12:00AM
zupa.today

108

11 words / < 1% match - Internet from 06-Dec-2018 12:00AM
monstat.org

109

11 words / < 1% match - Internet from 25-Aug-2020 12:00AM
bs.wikipedia.org

-
- 110 11 words / < 1% match - Internet from 03-May-2016 12:00AM
www.podgorica.me
-
- 111 11 words / < 1% match - Internet from 06-Jan-2013 12:00AM
www.geografija.hr
-
- 112 11 words / < 1% match - Internet from 12-Mar-2019 12:00AM
www.mip.gov.me
-
- 113 11 words / < 1% match - Internet from 08-Sep-2018 12:00AM
www.gef.bg.ac.rs
-
- 114 10 words / < 1% match - Internet from 08-Feb-2019 12:00AM
www.gov.me
-
- 115 10 words / < 1% match - Internet from 12-Feb-2019 12:00AM
www.raris.org
-
- 116 10 words / < 1% match - Internet from 12-Feb-2014 12:00AM
mladi-ekoreporter.org.me
-
- 117 10 words / < 1% match - Internet from 10-Jun-2017 12:00AM
senat.ucg.ac.me
-
- 118 10 words / < 1% match - Internet from 07-Mar-2016 12:00AM
www.ucg.ac.me
-
- 119 10 words / < 1% match - Internet from 27-Aug-2020 12:00AM
www.onogost.me
-
- 120 10 words / < 1% match - Internet from 17-Feb-2020 12:00AM
scindeks.ceon.rs
-
- 121 10 words / < 1% match - Internet
urn.nsk.hr
-
- 122 10 words / < 1% match - Internet from 16-Jan-2019 12:00AM
www.arhiv.hr
-
- 123 10 words / < 1% match - Internet from 18-Apr-2016 12:00AM
bih.rec.org
-
- 124 10 words / < 1% match - Internet from 24-Sep-2015 12:00AM
www.footprintnetwork.org

125

10 words / < 1% match - Internet from 27-Sep-2005 12:00AM
www.anem.org.yu

126

10 words / < 1% match - Publications
1450-7552, 2008

127

10 words / < 1% match - Crossref
[Marija Bratic, Filip Stojiljkovic. "Demographic movements in rural settlements municipality of Knjazevac", Glasnik Antropoloskog drustva Srbije, 2015](#)
